

Näkökulmia nuukuuteen

**Stereotyyppiin perustuvien vitsien metaviestit ja
nonkommunikaatio huumorin kehyksessä**

**Folkloristiikan
pro gradu -tutkielma
Jyväskylän yliopisto
Historian ja etnologian laitos
Tammikuu 2013
Pauli Hämäläinen**

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistinen	Laitos – Department Historian ja etnologian laitos
Tekijä – Author Pauli Hämäläinen	
Työn nimi – Title Näkökulmia nuukuuteen. Stereotyyppiin perustuvien vitsien metaviestit ja nonkommunikaatio huumorin kehyses-	
sä.	
Oppiaine – Subject Folkloristiikka	Työn laji – Level Pro gradu -tutkielma
Aika – Month and year Tammikuu 2013	Sivumäärä – Number of pages 113
Tiivistelmä – Abstract	
<p>Tutkielmassani tarkastelen stereotyyppiin tehtävää ja siihen liitettyjä implisiittisiä merkityssisältöjä stereotyyppiin käyttöön perustuvissa vitseissä. Tutkimukseni teoreettisen pohjan muodostavat Erving Goffmanin ja Gregory Batesonin näkemykset kehysistä eli niistä vakiintuneista sääntöjoukoista, joiden avulla pystymme jokapäiväisessä elämässämme ymmärtämään ja luokittelemaan kohtaamiamme tilanteita. Yhdistän kehyskäsitteeseen myös Michael Mulkeyn teorian huumorista omana diskurssin muotonaan, jossa eivät päde samat säännöt kuin vakavassa diskurssissa. Huumori ja vitsinkerrontatilanne muodostavat kehysten, jonka aktivoituessa sekä vitsinkertoja että kuulijat tietävät, ettei kerrottua tule ottaa vakavasti. Lisäksi tutkimukseni kannalta keskeinen on Gregory Batesonin muotoilema nonkommunikaation käsite, jolla hän tarkoittaa joidenkin merkityssisältöjen suoran kommunikoinnin välttämistä tilanteissa, joissa suora ilmaus muuttaisi asioiden merkityksen.</p> <p>Analyysini keskiössä on nuukan laihialaisen stereotyyppi, joka rinnastuu kansainvälisesti tunnetumpiin nuukan juutalaisen ja nuukan skotlantilaisen stereotyyppiin. Tutkimukseni alkuperäisaineiston muodostaa vuonna 1969 Lahialta kerätty 1006:n yksikön laajuinen Justhin piisas -aineisto, jossa varsinaista nuukan laihialaisen stereotyyppiä hyödyntävää huumoriaineistoa on 842 yksikköä. Näistä käsittelen aineistokorpuksena kolmeakymmentä aineistossa yleisimmin esiintyvää vitsiä. Stereotyyppinen laihialainen näyttäytyy vitseissä sekä ovelana säästön tavoittelijana että tyhmänä nuukana, jonka saavuttama taloudellinen tai materiaallinen hyöty kutistuu lopulta absurdeista säästämiskeinoista johtuen olemattomaksi. Kansainvälisissä nuukuusvitseissä ovela nuukuus yhdistetään yleensä juutalaisen stereotyyppiin, kun taas tyhmän nuukuus yhdistyy vahvemmin stereotyyppiseen skotlantilaiseen.</p> <p>Yksi tutkimukseni keskeisistä teemoista on stereotyyppiin perustuvien vitsien sisältämä mahdollinen asenteellisuus. Siinä missä stereotyyppivitsiä saatetaan toisinaan käyttää myös ihmisryhmien välisten asenteiden heijastajana, eivät laihialaisvitsit näyttäytyä asenteellisesti latautuneina. Tätä seikkaa puoltaa esimerkiksi tieto siitä, että myös laihialaiset itse kertovat laihialaisvitsiä. Sen sijaan laihialaisen tehtävä vitsissä on piilottaa taakseen nuukuuden merkityssisältö, jonka suora mainitseminen veisi vitsiltä sen parhaan terän. Vitsin toimivuuden kannalta on nimittäin keskeistä nonkommunikaatio eli tarpeettoman selittelyn välttäminen. Kuulemastaan vitsistä huvittuakseen kuulijan on ennestään tunnettava stereotyyppiin liittyvä implisiittinen merkityssisältö. Koomisen vaikutelman synnyttääkseen vitsit vaativat kertojan ja kuulijoiden välisen yhteisymmärryksen vallitsevasta huumorin kehyses-</p> <p>tä, joka mahdollistaa asioiden esittämisen ja ymmärtämisen ilman vakavia tarkoituspäriä.</p>	
Asiasanat – Keywords Huumori, vitsit, kehysanalyysi, stereotypiat, kaskut, Laihia	
Säilytyspaikka – Depository Historian ja etnologian laitos	
Muita tietoja – Additional information	

Sisällys

1. Johdanto	1
1.1 Taustaa	1
1.2 Tutkimusongelma ja lähestymistapa	3
1.3 Aineisto ja lähdekritiikki	6
1.3.1 Aineistokorpus	8
1.4 Perinnelajianalyysia ja keskeisiä käsitteitä	13
1.5 Huumorin tieteellisen saavutettavuuden ongelma	18
2. Huumorintutkimuksen kenttä	20
2.1 Keskeisiä huumoriteorioita ja kritiikkiä	20
2.2 Huumori ja koominen	29
2.3 Stereotyypit ja etnisen huumorin perusta	33
3. Merkitysten muuttuminen	40
3.1 Ymmärtämisen kehukset	40
3.1.1 Erving Goffmanin kehysanalyysi	40
3.1.2 Gregory Batesonin kehyskäsitelmä ja loogisten tyyppien teoria	46
3.2 Huumori diskurssina	49
3.3 Stereotyyppi ja humoristisen diskurssin kehys	53
3.4 Nonkommunikaatio ja metaviestit	57
4. Etninen huumori: stereotyyppien juhla!	70
4.1 Tyhmä, viekas ja nuuka	70
4.2 Itseinhoako?	74
4.3 Laihialaisstereotyypin erityispiirteitä	79
5. Huumoria ja piilevää nuukuutta	85
5.1 Laihialaisstereotyypin tehtävä sen varaan rakentuvassa vitsissä	85
5.2 Implisiittisyys ja eksplisiittisyys	96
6. Päätäntö	102
7. Lähteet	105
Tutkimusaineisto	105
Internet-lähteet	105
Painetut lähteet	105

1. Johdanto

1.1 Taustaa

Hyvän vitsin kuullessani tai lukiessani reagoin siihen useimmiten huvittuen spontaani ja puolittain tiedostamattani. Sellainen vitsi, jota itse pidän hyvänä, sisältää sopivan haastavan ja ratkaisultaan humoristisen aivopähkinän, jonka selvitettyään vitsin vastaanottaja saa palkkioksi makeat naurut. Tuon pähkinän ratkaisuun vaadittavan kulttuurisen taustatiedon tulee olla senlaatuista, että kuulija on sen jo jossain aiemmassa vaiheessa ennen vitsinkerrontatilannetta sisäistänyt. Hyvä vitsi ei kerrotuksi tullessaan kaipaa selittelyjä, vaan sen teho perustuu sanattomaan yhteisymmärrykseen. Tämän seikan merkitys korostuu erityisesti johonkin stereotyyppiin – kuten irlantilainen, blondi, basisti, skotlantilainen tai juutalainen – perustuvien vitsien kohdalla. Tällöin vitsin päähenkilöön liitetyn stereotyyppisen piirteen eli merkitysisällön tulee olla sekä kertojan että kuulijoiden jo ennestään omaksuma, jotta vitsi toimisi parhaalla mahdollisella tavalla. Skotlantilaisen julistaminen ääneen saidaksi ennen vitsin kertomista tai heti sen jälkeen latistaa vitsin tehoa, sillä se ei jätä kuulijalle tarpeeksi tilaa päätellä vitsin ratkaisua tuntemansa stereotyypin avulla. Käsillä olevassa tutkielmassani keskityn niihin stereotyyppiin perustuvien vitsien toimivuuden kannalta välttämättömiin seikkoihin, jotka liittyvät kulttuuriseen taustatietoon ja tarkoitukselliseen joidenkin merkitysisältöjen kommunikoimatta jättämiseen.

Itselleni on alusta asti ollut selvää tutkia pro gradu -tutkielmassani huumoria ja nimenomaan jotakin vitseihin ja kaskuihin liittyvää. Alun perin tarkoitukseni oli tutkia vitsinkertojia, ja nimenomaan huonoja sellaisia. Huomattuani kyseisen aiheen tarkastelemisen vaikeuden käänsin katseeni itse vitseihin. Pohdin mielessäni aineiston mahdollista rajaamista johonkin tiettyyn, selkeän kokonaisuuden muodostavaan vitsien ja kaskujen joukkoon. Mielessäni pyörivät esimerkiksi viime vuosien suosikit, kuten blondi- ja muusikkovitsit. Halusin kuitenkin jotain, jolla olisi pidempää historiallista kaikupohjaa ja näin ollen luultavasti myös enemmän jo valmiiksi kerättyä aineistoa. Mieleeni tulivat laihialaisvitsit. Aloin pohtia stereotyyppisen saidan laihialaisen merkitystä vitseissä ja tuon stereotyypin tehtävää vitsien toimivuuden kannalta.

Pienenä lapsena luulin Laihian olevan samanlainen keksitty paikka kuin vaikkapa Hölmölä oli. Laihialaiset edustivat jo pienestä pitäen tutuksi tullessa heitä käsittelevässä huumorissa äärimmäisen nuukaa porukkaa, jonka kesäkeittokin oli vettä kukallisella lautasella. Paikan nimikin tuntui jotenkin sopivan kuulemieni vitsien käsittelemään nuukuuteen. 1980-luvun alun Pohjois-Kymenlaaksossa törmäsin siis siihen prosessiin, jossa pienen paikkakunnan ja sen lähialueiden paikallisperinne leviää koko kansan keskuuteen ja tuolta paikkakunnalta kotoisin oleva stereotyyppinen henkilö opitaan kautta maan tuntemaan jonkin sille asetetun inhimillisen piirteen leimaamana.

Varhaisimmat arkistoissamme olevat satunnaiset laihialaisia koskevan huumorin toisinnat ovat 1800-luvun loppupuolelta. Viime vuosisadan alkupuolella laihialaishuumoria alkoi kertyä muun muassa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistoon eri aiheita koskevien huumorikeräysten seurauksena. 1960-luvulta lähtien laihialaishuumori levisi paikallishuumorin asteelta koko kansan keskuuteen ja lyhyet ja ytimekkäät vitsit kasvattivat suosiotaan kerronnaltaan laveamman kaskumuodon kustannuksella. Pääosaan nousivat sanaleikkeihin perustuvat arvoitusvitsit, joita tavataan rakenteeltaan varsin samankaltaisina monien kulttuurien etnisiä ryhmiä koskevassa huumorissa. (Jauhiainen 1979; Virtanen 1988, 205.) Laihialaisvitsit liittyivät siis osaksi suurempaa folkloren ja poploren välistä virtaa, jossa kansanperinne löysi uusia muotoja muun muassa median piiristä (Kuusi 1989, 228). Myös itselleni laihialaisvitsit tulivat ala-asteikäisenä tutuiksi osittain median (esim. vitsikirjat) välityksellä.

Tunnettavuudestaan huolimatta ainakaan itse en ollut enää moniin vuosiin kuullut kenenkään kertovan laihialaisvitsejä. Ja vaikkei laihialaishuumori siis näyttänytkään enää olevan vahvaa ja elävää nykyperinnettä, tuntui se tutkimuskohteena varsin tuoreelta. Laihialaishuumoria käsittelevä tieteellinen tutkimus näytti rajoittuvan nimittäin ainoastaan Marjatta Jauhiaisien kymmensivuiseen artikkeliin *Laihialaishuumorin laji-, teema- ja stereotyyppianalyysia* (1979), jossa Jauhiainen käyttää aineistonaan melkein pä kaikkea löytämänsä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistoon kertynyttä laihialaishuumoriaineistoa. Artikkelin tarjoaa laajasta aineistostaan huolimatta vain suppean yleiskatsauksen sen otsikossa mainituista seikoista. Tunsin siis tarvetta tarttua syvemmin aiheeseen.

1.2 Tutkimusongelma ja lähestymistapa

Jauhiaisen artikkeli (1979) käsittelee yleisesti laihialaishuumoria ilmiönä, muttei kuitenkaan mene aiheessa syvemmälle pohtiakseen esimerkiksi laihialaishumorin hauskuuden ja toimivuuden syitä tai stereotyypin hyödyntämistä vitsiteknisesti ajatellen. Alun perin ajattelin tutkia laajemmin esimerkiksi Jauhiaisen esittelemää paikallisperinteen leviämisprosessia koko kansan omaisuudeksi. Samoin mielessäni oli laihialaishumorin muodon muuttumisen prosessi. Molemmat kysymykset tuntuivat kuitenkin sekä lähemmän tarkastelun kannalta liian vaivalloisilta että jo mielenkiintoni kannalta tarpeeksi hyvin selvitettyiltä.

Sen sijaan tutustuminen huumorintutkimuksen pitkään traditioon ja teorioihin nosti mieleeni uudentyypisiä kysymyksiä. Aloin pohtia muun muassa laihialaishumorin naurattavuuden tekniikkaa. Jo heti aluksi sain huomata, ettei laihialainen nuukuusstereotyyppi ole mitenkään ainutlaatuinen, vaan nuukuudelle on perinteisesti naurettu eri puolilla maailmaa (ks. esim. Davies 1990, 103). Mielessäni heräsi siis ajatus, että nuukuusstereotypian käytön on oltava jollain tavalla tämäntyyppisten vitsien kannalta oleellista ja otollista. Stereotyypin on oltava tämäntyyppisissä vitseissä hauskuuden synnyttämisen kannalta välttämätön. Laihialaisvitsejä läpikäydessäni ymmärsin, että stereotyyppi korvaa vitsissä joidenkin asioiden suoran mainitsemisen. Huomasin myös, että asioiden sanominen suoraan stereotyypin käytön sijasta veisi vitsiltä sen parhaan terän.

Tämän seikan perusteella heräsi väistämättä ajatus, että stereotyypillä kommunikoidaan vitsissä jotain siihen implisiittisinä liitettyjä asioita ja jätetään samalla kommunikoidatta joitain asioita, jotka vitsin vastaanottajan oletetaan tietävän. Stereotyyppi siis vihjaa johonkin, jonka se jättää suoraan sanomatta. Tämän huomion kautta tutustuin monialaisen tutkijan Gregory Batesonin muotoilemaan (1988 [1987], esim. 79–81) *nonkommunikaation* käsitteeseen. Tällä hän tarkoittaa tiivistetysti sanottuna kommunikoidatta jättämistä tilanteessa, jossa suora kommunikaatio saattaisi muuttaa asioiden merkityksen. Pohdin myös sitä, että stereotyypin on jollain tapaa muokattava vastaanottajan suhtautumista tekstiin. Tässä kohden puolestaan Batesonin käsitys *kehyksestä* (1987, 177–193) tuli avukseni. Kehys tarkoittaa tässä yhteydessä tietyn-

laista katsantotapaa, jolla jokin ilmiö tai tapahtuma merkityksellistetään. Kehyksen käsitettä laajensi ja jalosti omalta osaltaan myös sosiologi Erving Goffman teoksessaan *Frame Analysis. An Essay on the Organization of Experience* (1986 [1974]), jossa esiteltyt ideat ja terminologia muodostavatkin kehysanalyttisen huumorinäkemykseni perustan. Näihin molempiin kehysnäkemysiin tutustun tarkemmin luvussa 3. *Merkitysten muuttuminen*.

Tällaisten kehysanalyttisten pohdintojen myötä tunsin ajatusteni yhtenevän myös sosiologi Michael Mulkayn *On Humour. Its Nature and Its Place in Modern Society* –teoksessaan (1988) esittämien huumoria koskevien näkemysten kanssa. Mulkaylle huumori on ennen kaikkea ”vakavasta” kommunikaatiosta eroava diskurssin muoto, jonka piirissä vallitsevat omat sääntönsä. Mulkay pohtii teoksessaan laajalti vakavan ja humoristisen diskurssin välistä rajankäyntiä kritikoiden huumorintutkimukselle tyypillistä tarkastelutapaa, jossa huumoriin sovelletaan samoja keinoja kuin vakavan diskurssin tarkasteluunkin.

Näiden peruspilarien kautta päädyin asettamaan itselleni seuraavanlaiset tutkimuskysymykset:

1. Mikä on laihialaisstereotyypin tehtävä laihialaisvitseissä?
2. Millainen on laihialaisstereotyypin merkitysisältö humoristisessa diskurssissa?
3. Miten laihialaisvitseissä hyödynnetään implisiittisen ja eksplisiittisen suhdetta?

Etenen työssäni siten, että pyrin ensin seuraavassa pääluvussa hahmottamaan huumorintutkimuksen kenttää ja joitain keskeisiä teoreettisia linjauksia, joita huumorintutkimuksen piirissä on vedetty. Lisäksi tarkastelen huumorin ja koomisen käsitteistä esitettyjä huomioita ja käsittelen stereotyypin käsitteestä käytyä tieteellistä keskustelua. Pääluvussa 3. *Merkitysten muuttuminen* pyrin ensin muodostamaan yleiskuvaa Erving Goffmanin (1986) kehysanalyysistä sekä Gregory Batesonin (1987, 177–193) kehysnäkemyksestä. Näiden lisäksi käsittelen Michael Mulkayn (1988) näkemystä huumorista diskurssina. Tutkimuksessani rinnastan näkemykset huumorista diskurssina ja kehysnäkemysinä lähes synonyymisiksi. Samoin rinnastan myös käsitykset huumorista kehysnäkemysinä ja tietynlaisena asenteena, jonka avulla ilmiöissä voidaan nähdä koomi-

sia piirteitä. Kyseisessä luvussa käsittelen myös nonkommunikaation käsitettä ja sen merkitystä stereotyyppiin perustuvien vitsien kannalta.

Luvussa 4. *Etninen huumori: stereotyyppien juhlaa!* tuon aluksi esille muun muassa sosiologi Christie Daviesin laajassa etnisen huumorin tutkimuksessa *Ethnic Humor Around the World* (1990) keskeiseksi nousevan kansainvälisen nuukuus- ja tyhmyysstereotyyppien rinta rinnan kulkemisen. Lisäksi käsittelen hieman nuukan juutalaisen stereotyyppistä esitettyjä huomioita, sillä kyseinen stereotypia on myös oman tutkimukseni kannalta merkittävä. Samassa yhteydessä teen myös vertailua nuukan juutalaisen ja nuukan laihialaisen stereotyyppien välillä. Kuten alaluvussa 4.2 *Itseinhoako?* pyrin tuomaan esiin, on noiden stereotyyppien hyödyntämisen välinen eroavaisuus luonteeltaan asenteellista. Laihialaisen stereotyyppi näyttäytyy vitseissä nimenomaan vitsiteknisen välinearvonsa johdosta siinä, missä nuukan juutalaisen stereotyyppi on historian saatossa herättänyt hyvinkin laajoja pohdintoja siihen mahdollisesti liitetystä asenteellisesta taustakaiusta ja vitseihin piilotetuista poliittisista merkityksistä. Neljännessä pääluvussa käsittelen myös aineistoni valossa laihialaisstereotyyppiin liitettyjä erityispiirteitä ja pyrin näiden avulla edelleen hälventämään asenteellisuuden merkitystä aineistoni vitsien toimivuuden kannalta.

Goffmanin, Batesonin ja Mulkayn näkemykset toimivat pohjana pääluvulle 5. *Huumoria ja piilevää nuukuutta*, jossa tarkastelen stereotyyppin, nonkommunikaation ja metaviestien merkitystä humoristisen diskurssin kehityksessä ja erityisesti laihialaisvitseissä. Lisäksi analysoin implisiittisen ja eksplisiittisen suhdetta stereotyyppin varaan perustuvissa vitseissä.

Aarne Kinnunen on (1994, 83) osuvasti todennut, että ”Ilman kulttuurin laajoja merkitysverkostoja ja niiden perinpohjaista tuntemusta ei tekijä tee huumoria eikä vastaanottaja naura edellisen tekosille.” Kinnusen mukaan vitsien koominen teho perustuu siis yhteisesti jaettuihin merkitysverkostoihin ja sanattomaan yhteisymmärrykseen. Vitsien luonteelle ominaista ja niiden koomisen tehon kannalta oleellista on turhan selittelyn välttäminen. (Kinnunen 1994, 83.) Tämä peruseriaate on myös oman tutkimusnäkökulmani kannalta keskeinen.

1.3 Aineisto ja lähdekritiikki

Pro gradu –tutkielmani alkuperäisaineiston muodostaa vuonna 1969 järjestetyn laihialaiskaskujen keruukilpailun sato, jonka avulla Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistoon kertyi 1006:n yksikön laajuinen laihialaishuumorikokonaisuus, joka kantaa nimeä *Justhin piisas*. Keruun järjesti Lions Club Laihia yhteistyössä SKS:n kanssa. Suurin osa aineiston muistiinmerkitsijöistä on laihialaisia teini-ikäisiä koululaisia, jotka ovat keränneet kaskuja ja sananparsia sukulaisiltaan ja ystäviltään. Lisäksi aineisto sisältää 66-vuotiaan naisen lähettämän 18 yksikön laajuisen ja 50-vuotiaan miehen lähettämän 40 yksikön laajuisen kokonaisuuden.

Justhin piisas –aineisto toimii myös Marjatta Jauhiaisien artikkelin (1979) yhtenä aineistona. Jauhiaisella on varsin suppeassa, mutta laajan näkökulman ottavassa tekstissään taustalla yhteensä seitsemän erilaajuista perinneaineistoa, joten yksittäisten aineistojen tarkemmalle käsittelylle ei jää juuri tilaa. Oman tutkimukseni aineiston päätin kuitenkin jo alkuvaiheessa rajata karkeasti pelkkään *Justhin piisas* –kokonaisuuteen sen helpomman hallittavuuden johdosta, sillä pelkäsinkin suuremman aineistomäärän vievän analyysiltäni sen parhaan terän. Hylättyäni ajatukset muutosprosessien tutkimisesta totesin nimittäin *Justhin piisas* –aineiston riittävän vastaamaan asettamiini kysymyksiin. Pian jo 40 vuotta vanhaa aineistoa käytettäessä on kuitenkin otettava huomioon sen edustama aikakausi siltä osin kun se tutkimusongelman asettelun kannalta on merkityksellistä. Toisaalta kyseisenlainen aineisto muodostaa myös varsin selkeän kokonaisuuden ja kuvaa hyvin yhden tietyn ajankohdan ja alueen tietynaiheisen huumoriperinteen kenttää. Tämä helpottaa aineiston analysointia huomattavasti. Aineiston ajankohta ei siis muodosta ongelmaa, mikäli tutkija stereotyyppin signaloimaa implisiittistä informaatiota tarkastellessaan pitää mielessään aineiston ajankohdan ja sen vaikutukset vitsien hyödyntämään ja vastaanottajaltaan vaatimaan kulttuuriseen tietämykseen.

Lähdekriittisesti tarkasteltuna *Justhin piisas* –aineistosta nousee esiin muutama huomionarvoinen seikka. Ensinnäkin tutkimukseni keskittyy tiukasti laihialaisten nuukuutta käsittelevään perinteeseen, joten aineistosta rajautuu kysymyksenasettelun ulkopuolelle jonkin verran epäolennaisia perinnetuotteita. Nuukuutta käsittelemättö-

miä perinnetuotteita löytyy aineistosta 164 kappaletta. Näitä en siis ota analyysissäni ollenkaan huomioon, vaan keskityn jäljelle jääviin 842:een perinnetuotteeseen. Aineiston jakautumista eri perinnelajeihin käsittelen alaluvussa 1.4.

Toiseksi aineisto kysyy tutkijan suhtautumista ajoittain ilmeneviin kirjallisiin lähteisiin. Yhteensä 49:ssä tapauksessa muistiinmerkitsijä mainitsee lähteeseen joko kirjan, sanoma- tai aikakauslehden. Paikkakunnalla keruun ajankohtana lehdissä julkaistut laihialaishuumorin tuotteet saattavat nopeasti ja laajalle levitessään jonkin verran vääristää niin sanottua ”todellista” paikallisen perinteen kenttää. Kuten hyvin tiedetään, on median ja kansanperinteen vuorovaikutus ollut jo pitkään varsin tiivistä (ks. esim. Virtanen 1989, 236–237). Se, muodostuuko kirjallisten lähteiden ilmenemisestä ongelma, riippuu täysin tutkimuskohteesta ja tutkimusongelmasta. Tarkoitukseni ei ole tehdä maantieteellis-historiallista selvitystä tiettyjen kaskujen tai vitsien alkuperästä, vaan suhtaudun laihialaishuumoriin tietyssä mielessä kokonaisuutena – kenttänä. Kaskujen ja vitsien alkuperällä oli varsinkin viime vuosisadan alussa omat lukuisat maantieteellis-historiallisesti asennoituneet etsijänsä, jotka jo tuolloin polygenesispohdintojensa myötä päätyivät usein kyseenalaistamaan koko kaskujen ja vitsien alkuperän tutkimisen tärkeyden (Knuutila 1982, 110–111).

Omassa tutkimuksessani ei ole niinkään tärkeää se, mistä muistiinmerkitsijä on kaskun tai vitsin löytänyt, vaan se, että kyseinen kasku tai vitsi on osa elävää perinnettä. Aineistosta löytyy jokaisesta kirjallisesta lähteestä saadusta kaskusta tai vitsistä myös suullisesta lähteestä saatuja toisintoja. Se, mistä nämä suulliset lähteet ovat kaskunsa tai vitsinsä kuulleet tai lukeneet, on jo tavoittamattomissa. Kuitenkin jo yhden välitysaskeleen henkilöltä toiselle läpikäynyt huumorituote on osa perinnettä. Kaskuille ja vitseille on nimittäin niiden kertakäyttöisen luonteensa vuoksi ominaista elävien perinnetuotteiden tiuha vaihtuvuus (DuBois – Virtanen 2000, 241; Knuutila 1982, 118). Lisäksi on helppo huomata, että vaikka kasku tai vitsi olisikin kirjasta tai lehdestä saatu, on sen keksijää silti mahdotonta jäljittää. Myös tämä seikka puolustaa kirjallisista lähteistä löydettyjen kaskujen tai vitsien paikkaa osana laihialaishuumorin perinnettä.

1.3.1 Aineistokorpus

Justhin piisas –aineisto on kerätty pitkälti saman pienehkön paikkakunnan koululaisten keskuudesta ja se sisältää aiheeltaan varsin tarkkarajaista perinnettä. Näin ollen monet kaskut ja vitsit esiintyvät noinkin laajassa aineistossa luonnollisesti useampaan kertaan. Koska kysymyksenasetteluni kannalta epäolennaisten eli nuukuutta käsittelemättömien perinnetuotteiden poisrajaamisen jälkeenkin käsillä on varsin laaja aineisto, olen perinnetuotteiden toisintomäärien perusteella ottanut tarkempaan tarkasteluun kolmekymmentä (30) yleisintä kaskua tai vitsiä. Näistä kaikkia hyödynnän määritellesäni laihialaisstereotyypin erityispiirteitä. Vitsitekniisiä seikkoja, kuten stereotyypin käyttöä tai implisiittisen ja eksplisiittisen suhdetta käsitellessäni olen kuitenkin havainnollisuuden ja luettavuuden säilyttämiseksi edelleen rajannut tarkemmin analysoimieni vitsien joukkoa. Vitsien tekniisiä seikkoja tarkasteltaessa analyttinen kylläntymispiste tulee nimittäin vastaan jo varsin pienenkin aineiston puitteissa. Tämä johtuu muun muassa siitä, että vitsien kohdalla tekniisten seikkojen tarkastelu pakottaa tutkijan näkemään kohteensa ideaalityyppeinä ja pelkistämään näkemänsä aina jonkinasteiseksi malliksi loputtomasti varioivasta todellisuudesta.

Analyysin rajaaminen kaskujen ja vitsien suosituimmuuden perusteella vaikuttaa tietenkin hieman mielivaltaiselta, mutta tällainen rajaaminen on mielestäni perusteltua, jos pidämme mielessä, että nuo kolmekymmentä yleisintä kaskua tai vitsiä antavat selkeän kuvan siitä, millaiset laihialaiskaskut ja -vitsit ovat aineiston keruuajankohtana olleet informanttien keskuudessa suosituimpia. Seuraavassa havainnollistan ensin mainituista kolmestakymmenestä perinnetuotteesta laajemmin viisi yleisintä, jonka jälkeen esittelen loput kaksikymmentäviisi kaskua tai vitsiä. Kun noiden kolmekymmenen kaskun tai vitsin kaikki toisinnot lasketaan yhteen muodostuu yhteissummaksi 410 yksikköä, joka on siis hieman alle puolet oman tutkimukseni kannalta olennaiseksi katsomistani Justhin piisas –aineiston perinnetuotteista.

1. *Laihian joessa nähtiin hauki, joka jätti jälkeensä ns. kalaviivan. Tätä pitkin isännät yrittivät haukea kiinni vielä viikon ajan sen jälkeen kun kala oli nähty ja naiset keittivät viivavedestä kalasoppaa.* (SKS KRA. Justhin piisas 223. 1969. 30 toisintoa.)

Sanamuoto luonnollisesti vaihtelee ja kaikissa toisunnoissa ei ole mukana isäntien kiinniottoyrittystä, vaan usein vitsi on yksinkertaisemmassa muodossa:

Laihialainen kalakeitto keitetään vedestä missä kala on uinut. (SKS KRA. Justhin piisas 285. 1969.)

2. *Laihialainen emäntä ja isäntä lähtivät Vaasaan ostoksille. Aikansa kauppoja kierreltyään heidän tuli nälkä, ja he päättivät mennä ravintolaan syömään. Tarjoilija toi heille tilatut ruoat. Isäntä alkoikin heti syödä, mutta emäntä vain katseli ruokaa lautasellaan. Tarjoilija huomasi tämän ja kiirehti kysymään:*

- Puuttuuko pöydästä mahdollisesti jotakin?

Tähän isäntä vastasi:

- Emännän pitää orottaa, jotta moon ensti syäny kun meillon yhtöösset hamphat. (SKS KRA. Justhin piisas 143. 1969. 26 toisintoa.)

Esimerkkinä oleva toisinto on jälleen laajempaa muotoa ja yleisemmin vitsi tyypistyykin aineistossa esimerkiksi muotoon:

Laihialla momma ja paappa teettää yhtöösset tekohamphat, nottei tarvitte kaksia kustantaa, kun niillon jo aikaa syära voorootellen. (SKS KRA. Justhin piisas 344. 1969.)

3. *Kun laihialaiset meni ennen Vaasaan (taskukellot olivat silloin yleisiä), niin he pistivät viimeistään kaupungissa puutikun kellonrattaaseensa, koska aseman kellosta näki ajan, ettei oma kello kuluisi. (SKS KRA. Justhin piisas 161. 1969. 25 toisintoa.)*

Tämän vitsin toisunnoissa kaupunki saatetaan mainita nimeltä (esimerkiksi Vaasa tai Turku), tai toisinaan kerrotaan vain, että ”kun laihialainen menee kaupunkiin...”. Tämä vitsi kuuluu siihen laihialaishuumorin keskeiseen joukkoon, jossa käsitellään sitä, miten laihialainen tekee jonkun asian ja millaisen tekemisessä saadun säästön takia hän näin menettelee.

4. *Kun eräs vieraspaikkakuntalaanen matkusti linja-autos ja se sattuu näkemähän vessapaperia kuivumas pyykkinarulla, hoksas hän heti, että oli tultu Laihialle. (SKS KRA. Justhin piisas 121. 1969. 25 toisintoa.)*

Toisinaan vessapaperit huomaa eksynyt retkikunta, toisinaan lentäjä lentokoneestaan käsin. Toisinaan havaitsija on esimerkkivitsin tapaan satunnainen vieraspaikkakuntalainen. Tärkeää tämän vitsin kohdalla on huomata se, että säästö kohdistuu radikaalilla tavalla nimenomaan kertakäyttöisiin kulutushyödykkeisiin. Aineistossa muutamaan

kertaan esiintyvässä toisessa vessapaperiaiheisessa vitsissä laihialainen tekee vessapaperiin reiän, työntää sormen reiän läpi ja pyyhkii sormellaan, jottei paperia kuluisi.

5. *Laihialaisukko saapuu kauppaan ja sanoo myyjälle:*

- Ei ne teepussit ollukkaa niin hyviä, kun te kehuutta.

Myyjän tiedustellessa syytä ukko vastaa:

- No kun se teepussin narukaan ei ees kestäny ku vuoren. (SKS KRA. Justhin piisas 100. 1969. 23 toisintoa.)

Kertakäyttöisistä teepusseista ja erityisesti niiden narujen kestävydestä aiheensa ammentavat vitsit ovat aineistossa lähes yhtä vahvasti edustettuina kuin vessapaperivitsit. Näiden vitsien kohdalla kiintoisaa on se, että niissä hyvin usein mainitaan nimenomaan Lipton- tai Paulig-tee tuotemerkkinä. Narun kesto aika vaihtelee toisinto-kohtaisesti, parista viikosta vuoteen. Samoin vaihtelee myös vitsin rakenne. Se asia jolle nauretaan, eli absurdi säästäminen, on kuitenkin jokaisen toisinnon keskiössä. Hauskuus kehkeytyy vitsissä siitä tiedosta, että kertakäyttöisen teepussin aromaattinen vaikutus yleensä häviää yhden käyttökerran jälkeen, mutta laihialaiselle sillä ei ole väliä. Hän kyllä käyttäisi samaa pussia vaikka ikuisesti jos naru vaan kestäisi, teen mausta tai maun olemattomuudesta viis! Joissain toisunnoissa naru korvataankin katkeamisen jälkeen karhunlangalla. Tavallaan siis teepussi- ja vessapaperikaskuissa on kyse siitä, miten laihialainen kohtaa kertakäyttöhyödykkeen, eli sellaisen kulutustavaran, jota ei ole tapana säästää eikä käyttää moneen kertaan. Laihialainen pyrkii absurdilla tavalla käyttämään säästeliäästi tuotetta, jonka kertakäyttöisyys tuntuu hänestä absurdilta.

6. *Kun on joulu niin oloko hot joulu sano Laihian akka, ja paisto toisenkin silakan. (SKS KRA. Justhin piisas 865. 1969. 23 toisintoa.)*

7. *Laihialaispoika juoksi koulusta kotiin linja-auton perässä. Isä sanoi hänelle: ”Mikset juossu taksin peräs niin olisit säästäny enemmän.” (SKS KRA. Justhin piisas 136. 1969. 21 toisintoa.)*

8. *Pula-aikana 1930-luvun alkupuolella muutti paljon väkeä Suomesta Amerikkaan. Erään kerran, kun laivassa oli täysi lasti matkalla Atlantilla, tuli kova myrsky. Myrskyn yhä yltyessä kuulutti laivan kapteeni, että onko matkustajien joukossa ketään pappia, joka rauhoittaisi matkustajia? Kun ei ketään ilmaantunut, kapteeni kuulutti uudelleen: ”Onko ketään joka olisi suorittanut kirkollisia toimituksia?” Silloin eräs Laihian mies astui esiin ja keräsi kolehdin. (SKS KRA. Justhin piisas 155. 1969. 19 toisintoa.)*

9. *Kun laihialaisille tulee yövieraita. annetaan heille tupot varpasiin, etteivät raapi tänkin vuoria rikki. (SKS KRA. Justhin piisas 125. 1969. 16 toisintoa.)*
10. *Laihialaisisäntä vei kirjettä postiin. Antoi sen postineidille. Hän punnitsi kirjeen ja sanoi isännälle, tämä on liian painava täytyy olla isompi postimerkki. Silloin isäntä tokaisi: "Silloinhan se tulee raskaammaksi." (SKS KRA. Justhin piisas 263. 1969. 14 toisintoa.)*
11. *Aikanaan väitettiin, että limbo-tanssi on keksitty Afrikassa. Tässä tanssissahan mennään riman alta kihnuttamalla pudottamatta kuitenkaan rimaa. Uusimman tutkimuksen mukaan on tämä tanssi keksitty Laihian asemalla, jossa eräs isäntämies meni aseman maksulliseen vessaan ilmaiseksi oven alta sarkapomppa päältä. (SKS KRA. Justhin piisas 66. 1969. 14 toisintoa.)*
12. *Laihialaisemäntä kysyi takxinkuljettajalta paljonkohan maksaa autokyytti Helsinkiin? Kun takxinkuljettaja oli sanonut että neljäkymppiä, emäntä kysyi paljonkos maksaa rahtimaksu, kuljettaja vastasi, se on ilmaista. Siinäkö emäntä tokaisi, että viekää laukut vain, kyllä minulla on aikaa kävelläkin. (SKS KRA. Justhin piisas 314. 1969. 14 toisintoa.)*
13. *Ilmajokinen löytyi rautanaulan tieltä ja antoi sen laihialaiselle mutta laihialainen katsoi sitä ja sanoi: "Ettei tämä ole laihialaisten naula kun tämä on uusi eikä oo kertaakaan oikaastu jotta pirä se itte." (SKS KRA. Justhin piisas 296. 1969. 13 toisintoa.)*
14. *Eräissä talossa oli kaksi vävyä toinen oli laihialainen ja toinen jurvalainen. Isäntä testamenttasi puolet talostaan kummallekin sillä ehdolla, että vävyt isännä kuoltua panevat hänen arkkuunsa viisikymmentä markkaa. Arkkua kiinni pantaes- sa jurvalainen pani sovitus rahasumman arkkuun. Laihialainen kirjoitti sadan markan shekin ja otti arkusta jurvalaisen sinne paneman rahan. (SKS KRA. Justhin piisas 276. 1969. 13 toisintoa.)*
15. *Mikä on laihialaisen voiveitsi? Se on naskali, kun sitä on kuumennettu. (SKS KRA. Justhin piisas 245. 1969. 12 toisintoa.)*
16. *Laihialaaset itköö hauralla, ku niiren pitää haurata ruumhin nahkooneesa. (SKS KRA. Justhin piisas 94. 1969. 12 toisintoa.)*
17. *Kun isokyröläinen tuli Laihialle nuukuutta oppimahan, istahti hän takkakivelle, mutta otti housut ensin pois, ettei ne kuluisi. Laihialainen isäntä sanoi tähän: Eihän teidän tartte nuukuutta oppia, tehän ootta jo nyt aivaku joku laihialainen. (SKS KRA. Justhin piisas 81. 1969. 11 toisintoa.)*
18. *Laihian isäntä kysyi hyvissä ajoin joulun alla emännältä, jotta haluaako tämä joulukinkun kylmänä vai lämpimänä.
- Tietysti lämpimänä, näin jouluna.
Niinpä sikaa ei sitten tapettukaan. (SKS KRA. Justhin piisas 127. 1969. 10 toisintoa.)*

19. *Kulukoo mones poloves ku laihialaasen parsinneula.* (SKS KRA. Justhin piisas 785. 1969. 10 toisintoa.)
20. *Armeijassa vääpeli varoitti miehiä tentun ryyppäämisestä, siitä kun voi mennä näkö. Hätäntyneenä huusi laihialaispoika:*
- *Älkää vain kaatako sitä maahan, minä vien kotia. Mulla on sokia veli.* (SKS KRA. Justhin piisas 82. 1969. 9 toisintoa.)
21. *Laihialaanen sitoo narun silakan pyrsthön, syää silakan päivällisellä ja vetää narusta silakan takaasin ja syää saman silakan huomenna uurestansa.* (SKS KRA. Justhin piisas 506. 1969. 9 toisintoa.)
22. *Pohjankylän vanhassa kirkossa oli eri kappelikunnille varattu omat penkit mm. laihialaisille. Laihialaiset istuivat omassa heille varatussa penkissään kun pappi saarnan päätteeksi ilmoitti että nyt kannetaan kolehti jonkun asian hyväksi. Laihialaisille tuli ilmoituksen johdosta "häätä käteen" ja nopean neuvottelun tulos oli että kookkain laihialaisista näyttelee pyörtynyttä. Niin tapahtui ja kun oli kysymys 160-kiloisesta miehestä niin kaikki laihialaiset pääsivät kantajiksi ja näin tuli 1700 luvulla julkisuuteen ensimmäisen kerran laihialainen säästäväisyys.* (SKS KRA. Justhin piisas 42. 1969. 9 toisintoa.)
23. *Laihialaiset olivat katselleet Uumajan satamassa kuinka sukeltaja nousee merestä rannalle, tällöin heistä yksi haikeana kiroilee "voi saatana, olisiha mäkin voinu tänne kävellä"* (SKS KRA. Justhin piisas 53. 1969. 8 toisintoa.)
24. *Kun Vaasassa tehtiin uimahallia, niin laihialaisisäntä toi sinne vettä kahdella sangolla ja sanoi: "Kun on näin hyvä asia niin annetahan oikeen kaksi sangollista."* (SKS KRA. Justhin piisas 95. 1969. 8 toisintoa.)
25. *Laihialainen isäntä ja emäntä menivät lentokyyditykseen ja kuljettaja lupasi viedä ilmaiseksi, jos he eivät puhu mitään, kun tehdään kaikenlaisia ilmapoltteja. He nousivat kyytiin, mutta yhdessä voltissa emäntä putosi kyytistä. Koneen laskeutuksessa maahan, kuljettaja totesi, että kyyti on ilmainen, koska he eivät puhuneet mitään, mutta isäntä sanoi: "Vähällä piti siinä voltissa, missä akka putos."* (SKS KRA. Justhin piisas 124. 1969. 7 toisintoa.)
26. *Olipa kerran Laihialla kolme veljestä. Vanhin heistä läksi Amerikkaan. Monen vuoden kuluttua hän tuli tervehtimään veljiensä. Asemalla häntä oli vastassa kaksi miestä, joiden parrat ulottuivat lähes maahan saakka. Mies tunsu heti veljensä, meni heidän luokseen ja ihmetteli heidän partojensa pituutta. Toinen vastasi: "Sinähän veit sen partakoneen mennessä Amerikkahan."* (SKS KRA. Justhin piisas 97. 1969. 7 toisintoa.)
27. *Kerran eräs laihialaisisäntä meni asemalle, kysyi lipun hintaa Vaasaan ja yritti pluutata laihialaisten tapaan. Lipunmyyjä oli kuitenkin niin järkkymätön että isäntä tuumasi kävellä alkumatkan. Hän meni Tuovilan asemalle kävellen ja kysyi siellä lipun hintaa, mikä oli tietysti halvempi. Ilahtuneena isäntä sanoi:*
- *No arvasinhan mä että se alenoo.* (SKS KRA. Justhin piisas 64. 1969. 6 toisintoa.)

28. *Laihialaaset kattoovat turhaksi hankkia turvavöitä autoohinsa, kun kravatti oven välis ajaa saman asian.* (SKS KRA. Justhin piisas 262. 1969. 6 toisintoa.)
29. *Kun kaksi laihialaismiestä meni talavella Vaasahan ja näki siellä suuren spriilämpömittarin, niin toinen sanoo:*
- *Särjetähän se niin saarahan hyvät ryypyt.*
Mutta toinen sanoo:
- *Ei särjetä vielä, tullahan kesällä uurestaan niin saarahan enemmän.* (SKS KRA. Justhin piisas 96. 1969. 6 toisintoa.)
30. *Laihialaiset syövät puuroa kuutamolla, ettei tarvitse maitoa. Kun kuu paistaa puuvatiin, kimaltelee se niin kuin siinä olisi maitoa.* (SKS KRA. Justhin piisas 6. 1969. 4 toisintoa.)

Jatkossa viittaa käsittelyn helpottamisen ja selkeyden vuoksi kuhunkin vitsiin tai kaskuun käyttäen sen järjestysnumeroa (esim. **1, 2, 3, 4, ..., 30**) omassa listauksessani. Tilanteesta riippuen saatan tietenkin tarpeen mukaan viitata vitsiin tai kaskuun kuvaten muutamalla sanalla sen keskeistä sisältöä, mutta tällöinkin liitän mukaan sille antamani järjestysnumeron.

1.4 Perinnelajianalyysia ja keskeisiä käsitteitä

Perinnelajianalyysin tavoitteena on hallinnoida suullisen perinteen kenttää pyrkimällä löytämään tuosta kentästä ominaispiirteiltään samankaltaisina toistuvista perinnetuotteista muodostuvia perinnelajeja ja asettamalla eri perinnelajit koko perinteen kentän kattavaan lajiluokitukseen (Honko 1967, 129–131). Perinnelajiteorian keskeinen kysymys koskee ideaalisten ja reaalisten perinnelajien ongelmaa, eli löytyvätkö perinnelajianalyttikkojen luokittelun mukaiset lajit myös elävästä suullisesta perinteestä (Honko 1967, 139; Honko 1988, 104). Lauri Honko (1967) pohjustaa lukuisin esimerkein hyvin järkeenkäyvän väitteen puhtaiden lajien ideaalisuudesta. Hänen mukaansa ideaalityypit auttavat tutkijaa paremmin ymmärtämään perinteen kentän variaatioita. Ideaalisen ja reaalisen suhde on kussakin tapauksessa mahdollista määrittää tutkimusongelman tarpeiden mukaisesti. (Honko 1967, 145.) Ideaalityyppi ja sen suhde todellisuuteen on siis muokattavissa tapauskohtaisesti. Perinnelajien tarkka määrittely ei sinänsä ole omassa tutkimuksessani keskeisellä sijalla, mutta Hongon argumentit tarjoavat kuitenkin helpotusta kaskun ja vitsin käsitteiden väliseen rajanvetoon, jota hiukan tuonnempana tulen käsittelemään.

Perinnelajien erottelun kannalta Justhin piisas –aineisto on sikäli monipuolinen, että sen sisältämät kansanperinnetuotteet eivät rajoitu pelkkiin kaskuihin tai vitseihin, vaan mukana on myös muun muassa laaja joukko sananparsia. Kansanrunousarkiston käyttämän perinnelajijaotuksen mukaan Justhin piisas –aineisto jakautuu seuraavalla tavalla (mukana myös tutkimukseni kannalta epäolennaiset perinnetuotteet):

a1	kasku, vitsi, anekdootti, pilasatu, jokulaatti	747 yksikköä
a3	uskomustarina, memoraatti	1 yksikkö
a6	luonnonäänen jäljittely	5 yksikköä
b2	riimillinen kansanlaulu	4 yksikköä
b5	leikki, tanssi	2 yksikköä
b7	pilasaarna, pilapuhe, pyrkimäluku, käännetty sanonta, salakieli, kansanomaisen parodia	1 yksikkö
c	sananparsi (sananlasku, vertaus, sutkaus, wellerismi, fraasi, kiusoittelukysymys, yms.)	256 yksikköä
d	arvoitus, kompakysymys	9 yksikköä
f	kirjallisuudesta opittu, omasepite	4 yksikköä
kölli		1 yksikkö

Kuten erittelystä voidaan havaita, on aineistosta suurin osa kaskuja, vitsejä ja sananparsia, muiden perinnelajien näyttäytyessä satunnaisina yksikköinä siellä täällä. Erittelyn yksikköjen runsaampi yhteislukumäärä (1030 yksikköä) selittyy sillä, että muutamissa tapauksissa sama yksikkö edustaa useampaa perinnelajia. Esimerkkinä mainittakoon, että yhdeksässä tapauksessa sananparsi sisältyy olennaisena osana kaskuun. Aineiston sisältämät arvoitukset ja kompakysymykset on laskettu kuuluvaksi samalla myös kaskujen kategoriaan. Kun päällekkäisyydet ja epäolennaiset perinnetuotteet jätetään pois laskuista, näyttää taulukko tältä:

a1	kasku, vitsi, anekdootti, pilasatu, jokulaatti	710 yksikköä
a6	luonnonäänen jäljittely	4 yksikköä
c	sananparsi (sananlasku, vertaus, sutkaus, wellerismi, fraasi, kiusoittelukysymys, yms.)	128 yksikköä

Päällekkäisyyksien kohdalla luokat **a1** ja **c** on katsottu määrääviksi luokiksi, joihin päällekkäisyydet on sulautettu. Näistä kahdesta edelleen luokka **a1** on katsottu määrääviksi luokaksi, johon luokan **c** päällekkäisyydet on sulautettu. Luokan **a6** luonnonäänen jäljittelyt ovat kaikki toisintoja seuraavasta: *Kyröläisten kärrynpyörätkin sanoo: "Kuka takaa, Kuka takaa Laihialta rahaa"* (SKS KRA. Justhin piisas 4. 1969).

Kuten uudelleenmuokatusta taulukosta näkyy, jakautuu analysoimani aineisto selkeästi kahteen suureen joukkoon eli kaskuihin, vitseihin ja anekdootteihin sekä sananparsiin. Pilasatuja tai jokulaatteja en aineistossa havainnut yhtään kappaletta. Kaskujen, vitsien ja anekdoottien joukossa tutkija törmää yhteen huumorintutkimuksen kannalta keskeiseen kysymykseen, eli miten erotella *kasku* ja *vitsi* toisistaan. Honko katsoo perinnelajin käsitteeseen sisältyvän ”kolme suhteellisen tasavahvaa komponenttia, joiden keskinäistä suhdetta joudutaan jatkuvasti tarkistamaan, arvioimaan uudestaan. Nämä ovat 1) teema (sisältö), 2) muoto ja 3) funktio.” (Honko 1988, 102.) Ideaalityyppisten kaskujen ja vitsien sävyero näkyy kaikilla näillä alueilla. Seppo Knuutilan mukaan kasku voidaan määritellä ”koomiseksi koetusta asiaintilasta, tapahtumasta tai käyttäytymisestä kertovaksi, perinteisille muodoille rakentuvaksi sanailmaisuksi, jolle on ominaista konkreettisuus ja sisällöllinen yksinkertaisuus. Konkreettisuus tarkoittaa, että kaskujen aiheet kytkeytyvät kertojien ja kuulijoiden elämän puitteisiin ja kokemuksiin.” (Knuutila 1982, 114.) Kaskut ovat myös useimmiten tapahtumiltaan hyvinkin aika- ja paikkasidonnaisia. Tarinan tekee kaskuksi sen sisällössä hyödynnetyt koomisen vaikutelman luomisen keinot, jotka täten tekevät siitä humoristisen. (Knuutila 1982, 115; 1992, 128, 130.) Huumorin ja koomisen käsitteet otan tarkasteltavakseni tuonnempana.

Vitsi on useimmiten selkeästi kaskua ekonomisempi, pelkistetysti sanottuna johdannon ja kärjen varaan rakentuva paketti. Kärki on vitsin kulminaatiopiste, joka luovuttaa vitsin johdannon esittämän pähkinän ratkaisun kuulijan pääteltäväksi. Vitsit eroavat kaskuista myös kertakäyttöisyydellään, sillä parhaitenkin kerrottuina niiden teho perustuu useimmiten silti nimenomaan kärjen tuottamaan yllätykseen. Tästä tyypillisin esimerkki ovat kompaktit arvoitusvitsit, joissa kerronnan ”laadulliselle” vaihtelulle ei jää juurikaan sijaa. Kertakäyttöisyys onkin juuri syynä vitsiaineuksen varsin tiuhaan vaihtumiseen. Vanhojen vitsien toistamisen välttämiseksi vitsinkerronnan va-

kiintunut käytäntö onkin tiedustella kuulijoilta, josko tulossa oleva vitsi on heille en-tuudestaan tuttu. (Knuutila 1982, 118, 120; Knuutila 1992, 130.) Kerronnallinen taituruus ei vitsissä siinä määrin korostu kuin kaskunkerronnassa, mutta vitsikin vaatii kertojaltaan jonkin verran. Kuulijat asettavat kertojalle omia odotuksiaan ja yleisesti ottaen oletetaan, että kertoja kertoo vitsin oikein. Toisaalta kerrottava vitsi testaa myös kuulijan oivalluskykyä. Vitsit haastavat siis sekä kertojan että kuulijan. (Virtanen 2003, 4.)

Vitsien voidaan katsoa olevan kaskuja mekaanisempia ja ilmaisutekniikaltaan yleis-pätevämpiä. Tästä johtuen useat vitsityypit ovat sillä tavoin kansainvälisiä, että niitä voidaan tavata samansisältöisinä ja -muotoisina maailman eri kolkilta. Kansainväli-nen vitsiaines on hyvin monipuolista. Näin ollen yleispätevien vitsiluokitusten teke-minen on varsin haasteellinen tehtävä. Tästä tehtävästä on yrittänyt suoriutua esimer-kiksi folkloristi Lutz Röhrich (1977, 5), joka luokittelee vitsit muun muassa subjektin, kertojan, teeman ja etnisyyden mukaan. Röhrichin luokittelu on sikäli ongelmallinen, etteivät sen luokat ole toisiaan poissulkevia (Knuutila 1992, 132). Laihialaisvitsit voi esimerkiksi helposti asettaa lähes jokaiseen Röhrichin erittelemään luokkaan.

Tämänkaltaiset luokitukset herättävät kuitenkin laihialaishuumoriaineiston kohdalla perustavanlaatuisen kysymyksen siitä, onko laihialaishuumori nimenomaan etnistä huumoria. Folkloristi Alan Dundesin mukaan (1971, 189–190) ahtaassa mielessä lai-hialaishuumorin kaltaista paikkakuntaan tai kaupunkiin liittyvää, kuten ei tiettyyn uskontoon viittaavaakaan, huumoria voida pitää etnisenä. Näin tiukat raamit kuiten-kin sulkisivat ulkopuolelleen esimerkiksi itsestään selvästi etnisenä pidetyn juutalais-huumorin. Dundes kääntääkin sikäli tällaisen määrittelyn pääläelleen, että hänen mie-lestään jollekin ryhmälle yhteisen, muista ryhmistä poikkeavan identiteetin voi päätel-lä siitä, väännetäänkö tuosta ryhmästä vitsiä. Dundes näkee huumorin kohdalla ”etni-syyden” lähinnä funktionaalisenä, ei niinkään geneerisenä kategoriana. Etninen huu-mori ei perustu objektiivisesti havaittuihin jollekin ryhmälle ominaisiin piirteisiin, vaan etninen huumori suhteuttaa kohdetta katsojaan eli kohde muotoutuu katsojan kautta.

Christie Davies puolestaan toteaa (1990, 10, 102) nuukuutta koskevan huumorin ole-van samanaikaisesti sekä paikallista että kansainvälistä. Tällä hän tarkoittaa sitä, että

monissa maissa kerrotaan rinta rinnan kansainvälisesti tunnettuja skotti- tai juutalaisvitsejä sekä vitsejä jostain paikallisesta nuukuushuumorin kohteesta. Paikallisia nuukuushuumorin kohteita ovat yleensä jonkin alueen tai kaupungin asukkaat. Näitä huumorin kohteita ei sinänsä voida kutsua erillisiksi kansanryhmiksi, sillä ne eivät identiteetiltään tai etniseltä taustaltaan ole yleensä valtaväestöstä poikkeavia. Laihialaishumoria Davies (1990, 2) pitää kuitenkin hyvin samankaltaisena kansainväliseen etniseen huumoriin verrattuna.

Vaikka laihialaisvitsit eivät tiukimpien määritelmien mukaan olisikaan etnistä huumoria, hyödyntävät ne silti tiettyä stereotyyppiä ja siihen liitettyä merkityssisältöä. Kielitieteilijä Victor Raskin (1985, 200) näkee kaikki stereotyyppiä hyödyntävät vitsit semanttiselta mekaniikaltaan samankaltaisiksi. Raskinin (1985, 207) näkemyksen mukaan vitsi on puhtaasti etninen silloin, kun se hyödyntää yhtä tai useampaa johonkin etniseen stereotyyppiin liitettyä merkityssisältöä eli *skriptiä* ja vitsin päähenkilö näyttäytyy nimenomaan etnisen ryhmänsä stereotyyppisenä jäsenenä. Puhtaasti etnisessä vitsissä stereotyyppi voidaan vitsin tehon kärsimättä vaihtaa toiseen samankaltaisen merkityssisällön omaavaan stereotyyppiin, mutta stereotyyppiä ei voida vitsistä kokonaan poistaa ilman koomisen tehon menettämistä.

Laihialaisvitsien kohdalla Raskinin kriteerit hyvin pitkälti täyttyvät, ja siksi rinnastankin laihialaisvitsit käsillä olevassa tutkimuksessa etniseen huumoriin ja käsitelen niitä samalta teoreettiselta pohjalta kuin etnisiä vitsejä on yleensä käsitelty. Laihialaisvitsien sosiaalisia aspekteja pyrin rinnastamaan etnisten vitsien sosiaalista puolta ja asenteellisuutta käsittelevien tutkimusten näkemyksiin. Näin tehdessäni pidän kuitenkin mielessäni, ettei laihialaisvitsien sosiaalinen tausta välttämättä ole sama kuin ”puhtaasti” etnisten vitsien. Lisäksi puhun rinnan etnisten vitsien kanssa ”stereotyyppiin perustuvista” vitseistä. Tarkoitukseni on tällä korostaa stereotyyppien erityislaatuista roolia niitä hyödyntävissä vitseissä. Näen kaikki jonkin piirteen johonkin tiettyyn kohteeseen stereotypistävasti liittävät ja tuota stereotyyppiä hyödyntävät vitsit periaatteeltaan samankaltaisina, olivat ne sitten etnisiä tai eivät. Tämä ei kuitenkaan tee kaikkia stereotyyppihin perustuvia vitsejä mahdollisilta asenteellisilta taustoiltaan samankaltaisiksi eikä myöskään tee niiden taustojen tarkastelua epätarkoituksenmukaiseksi.

Perinnelajianalyttisessä terminologiassa pyrin yksinkertaisuuteen. Perinnelajien, määritelmien ja kategorioiden metsän kohdatessaan tutkijalla on kaksi vaihtoehtoa. Hän voi joko jäädä tutkailemaan ja ihailemaan metsän puita, tai etsiä oman polkunsu metsän läpi muutamia oksia mukaansa taitettuaan. Näin ollen jätän kaskun ja vitsin ideaalityypit huomiotta, ja kutsun tutkimuksessani kaikkia laihialaiskaskuja tai -vitsejä kokoavasti laihialaisvitseiksi. Aineiston perinnelajianalyttinen yleissilmäys tukee tätä periaatetta, sillä aineiston perinnetuotteita on suurelta osin mahdotonta luokitella tarkkarajaisesti kaskuiksi tai vitseiksi. Suurin osa aineistosta edustaa suppeutensa puolesta vitsiä, muttei välttämättä aina perustu vitsille tyypilliseen johdannon ja kärjen väliseen mekaniikkaan.

Analysoin aineistoani tarkemmin ensin alaluvussa 4.3 *Laihialaisstereotyypin erityispiirteitä* siten, että pyrin – Raskinin (1985) termistöä käyttäkseni –määrittelemään millainen laihialaisen *skripti* eli *merkityssisältö* vitseissä on. Kiinnitän huomiota nimenomaan siihen, miten laihialainen vitseissä nuukuuttaan ilmentää eli millaisia muita piirteitä häneen tavataan liittää. Tällaisen näkökulman kautta pyrin pääsemään selvyteen siitä, millaista asennetta vitsit osoittavat laihialaisia kohtaan sekä millaista kulttuurista tietämystä ne hyödyntävät ja kuulijaltaan vaativat. Toisen kerran analysoin aineistoani tarkemmin pääluvussa 5. *Huumoria ja piilevää nuukuutta*, jossa käsittelen stereotyypin ja sen merkityssisällön roolia humoristisen diskurssin kehityksessä ja erityisesti aineistoni laihialaisvitseissä. Pyrkimyksenäni on selvittää, millä tavoin stereotyypin käyttö tekee sitä hyödyntävistä vitseistä erityislaatuisia. Samalla pohdin myös aineistoni kautta implisiittisen ja eksplisiittisen informaation suhdetta laihialaisvitseissä.

1.5 Huumorin tieteellisen saavutettavuuden ongelma

Näkökulmani on sikäli aineistolähtöinen, että pyrin tuomaan esiin niitä kehysanalyttisiä vaatimuksia ja mahdollisuuksia, joita laihialaisvitsit ja muut stereotyyppiin perustuvat vitsit vastaanottajalleen tarjoavat. Tutkielmani sisältää myös jonkin verran havaintoja ja pohdintoja sellaisista huumorin ja vitsien olemukseen liittyvistä seikoista, joista eksaktin tieteellisen otteen saaminen on huumorintutkimuksessa perinteisesti

osoittautunut hankalaksi. Huumori ilmiönä on jo sikäli vaikeasti määriteltävissä ja tutkittavissa, että joitakin huumoriaineistojen tilastollisia luokitteluja ja psykologien koeraportteja lukuun ottamatta olen huumorintutkimusta koskevia kirjoituksia läpikäydessäni kohdannut ainoastaan tutkijan oman ajattelu- ja päättelyprosessin tuloksia esittelevää kirjallisuutta. Näin on suurelta osin myös oman tutkimukseni laita. On mahdollista mitata ihmisen fysiologisia reaktioita hänen vastaanottaessaan vaikkapa vitsiä, mutta hänen ajatuksiaan on mahdotonta lukea.

Intuitiivinen tutkimusote näkyy luonnollisesti silloinkin, vaikka ajatukset pohjautuisivat vankasti johonkin vitsiaineistoon. Tutkija on itse myös vitsien vastaanottajana ja vitsin hauskuuden syitä pohtiessaan hän useimmiten peilailee omia reaktioitaan vitsihin. Näin ollen se leikkauspiste, jossa vitsiteksti aiheuttaa spontaanin huvitusreaktion, jää tutkijalta auttamatta pimentoon. Henkilön omien spontaanien reaktioiden reaaliaikainen analyttinen tarkasteleminen on mahdotonta, kuten psykologi William F. Fryn kokeilusta käy ilmi (1968 [1963], 4–5).

Huumorintutkimuksen historia on osoittanut, että huumorin olemus tai vitsin hauskuuden syyt paikantuvat varsin heikosti tarkimpienkin analyysiapparaattien avulla. Tällaisilla tarkoilla apparateilla on tapana jäädä unholaan, vaikka jokin kulloisenkin menetelmän kehittäjän ajatus saatettaisiinkin poimia huumorintutkimuksen kaanoniin. Harva tutkija nimittäin on niin kunnianhimoton, että suoraan enempiä kyselemättä soveltaisi tarkasti omaan aineistonsa vaikkapa Raskinin skriptiteoriaa (1985) muokkaamatta sitä ensin perustavanlaatuisesti, eli toisin sanoen lähes tunnistamattomaksi. Raskinin tarkasta analyysimenetelmästä on elämään jäänyt lähinnä *skriptin* käsite. Muutoin Raskinin menetelmä osoittaa ainoastaan sen paradoksin, että mitä lähempää vitsiä tarkastellaan, sitä kauemmaksi hauskuus siitä todellisuudessa pakenee (Kinnunen 1994, 21; Mulkay 1988, 42–43). Vitsin hauskuus nimittäin syntyy vasta vitsitekstin kokonaisuuden täydestä ymmärtämisestä (muun muassa konfiguraatioteoreetikkojen perusajatus, ks. Keith-Spiegel 1972, 11–12). Vain Monty Pythonin Lentävissä Sirkuksessa jo kaksi sanaa maailman hauskimmasta vitsistä voivat tappaa nauruun.

2. Huumorintutkimuksen kenttä

2.1 Keskeisiä huumoriteorioita ja kritiikkiä

Huumorintutkimuksen kentälle astuva tutkija yllättyy pahanpäiväisesti, kun koko tutkimuksen kirjo aukenee hänen edessään. Huumorintutkimusta on jo useamman vuosisadan ajan tehty monista lähtökohdista ja monitieteisesti. Jo 1980-luvun alussa huumoria koskevien tieteellisten kirjoitusten määrä nousi reiluun tuhanteen (Knuutila 1983, 26). Runsaan kirjoittelun myötä huumorintutkimuksen alalle onkin luonnollisesti kehittynyt muutamia vallitsevia yleisiä teorialinjauksia joiden avulla huumorin ja koomisen luonnetta on pyritty selittämään. Näiden linjausten tunnustaminen ja yleisesittely kuuluukin lähes säännönmukaisena osana useimpien huumorintutkimusta koskevien kirjoitusten alkupuolelle.

Esimerkiksi Ronald Atkinson rakentaa artikkelissaan *Humour In Philosophy* (1993, 10–20) huumoria koskevan filosofisen kirjoittamisen historian yleiskuvaa nojaten perinteiseen huumoriteorioiden kolmijakoon, jonka mukaan teoriat ovat jaettavissa *ylemyys-, huojennus- ja inkongruenssiteorioihin*. Samantyyppisen jaottelun esittelee myös Victor Raskin teoksessaan *Semantic Mechanisms of Humor* (1985, 30–41), tosin terminologisesti poiketen ja Levineen (1969, 2) pohjautuen Raskin jakaa teoriat kognitiivis-havainnollisiin, behavioristisiin- ja psykoanalyttisiin teorioihin. Raskin katsoo inkongruenssiteoriat tavallisimmaksi esimerkiksi kognitiivis-havainnollisesta näkemyksestä. Ylemyysteorioiden taas hänen mukaansa sijoittuvat behaviorististen teorioiden piiriin. Huojennusteorioiden hän katsoo puolestaan kuuluviksi psykoanalyttisten teorioiden joukkoon. (Raskin 1985, 31.) Seuraavassa käsittelemme ylemyys-, huojennus- ja inkongruenssiteorioiden keskeisiä ideoita. On syytä huomioda, että esiteltävän kolmijaon perusta on nimenomaan filosofisessa huumoritieteessä. Muiden tieteenalojen piirissä teorioita on jaoteltu varsin monista lähtökohdista ja sisällöltään vaihteleviin kategorioihin (Virtanen 2003, 3). Esimerkiksi psykologi Patricia Keith-Spiegelin (1972, 4–13) jaottelussa mainittujen kolmen suuntauksen lisäksi muita kategorioita ovat biologiset ja evoluutioteorioiden, yllätys-, ambivalenssi-, konfiguraatio-teorioiden sekä psykoanalyttiset teoriat. Useimmissa jaotteluissa peruseriaatteet ovat kuitenkin jäljitettävissä seuraavassa esiteltävään kolmijakoon.

Ylemmysteoreettisen näkemyksen mukaan koominen vaikutelma syntyy naurun kohteen yllätyksellisestä arvonalenemisesta. Äkillinen ylemmydentunto herättää katsojassa nauruun johtavan tyydytyksentunteen. Nauru suuntautuu näiden ylemmysteorioiden mukaan ylhäältä alaspäin. (Atkinson 1993, 11; Keith-Spiegel 1972, 6–7; Knuutila 1992, 107.) Atkinson (1993, 11–15) ottaa ylemmysteorioista esimerkeiksi muun muassa Thomas Hobbesin *Leviathanin* (1999 [1651]) ja Henri Bergsonin *Naurun* (2000 [1899]). Hobbesin mukaan nauru syntyy äkillisestä ylemmydentunteesta naurun kohteeseen nähden. Bergsonin näkemyksissä keskeisellä sijalla on ihmisen ja mekaniikan välinen suhde. Bergson pyrkii johtamaan kaiken huumorin ”mekaanisuuden valtaaman elollisen” peruseriaatteeseen. Objekti joutuu itsestään riippumattomien voimien vietäväksi, jolloin sivustakatsojalle syntyy ylemmydensekainen koominen vaikutelma.

Raskinin jaottelussa (1985, 36–37) ylemmysteoriat sijoittuvat huumorin asenteellista luonnetta korostavien näkemysten joukkoon. Tämän ryhmän teoriat painottavat naurajan suhdetta ja suhtautumista naurun objektia kohtaan. Knuutilan näkemyksen mukaan (1983, 26) tämän joukon teoriat ovat ”heijastusloogisen periaatteen läpäisemiä,” eli huumorissa voidaan nähdä heijastumia ympäröivistä arvoista ja normeista. Pohdin tätä kysymystä hieman lisää etnisen huumorin mahdollista asenteellisuutta käsittelessäni. Perusajatukseni on, että vitseistä on sinänsä mahdollista lukea joitakin niiden toimintaympäristöiltä vaadittavia seikkoja. On esimerkiksi esitetty olettamuksia, että sukupuolirooleiltaan erilaisissa yhteiskunnissa myös vitseissä sukupuoliroolit ovat erilaisia (La Fave, Haddad & Maesen 1976, 84–85). Suorien huumorin asenteellisuutta koskevien johtopäätösten tekemisessä on kuitenkin noudatettava varovaisuutta. Humoristisen diskurssin luonne nimittäin, kuten pyrin huumorintutkijain esittämien teorioiden pohjalta osoittamaan, mahdollistaa eräänlaisen asenteiden ulkoistamisen, jolloin voidaan nauraa sellaisille asioille, jotka vakavassa diskurssissa herättävät hyvinkin erilaisia tunteita.

Huojennusteorioiden mukaan huumori syntyy jonkin ahdistavana pidetyn asian muuttumisesta arkipäiväiseksi ja harmittomaksi. Nauru toimii tällöin psyykkisen energian vapauttajana. (Raskin 1985, 38.) Seppo Knuutila toteaa, että ”kun pelottava, kunnioitettava tai ahdistava muuttuu äkkiä arkiseksi ja harmittomaksi ja tavallistuu sellaiseksi

että pystymme sen käsittämään tai sitä käsittelemään, on huojennusmallin näkökulmasta katsoen tavoitettu jotakin hyvin olennaista huumorin emotionaalisesta perustasta.” (Knuutila 1992, 104.)

Tämän suuntauksen piiriin Atkinson laskee (1993, 17–19) muun muassa Aristoteleen ja Freudin. Vaikka Aristoteleen huumoria koskevat huomiot perustuvat Runousopin kadonneen osan rekonstruktioihin, rinnastaa Atkinson Aristoteleen näkemykset tragediaasta ja huumorista samankaltaisiksi. Aristoteleen mukaan tragedia etenee ahdistavien tuntemusta kautta lopun huojennukseen. Raskin (1985, 36) näkee Aristoteleen toisaalta ylemmyysteoreetikoksi ja korostaa tämän näkemystä huumorista nauruna nimenomaan keskivertoa huonompien ihmisten puutteita kohtaan. Freud puolestaan esittää teoksessaan *Vitsi ja sen yhteys piilotajuntaan* (1983 [1905]) näkemyksen, jonka mukaan vitsailun avulla kierrämme superegon alistavan vaikutuksen ja pystymme käsittelemään ja ilmaisemaan muutoin sosiaalisesti vaiettuja asioita. Merkittävin ero Aristoteleen ja Freudin välillä on siinä, että itsepetos ei ole samalla tavalla keskeistä Aristoteleen näkemyksille kuin se on Freudille (Atkinson 1993, 18).

Psykologiselta perustaltaan sekä ylemmyys- että huojennusteoriat voidaan nähdä hyvin samankaltaisina, sillä molemmat teoriat korostavat objektin ja havainnoijan psykologista vastakkaisuutta. Sekä ylemmyydentunteen että huojentavan huvittuneisuuden on kyseisten teorioiden piirissä katsottu syntyvät objektin äkillisestä arvonmenetyksestä havainnoijan silmissä. Henkilö siis suhteuttaa itseään objektiin ja objektin aseman muutos saa aikaan koomisen vaikutelman. Tässä kohden on kuitenkin pidettävä mielessä, ettei pelkästään arvonaleneminen herätä komiikkaa, vaan myös äkillinen arvonnousu katsojan silmissä voi tuottaa huvittavan vaikutelman. (Knuutila 1983, 25.)

Inkongruenssiteorioiden perusidea on, että koominen vaikutelma syntyy kahden siinänsä toisiinsa nähden sopimattoman idean yllättävästä yhteensovittamisesta. Inkongruenssi on määritelty myös odotetun ja odottamattoman yhdistymiseksi. Koomisuus on tulosta asioiden, ilmiöiden tai mielikuvien välisen yllättävän yhteyden tai loogisen ristiriidan syntymisestä ja huomaamisesta. Tämän teoriasuuntauksen pioneereiksi filosofian alalla on useimmiten esitelty Immanuel Kant ja Arthur Schopenhauer. Yleisesti ottaen voidaan kuitenkin sanoa, että lähes kaikki humorististen tilanteiden ja

tekstien sisältöä tarkastelevat tutkimukset jollain tapaa hyödyntävät inkongruenssin periaatetta. (Atkinson 1993, 15–17; Knuutila 1983, 28; Raskin 1985, 31–36; Shultz 1976, 12.)

Inkongruenssiteorian variaatioina voidaan nähdä psykologi Patricia Keith-Spiegelin jaottelussa (1972, 9–12) mukana olevat yllätys-, ambivalenssi- ja konfiguraatioteoriat. Yllätysteoriat korostavat nimensä mukaisesti yllätyksellisyyden välttämättömyyttä huumorin syntymiselle. Yllätysteoriat menevät siis hyvin lähelle inkongruenssiteorioita, mutta esimerkiksi vitsin tuoreuden vaatimusta korostaessaan niiden painotus on nimenomaan yllätyksessä eikä paradoksissa. Ambivalenssiteorioiden mukaan nauru on seurausta samanaikaisista yhteensopimattomista tuntemuksista ja näin ollen ne korostavat enemmän tuntemuksia siinä missä inkongruenssi keskittyy asioihin ja ideoihin. Konfiguraatioteoriat eroavat siinä mielessä inkongruenssiteorioista, että ne korostavat ideoiden yhteensopimattomuuden sijaan ideoiden äkillistä ”paikoilleen loksauttamista” huvituksen synnyttäjänä. Konfiguraatioteoreetikot painottavat vitsin täydellistä ymmärtämistä koomisen vaikutelman syntymisen edellytyksenä. (Keith-Spiegel 1972, 9–12.)

Inkongruenssin on yleisesti nähty olevan edellytys koomisen vaikutelman syntymiselle, mutta kaikki yllättävät yhteydet tai ristiriidat eivät johda koomiseen vaikutelmaan. Atkinson toteaaakin sekä Kantin että Schopenhauerin epäonnistuvan selittämään, miksi vain jotkut inkongruenssin tyypit naurattavat. Sinänsä huomio inkongruenssista ei myöskään vielä tarjoa syytä siihen, miksi hauskoiksi katsotut ristiriitaisuudet ovat hauskoja. (Atkinson 1993, 15–17.) Inkongruenssin pohjalta onkin pyritty luomaan lukuisia tarkempia tutkimusapparatteja koomisen paikantamiseksi. Näistä käsillä olevassa tutkimuksessa tulevat tuonnempana tarkasteluun muun muassa kirjailijan ja monialaisen tutkijan Arthur Koestlerin bisosiaatioteoria (1966 [1964]), joka on sinänsä varsin yleisluontoinen ja inkongruenssiteorian kanssa sisällöltään melko yhteneväinen, mutta sisältää sen tärkeän huomion, että koomisiksi nähdyissä tapahtumissa on useimmiten samanaikaisesti ainekset tulla nähdyksi myös joko traagisina tai tieteellisesti mielenkiintoisina. Tilanteen tulkinta on kiinni vastaanottajasta.

Oman tutkimukseni kannalta keskeinen on myös kielitieteilijä Victor Raskinin (1985) kehittämä *huumorin semanttinen skriptiteoria*, jonka perusajatuksen mukaan vitsi-

tekstin toimivuus perustuu kahden tai useamman skriptin, eli jonkin käsitteen tai sanan sisältämän merkitysjoukon, yllättävään yhdistymiseen. Vitseissä skriptit esiintyvät tarkoituksellisesti päällekkäisinä, eikä ristiriitaisuuksia pyritä samalla tavoin välttämään kuin vakavaksi katsotussa kommunikaatiossa. Vitsit perustuvat näin ollen leikkittelyyn ihmismielen kapasiteetilla nähdä vain yksi merkitys kerrallaan dominoivana. Samoin kuin bisosiaatiossa, myös skriptiteoriassa korostuu vitsien jänisankkamainen, vaihduntakuvan kaltainen luonne (ks. Knuutila 1992, 120).

Myös Gregory Batesonin ajatukset ovat tutkimuksessani keskeisellä sijalla. Batesonin (1969, 159–165) huumorikäsitteiden pohja on inkongruenssiteoreettinen. Hänen mukaansa vitsin pintatasoon liittyy olennaisena osana laajempi hahmon kaltainen impliittinen merkityspohja, jonka vitsin kärki tuo äkillisesti esiin synnyttäen näin jonkin yllättävän yhteyden ideoiden välillä. Tällöin voidaan sanoa että ilmaisu ja sen konventionaalinen hahmotustapa joutuvat keskenään paradoksiin. Knuutila onkin kutsunut Batesonin näkemystä ”hahmoteoreettiseksi.” Batesonin näkemys huumorista menee myös verrattain lähelle hänen eri ilmiöitä koskevia systeemiteoreettisia näkemyksiään. (Bateson 1969, 159–165; 1987; Knuutila 1983, 28.)

Vaikka jo aiemmin mainitsin Henri Bergsonin ylemmyysteorioiden yhteydessä, on myös huomio inkongruenssista tärkeä hänen teorialleen. Koominen vaikutelma syntyy Bergsonin mukaan siitä, kun mekaanisuus yllättäen valtaa elollisen. Ihminen muuttuu konemaiseksi. Ihmisruumis joutuu siis yllättäen elollisen piiristä hetkellisesti elottoman piiriin. Syntyy paradoksi, jossa jokin elollinen on samanaikaisesti eloton. (Bergson 2000, esim. 12–18; Knuutila 1983, 29.) Kovin kauas tällaisesta perustavanlaatuisesta kategoriarikkomuksesta ja inkongruenssista koomisen vaikutelman perustana ei myöskään päädy folkloristi Jukka Talve (ent. Virtanen, nyk. Vahlo), joka vitsijä käsittelevässä pro gradu -tutkielmassaan *Vitsimieli - Huvittavuuden mekanismien systeemianalyysi* (2004, 112) pitää lähtökohtanaan Batesonin systeemiteoreettisia näkemyksiä ja päätyy muun muassa toteamaan ihmisen, kasvin, eläimen ja esineen/luonnonobjektin kategorioiden luokkarikkomukset yleisiksi vitsien keinoiksi. Toisaalta Bergsonin näkemyksessä korostuu myös yllättävien yhteyksien huomaaminen koomisen vaikutelman yhtenä peruselementtinä. Bergsonin mukaan koominen on nimittäin monissa ilmiöissä jo valmiina läsnä ja huomattavissa, mikäli oikein silmin katsotaan. (Bergson 2000, 36.)

Siinä missä ylemmyysteoria ja huojuennusteoriakin omalta osaltaan voidaan katsoa ”heijastusloogiseksi”, ovat inkongruenssiteoriat Knuuttilan mukaan (1983, 28) ”aspektiologisia”. Niissä keskitytään seikkoihin, joiden avulla huumorin tuottaminen on mahdollista. Eri teoriat siis painottavat huumorin ilmiön eri puolia. Siinä missä inkongruenssiteoriat keskittyvät koomisen paikantamiseen, tarkastelevat ylemmyysteoriat huumorin heijastamia asenteita ja arvoja. Huojennusteoriat puolestaan ottavat mukaan myös naurun fysiologisen puolen. (Knuuttila 1983, 22–30.) Inkongruenssiteoriat keskittyvät ärsykkeeseen, ylemmyysteoriat kuulijan ja kertojan väliseen suhteeseen ja huojuennusteoriat puolestaan keskittyvät pelkästään kuulijan tuntemuksiin (Raskin 1985, 40).

Knuuttilan mukaan ylemmyys-, huojuennus- ja inkongruenssiteoriat ovat enemmänkin ideaalimuotoisiksi pelkistettyjä *teoreettisia malleja*, joista kukin keskittyy tarkastelemaan omaa sarkaansa huumorin kentällä, eikä mikään eri teoriasuuntauksista riitä yksinään kattamaan huumorin kokonaisuuden kaikkia puolia. Toisaalta myöskään mainittujen suuntausten näkökulmat yhdistämällä ei ole pystytty muodostamaan kattavaa kokonaisteoriaa, sillä kukin malli toimii omien ehtojensa mukaan. Tästä syystä onkin paradoksaalista, että eri teoriasuuntausten nimiin vannovat tutkijat ovat perinteisesti pyrkineet kukin oman aineistonsa avulla kumoamaan toinen toistensa tuloksia, vaikka kiistakumppanit eivät todellisuudessa välttämättä edes ole puhuneet samasta asiasta. (Knuuttila 1983, 25; 1992, 94, 105.) Kolmen lokeron jaottelu ei myöskään siinä mielessä ole ongelmaton, että moni kuuluisista huumoriteoreetikoista voidaan asettaa kahden tai kaikkien suuntausten alle, kuten Bergsonin kohdalla totesin. Bergson pyrkikin luomaan kaikenkattavaa huumoriteoriaa mekaanisen ja elollisen leikkauspisteeseen, mutta lankesi arvostelijoidensa mielestä samalla liialliseen suoraviivaisuuteen ja moralisoivuuteen (esim. Douglas 1979 [1968], 93–94).

Aineistoilla argumentointi eri suuntausten nimissä ei sikälikään toimi, että saman aineiston eri puolia voidaan käsitellä kunkin teoriasuuntausten näkökulmasta. Esimerkiksi Christie Davies suhteuttaa laajassa etnisen huumorin tutkimuksessaan (1990, 7–9) kaikkia kolmea teoreettista pääsuuntausta todeten etnisten vitsien hyödyntävän laajalti inkongruenssia, jonka avulla ne tuottavat äkillisen, toiselle nauramisesta johtuvan ylemmyydentunteen. Toisaalta ylemmyysteoreettinen näkemys ei

yleisluontoisuudessaan välttämättä päde kaiken etnisen huumorin kohdalla. Etniset vitsit voidaan nimittäin nähdä myös esimerkiksi ahdistavien tunnetilojen purkamiskanavana ja ympäröivän sosiaalisen todellisuuden ilmiöiden heijastajana. Toisaalta on kuitenkin tärkeää pitää mielessä se mahdollisuus, etteivät vitsit ole syntyneet suoraan palvelemaan niin ylemmyyden kuin huojennuksenkaan tarkoituspäätä, vaikka ne epäilemättä joissain yhteyksissä tällaisiin tehtäviin valjastetaan. (Davies 1990, 7–9.) Mainittujen teoreettisten mallien ja varsinkin varhaisemman huumorintutkimuksen perisynti onkin liiallinen yleistäminen. Tutkimuksen piirissä ei ole otettu huomioon, että huumorin joukko on kirjava eikä kaikki huumori välttämättä hyödynnä samoja tekniikoita, asenteita tai tuntemuksia. Liiallista yleistämistä on myös itseni varottava. Näin ollen asettaessani kaiken stereotyyppiin perustuvan vitsiaineuksen samaan periaatteelliseen lokeroon teen sen varoen.

Ragnar Johnson (1976, 195–197, 219–221; Talve 2004, 9) kritisoi inkongruenssiteorioita ylimalkaisuudesta. Hänen mukaansa tulee inkongruenssissa kohtaavien kahden merkitysmaailman lisäksi ottaa huomioon se sosiaalinen merkityskenttä, jonka sääntöjä havaittu inkongruenssi kulloinkin rikkoo. Pelkkä inkongruenssin toteaminen ei siis Johnsonin mukaan riitä, vaan on myös määriteltävä millaisia nuo kaksi inkongruenssissa kohtaavaa merkitysmaailmaa ovat ja millaisessa sosiaalisessa todellisuudessa nuo merkitysmaailmat operoivat. Tuon sosiaalisen kontekstin päättelyminen pelkästään kuultujen vitsien pohjalta saattaa puolestaan johtaa harhakuvitelmiin tuossa todellisuudessa vallitsevasta arvojärjestyksestä (Knuutila 1983, 26–27).

Kuten jo aiemmin mainitsin, on tarkoitukseni selvittää aineistoni perusteella myös sitä kulttuurisen tietämyksen aluetta, jota laihialaisvitsit hyödyntävät. Näin ollen astun askeleen kohti Johnsonin vaatimaa kolmatta inkongruenssin ulottuvuutta, joka laihialaisvitsien tapauksessa kulminoituu nuukan laihialaisen stereotyyppiin. Tunnustan inkongruenssin yleisen olemassaolon ja sen välttämättömyyden koomisen vaikutelman syntymisen kannalta sivuuttaen samalla laihialaisvitsien inkongruenssin tarkemman käsittelyn. Sen sijaan lähestyn kysymystä niiden sisältämästä mahdollisesta asenteellisuudesta ja niitä ympäröivästä sosiaalisesta todellisuudesta suhteuttaen esitettyjä etnistä huumoria koskevia teorioita omaan aineistooni. Kaikki huumori on luonteeltaan sosiaalista (Zijderveld 1983, 3) ja ”etninen huumori” jo määritteenäkin pakottaa tutkijan astumaan huumorin sosiaalisten ulottuvuuksien alueelle. Tällä alu-

eella luoviessani pyrin kuitenkin välttämään tekemästä senkaltaisia esimerkiksi sosiologiselle tai psykologiselle huumorintutkimukselle tyypillisiä yleistäviä päätelmiä, jotka leimaavat etniset vitsit vihamielisiksi tai esimerkiksi juutalaisten itsestään kertomat vitsit masokistisiksi. Stereotyyppejä on nimittäin sekä negatiivisia että positiivisia ja ne voivat koskea joko itseä tai toista (Apte 1985, 113). Laihialainenkin voi vitseissä yhtä lailla hävitä tai voittaa.

Viime vuosikymmeninä huumorintutkimuksen kentän yhä laajentuessa ja monialaisuudessa myös edellä esitellyn klassisen kolmijaon teorioiden yksipuolisuus ja vajavaisuus on laajalti tunnustettu, eikä kaikkea huumoria ole enää pyritty selittämään vain yhden teoreettisen näkemyksen avulla. Kuten Victor Raskinin toimittamasta laajasta ja monialaisesta huumorintutkimuksen vaiheita käsittelevästä artikkelikokoelmasta *The Primer of Humor Research* (2008) käy ilmi, on huumoria ja sen eri puolia tutkittu 1900-lopulta viime vuosikymmeniltä lähtien lähinnä kunkin tieteenalan omista lähtökohdista käsin. Tutkimuskohteiden tarkempi rajautuminen ja kullekin tieteenalalle kehittyneet huumorintutkimukselliset standardit ovat eittämättä omalta osaltaan saaneet aikaan myös teoreettista hajautumista (esim. Raskin 2008, 2–7).

Folkloristisen ja kulttuuriantropologisen huumorintutkimuksen piirissä ei mainitun kaltaista yleispätevän teorian muodostamisen ongelmaa ole perinteisesti ilmennyt. Kulttuuriantropologian kohdalla tämä selittyy pitkälti kulttuurirelativistisen tutkimusotteen kautta, kun taas folkloristiikan piirissä on jo varhain ymmärretty erityyppisten perinneainesten käyttötarkoitusten ja sisällöllisten periaatteiden varioivuus. Toisin sanoen sekä folkloristiikan että kulttuuriantropologian piirissä huumorin eri ilmene- mismuotoja on pyritty tutkimaan aina tapauskohtaisesti. (Oring 2008, 183–185.)

Kotimaisen folkloristisen huumorintutkimuksen tutkimuskohteena ovat perinteisesti olleet suulliseen kansanperinteeseemme sisältyvä laaja kaskuaines sekä myöhemmäs- sä tutkimuksessa myös erityyppiset ja -aiheiset vitsit. Kotimaisen kaskujen ja vitsien tutkimuksen yhteydessä ei sovi sivuuttaa Seppo Knuutilaa, jonka monilukuiset ja varsin teoreettispainotteiset folkloristista huumorintutkimusta koskevat kirjoitukset (esim. Knuutila 1982, 1983, 1992) ovat avanneet uusia näkökulmia varsinkin kasku- jen tutkimukseen niin maailmankuvan ja mentaliteetin ilmentäjinä kuin niiden humo- rististen toimintaperiaatteidensakin kannalta. Knuutilan laaja-alaisen teoreettisen

näkökulman vaikutuksen voi havaita esimerkiksi aiemmin mainitussa Jukka Talven pro gradu -tutkielmassa (2004). Sekä Knuutilan että Talven kirjoitukset ovat omalta osaltaan vaikuttaneet myös oman tutkielmani teoreettisiin näkökulmiin avaten reittejä perinteisestä huumorintutkimuksesta kohti Goffmanin ja Batesonin kehysanalyttisiä näkemyksiä.

Talven näkökulma vitsitutkimukseen on suurelta osin teoreettisiin abstraktioihin painottuva. Hän keskittyy tutkimaan tiettyä vitsikorpesta pyrkien muodostamaan systeemiteoreettista kokonaisnäkemystä tutkimiansa vitsien hauskuttamisen potentiaalista niissä ilmenevien kategoriarikkomusten kautta. Talven tutkimusote on sikäli kotimaisen folkloristisen tutkimuksen kentässä poikkeuksellinen, että vitsien ja varsinkin kaskujen tutkimukseen näyttää viime vuosikymmeninä – osittain Knuutilan (1992) vaikutuksesta – kehittyneen traditio etsiä kaskuista merkkejä tutkimuksen kohteena olevien ihmisten maailmankuvasta ja mentaliteetista. Näin ollen kaskujen ja vitsien hauskuuttamisen tekniikkaa koskevat kysymykset on pitkälti sivuutettu.

Toisinaan nämä molemmat tutkimukselliset aspektit on kuitenkin myös pyritty yhdistämään. Esimerkiksi Sinikka Vakimo käsittelee väitöskirjansa *Paljon kokeva, vähän näkyvä: Tutkimus vanhaa naista koskevista kulttuurisista käsityksistä ja vanhan naisen elämäkäytännöistä* (2001, 132–163) kaskuja koskevassa osiossa maailmankuvallisten heijastumien lisäksi myös kaskujen hauskuttamisen periaatteita. Vakimon (2001, 159) mukaan suurimmassa osassa vanhaa naista tai vanhapiikoja käsittelevistä kaskuista humoristisen vaikutelman synnyttäminen kulminoituu vanhan naisen ja seksuaalisen aktiivisuuden väliseen inkongruenssiin.

Oman tutkimukseni näkökulma on pitkälti teoreettisesti painottunut ja vitsitekniisiin seikkoihin keskittyvä. Tarkoitukseni ei ole etsiä teksteistä heijastumia siitä maailmankuvasta tai mentaliteetista, joka kyseiset tekstit on mahdollistanut. Tämän tutkimuksen ja käsittelemäni – jo varsin kauas sosiaalisesta ja kulttuurisesta kontekstistaan – etäännyneen aineiston puitteissa moinen tutkimusasetelma ei tunnu mielekkäältä. Sen sijaan käsittelen aineistoni vitsitekstejä ikään kuin omana kontekstinaan, jonka puitteissa nuukan laihialaisen stereotyyppiä on mahdollista hyödyntää yhä uudelleen uusissa vitsiteksteissä.

2.2 Huumori ja koominen

Asettamieni tutkimusongelmien keskiössä on kysymys siitä, mitä vitsitekstit tarjoavat, ja toisaalta mitä vastaanottajalta vaaditaan. Tällainen teksti–vastaanottaja-asetelma linkittyy myös siihen keskusteluun, jota *koomisen* ja *huumorin* käsitteistä on niiden tutkimuksen piirissä käyty. Kuten lukuisia muitakin käsitteitä, on myös huumoria ja koomista ollut perinteisesti helpompi käyttää kuin määritellä. Huumorin ja koomisuuden tutkimuksen monialaisuus on tehnyt mahdottomaksi kaikille kelpaavien määritelmien luomisen. Kukin tutkija on käyttänyt näitä käsitteitä omalla tavallaan, eikä useinkaan ole pysähtynyt pohtimaan niiden merkitystä. (Knuutila 1983, 24.) Seppo Knuutila (1983, 24) esimerkiksi ihmettelee Christopher P. Wilsonin (1979, 2) tapaa käyttää käsitteitä ”*joke*” ja ”*humour*” synonyymisinä, sillä tällöin komiikan tuote ja koomisuuden havaitsemiseen vaadittu asenne virheellisesti rinnastuvat.

Knuutilan mukaan (1983, 24) estetiikan piirissä ollaan verrattain yksimielisiä *huumorin* ja *koomisen* käsitteiden merkitysisällöstä. Onhan nimittäin varsinkin koomisuuden tarkastelemisella estetiikan piirissä varsin pitkä traditio. Knuutila toteaaakin suomalaisen estetiikan käsityksen huumorista ja koomisesta pohjaavan edelleen pitkälti taidefilosofi K. S. Laurilan määritelmiin vuodelta 1918. Laurilalle koomisuus on objektilähtöistä siinä missä huumori kumpuaa tilanteen kokijasta. Laurilan näkemys kiteytyy seuraavaan – Knuutilankin (1983, 24) siteeraamaan – katkelmaan:

Huumori ei ole nim. sisimmältä olemukseltaan mikään esineitten ulkokohtainen ominaisuus, niin kuin koomillisuus aina on, vaan huumori on vain eräs määrätynlainen mieliala ja vallitseva tunnesävy ihmisessä, määrätynlainen katsomis- ja suhtautumistapa elämään ja ilmiöihin ja nimenomaan koomillisiin ilmiöihin. Koomillisuutta voi olla muodoissa, asennoissa, liikkeissä, teoissa, tapahtumissa, tilanteissa, puheissa y. m. ja se on silloin noitten esineitten ulkokohtaisena ominaisuutena.” (Laurila 1918, 285–286.)

Huumorikin voi Laurilan mukaan (1918, 286) olla ulkokohtainen ominaisuus silloin, kun ihmisen humoristinen suhtautumistapa heijastuu hänen tekoihinsa ja tekee niistä humoristisia. Humoristisuus ei kuitenkaan ilmene itse ilmiöiden perusluonteessa, vaan teot ovat tuolloin sisäistä mielialaa heijastavalla humoristisuudella silattuja. Toisin sanoen ihminen voi suorittaa toimintonsa joko vakavalla naamalla tai kuorruttaen

ne huumorilla. Sivustatarkastelija voi tietenkin nähdä leikkillisesti suoritettut toimet ulkokohtaisesti koomisina, mutta koomisuus ominaisuutena kumpuaa tällöin teon ja sen suoritustavan muodostamasta kokonaisuudesta.

Esteetikko Aarne Kinnunen näkee koomisen ja huumorin objektiivisina sen perusteella, että koomisia tilanteita voidaan tietoisesti luoda ja huumori voidaan tunnistaa huonoksi. Huono huumori on silti huumoria, vaikka se ei tuottaisikaan vastaanottajassaan positiivisia tuntemuksia, mutta tunnistetaan siitä huolimatta huumoriksi. Toisin sanoen esimerkiksi vitsinkertojan humoristiset tarkoitukset tunnustetaan, mutta itse vitsiä ei katsota hyväksi. (Kinnunen 1972, 200–201.) Huonossa huumorissa on siis usein kyse siitä, että henkilö epäonnistuu humoristisissa tarkoituserissään tai omasta mielestään onnistuu, mutta vastaanottaja ei näe huumoria yhtä toimivana. Tällöin voimme tietysti kysyä, että onko ”huono huumori” tässä yhteydessä vain puhekielestä kumpuava ilmaisu eli pitäisikö mieluummin puhua epäonnistuneesta tietoisesta pyrkimyksestä luoda koominen tilanne.

Huonon huumorin kohdalla on myös syytä pohtia sitä, pysyykö huumori tehottomanakin humoristisen diskurssin eli huumorin kehyksen rajoissa. Yhdyn Kinnusen näkemykseen siitä, että huonokin huumori on silti huumoria, jos se sellaiseksi tunnustetaan. Toisin sanoen huonokin huumori hyödyntää komiikan keinoja, mutta valitsee aseensa sieltä ruostuneimmasta päästä. Huumorin ja koomisen suhde on Kinnusen (1972, 201–202) käsittelyssä kuitenkin vieläkin mutkikkaampi. hänen mukaansa koominen on huumorin edellytys. Mikään ei sinänsä ole koomista, mutta koomista voimme nähdä missä tahansa jos asenteemme on humoristinen. Koomisen ilmeneismuotoja on lukemattomia ja huumorin avulla asennoidumme noihin muotoihin. Toisin sanoen koomisuus on rajatonta ja huumori vakiintunutta. Kinnuselle huumori merkitsee ”asennetta, vaateliaammin käsitettynä sävyä tai ilmettä, joka kattaa koko esityksen tai käyttäytymisen” (Kinnunen 1972, 202).

Jos komiikan ilmenemismuotoja on todellakin lukemattomia ja mikä tahansa voidaan nähdä koomisena, mutta mikään ei välttämättä sellaisenaan ole koomista, muuttuvat inkongruenssimallit ja muut komiikan keinojen jäsentämisyritykset merkityksettömmiksi. Ja jos Kinnusen määritelmä otetaan kirjaimellisesti, on komiikan keinojen joukosta turha etsiä toistuvuuksia. Koominen ei tällöin ole ulkokohtainen ominaisuus,

eikä objektiivista koomisuutta ole ilman huumoria. Siinä missä huumoria ei ole ilman koomista, ei myöskään koomista ole ilman huumoria.

Teoreettisessa mielessä huumorin ja koominen voidaan käsitteinä erottaa toisistaan, mutta on tärkeää pitää mielessä, että todellisuudessa niiden välinen vuorovaikutus ja rajankäynti on hyvin tiivistä (Knuuttila, 1983, 24). Käytännöllisyyden vuoksi käsitän omassa tutkimuksessani komiikan joukoksi keinoja, joita jonkin objektin on ainakin periaatteessa mahdollista nähdä hyödyntävän, ja joita tuosta objektista on ainakin periaatteessa mahdollista eritellä. Komiikan keinojen tarkoituksena on aktivoida kuulijassa huumorin kehys, jonka läpi noita keinoja on tarkoitus tarkastella ja jonka läpi tarkasteltuna niiden keinojen on mahdollista olla tehokkaita. Toisin sanoen komiikan keinoilla on mahdollisuus saavuttaa päämääränsä vain huumorin kehyksen läpi tarkasteltuina. Voimme todeta esimerkiksi inkongruenssin välttämättömäksi osaksi koomisen vaikutelman synnyttämistä tai voimme tutkia huvittavuuden minimitekijöitä lingvistiikan kannalta (Raskin 1985, 47), mutta silti on pidettävä mielessä, että komiikan keinot aktuaalistuvat vasta huumorin kehyksen läpi tarkasteltuina. Huumorin kehys on se unohdettu palanen, jonka vuoksi niin moni vaikkapa inkongruenssiin pohjaava teoreettinen malli jää vajaaksi.

Inkongruenssi itsessään ei oletettavasti ole kulttuurisidonnaista, ja ainakin länsimaiselle vitsiperinteelle se näyttää olevan luonteenomaista ja vitsien toimivuuden kannalta välttämätöntä. Inkongruenssi kenties on se ainoa komiikan piirre, jonka perusteella voimme sanoa koomista Kinnusen (1972, 200) tapaan objektiiviseksi. Tuon leikkauspisteen olemassaolon tunnustaminen tai huomio koomisen tilanteen tuotettavuudesta eivät kuitenkaan mielestäni riitä todistamaan koomista kokonaan objektiiviseksi. Inkongruensseja voidaan kyllä tietoisesti tuottaa, mutta niiden luominen mahdollistuu ainoastaan sen merkitysverkoston kautta, joka tilanteeseen osallisille on tuttu. Toisin sanoen Johnsonin (1976, 195–197) vaatimus inkongruenssissa yhdistyvien merkitystasojen esilletuomisesta on aiheellinen. Mielestäni voimme pitää koomisen keinoja objektiivisina ainoastaan silloin, kun kaikki tilanteeseen osalliset ovat koko tilanteen keston ajan (vitsinkerronta) tai viimeistään tilanteen päätteeksi (käytännön pilailu) yhtä lailla tietoisia tilanteessa vallitsevista merkitysverkostoista eli vallitsevasta huumorin kehuksesta.

Johnsonin (1975, 142–145, 170–173) mukaan vain harvassa tapauksessa vitsin ratkaisu rajautuu pelkkään vitsitekstin pintatasoon. Arvoitusta ja vitsiä vertaillen Johnson toteaa, että vain osa vitseistä voidaan pelkistää arvoitukselle ominaiseen kysymys–vastaus-kaavaan, jossa kysymyksenosa rakentuu ikään kuin vastauksen pohjalta. Arvoitus toimii ympäröivän todellisuuden ilmiöihin perustuvana, mutta pohjimmiltaan suljettuna systeeminä, jolla on oma semanttinen struktuurinsa. Vitsien kohdalla tällainen kaikille vitseille yhteinen struktuuri on olemassa ainoastaan niitä tarkastelevien tutkijoiden raporteissa. Johnson näkee vitsin antistruktuuriksi, joka vaatii pohjakseen joustamattoman sosiaalisen struktuurin ja jonka teho perustuu tuon struktuurin haastamiseen. Vitsiä ei kuitenkaan pidä nähdä pelkkänä vallitsevien kielellisten kategorioiden ja ilmiöiden semanttisena yksiulotteisena nurinpäin kääntämisenä, jollaiseksi ne väistämättä pelkistyvät jos ne halutaan pitää vertailukelpoisina arvoitusten kanssa. Vitsi hyödyntää päällisin puolin samankaltaisen ilmauksen eri merkityksiä, eli se operoi koko kulttuurisen käsitejärjestelmän ja sitä hyödyntävien kielellisten manifestaatioiden välisellä mahdollisten merkitysvaihtoehtojen kentällä. (Johnson 1975, 170–171.)

Koomisen objektiivisuus on – paradoksaalisesti sanottuna – kulttuurisidonnaista. Voimme tuottaa koomisia tilanteita, jos jaamme yhteisen kulttuurisidonnaisen huumorin kehyksen ja tunnustamme ja tunnistamme noissa tilanteissa aktuaalistuvat merkitysverkostot. Joissain kulttuureissa tietynlaiset tietoisesti tuotetut käytännön pilat nähdään koomisina, kun taas joissain toisissa kulttuureissa vastaavissa tilanteissa ei nähdä mitään hauskaa. Tällöin on kuitenkin väärin olettaa, että koomisuus kyllä joka tapauksessa on läsnä tilanteessa, mutta vastaanottajalla vain ei ole tarpeeksi huumorintajua havaitakseen tuon koomisuuden. Kyse on kuitenkin pohjimmiltaan kulttuurisidonnaisesta ilmiöstä. (La Fave, Haddad & Maesen 1976, 84–85; La Fave & Mannell 1976, 118.) Koomisuus on tilanteessa kenties läsnä *meille*, mutta toisenlaisia arvoja vaalivien kulttuurien edustajille sitä ei välttämättä ilmene. Juuri kulttuurisidonnaisuus tekee koomisen objektiivisuudesta mutkikkaan kysymyksen, sillä tietoisesti tuotetussa koomisessa tilanteessa on aina eksplisiittisen pintatason lisäksi implisiittinen merkitysten taso, jonka kautta tilanne tulkitaan nimenomaan koomiseksi.

Ei sovi edelleenkään unohtaa, että mitä tarkemmin ja vakavammin komiikan keinoja tarkastellaan, sitä kauemmaksi huumori yleensä pakenee. Koomiseen on suhtauduttava kokonaisuutena, sillä ainoastaan sellaisena se ilmenee. (Kinnunen 1994, 21; Mulkay 1988, 42–43.) Vitsi on paraatiesimerkki kokonaisuuden merkityksestä komiikan keinojen tehokkuudelle. Optimaalinen vitsi on tiivis. Sen kaikki osat ovat kokonaisuuden kannalta yhtä lailla merkittäviä ja minkä tahansa osan poistaminen tuhoaa kokonaisuuden. Toisaalta vitsi on myös enemmän kuin sen pelkkä tekstitaso antaa ymmärtää. Käsillä olevassa tutkimuksessa en tyydy etsimään vitsin huvittavuuden syitä sen eksplisiittiseltä tekstitasolta vaan tarkastelen stereotyyppiä hyödyntävien etnisten vitsien kautta vitsitekstiin sisällytettyjä viitteitä siihen implisiittiseen informaatioon, jonka tuntemusta sen kertojilta ja kuulijoilta edellytetään ja jossa vitsin avain lopulta piilee. En usko huomioideni pätevän vitsiin kuin vitsiin, vaan optimistina tyydyn toivomaan, että niillä olisi edes jonkinasteista yleispätevyyttä niiden vitsien kohdalla, joissa hyödynnetään jotakin kulttuurista stereotyyppiä.

2.3 Stereotyypit ja etnisen huumorin perusta

Ihmisryhmien joutuminen toistensa kanssa tekemisiin muun muassa sotien, kaupankäynnin ja muuttoliikkeiden takia on johtanut – ja johtaa yhäkin – eri ryhmien keskuudessa toisia kulttuureja koskevien uskomusten, asenteiden ja mielipiteiden muodostumiseen. Nämä käsitykset ovat etnisen huumorin kasvualustaa. Antropologi Mahadev L. Apte (1985, 108) mukaan etninen huumori pohjaa naurunsa kohteena olevan etnisen ryhmän sosiokulttuuriseen taustaan. Naurun aiheina ovat tuon ryhmän jäsenille tyypillisiksi katsotut poikkeavat tavat ja luonteenpiirteet. Christie Davies (1990, 1) mainitsee etnisen huumorin kentän koostuvan *lyhyistä kertomuksista (short narratives, eli vitseistä)* ja *koomisen ratkaisun sisältävistä arvoituksista (riddles with comic ending)*. Ne ottavat huumorinsa aiheeksi jonkin vitsailun kohteelle ominaiseksi oletetun ja heissä absurdiuteen asti korostuvaksi katsotun piirteen.

Stereotyyppien olemassaolo on perinteisesti katsottu etniselle huumorille välttämättömäksi. Siksi katsonkin erittäin tärkeäksi myös oman tutkimukseni kannalta tuoda tiivistäen esiin sitä keskustelua, jota tieteen piirissä on stereotyyppijä koskien käyty. Stereotyypin käsitteen muotoili yhdysvaltalainen toimittaja Walter Lippmann vuonna

1922. Hänen mukaansa stereotyypit ovat kiteytyneitä ja usein syvään juurtuneita virheellisen subjektiivisen päättelyprosessin luomia ”mentaalisia kuvia”, joita edes vastaanotettu faktatietokaan ei välttämättä pysty kumoamaan. Stereotyyppien omaksumiseen vaikuttavat osin sekä ympäröivä kulttuuri että henkilön omat päättelyprosessit. (Apte 1985, 113; Karvonen 1999, 141–143.) Ne voivat sisältää joko negatiivisia tai positiivisia oletuksia yhdestä tai useammasta kohderyhmälle ominaisesta piirteestä. Keskeistä stereotyypeille on etnisen huumorin kannalta se, että ne ovat jonkin ryhmän yleisesti jakamia kiteytyneitä olettamuksia, joiden sopimuksellisen luonteen varaan etnistä huumoria voidaan rakentaa. (Apte 1985, 113–114; Vinacke 1957, 229.) Etnisen huumorin toimivuuden kannalta ei ole olennaista stereotyyppin paikkansapitävyys tai se, ovatko jonkin ryhmän jäsenet todellakin sitä mieltä kohderyhmästä. Runsaasti on kuitenkin etnisen huumorin tutkimuksen piirissä pohdittu sitä, sisältääkö ja välittääkö jonkin ryhmän jakama stereotyyppihin perustuva huumori asenteita tai mielipiteitä sen kohteena olevasta ryhmästä (esim. Apte 1985; Ben-Amos 1973; Boskin & Dorinson 1985; Emerson 1969; Freud 1983; Kravitz 1977; Lowe 1986).

Psykologi W. Edgar Vinacken (1957, 229–230, 233–234) mukaan stereotyypit auttavat meitä tunnistamaan kohtaamiemme ilmiöitä ja jäsentämään ympäröivää todellisuutta. Ihmisillä on todellisuuden jäsentämisen helpottamiseksi taipumuksena nimetä objekteja ja objektiluokkia. Nimillä puolestaan on tapana laajeta merkitsemään kokonaista käsitteellisten prosessien joukkoa. Ihmisen omat kokemukset objektien parissa ja hänelle objekteista kerrotut asiat kiteytyvät kokemusten joukossa käsityksiksi, joita hän käyttää tulkitessaan kohtaamiaan uusia saman luokan objekteja. Vinacken mukaan ihmisiä koskevien stereotyyppien luominen on *käsitteellinen (conceptual)* prosessi, jossa ärsykeobjekteina toimiville erilaisille ihmistyypeille annetaan niitä leimaava esimerkiksi etnisyyteen tai uskontoon viittaava nimi. (Vinacke 1957, 233–234.)

Stereotyypit muotoutuvat konkreettisen sijaan abstraktin käyttäytymisen alueella, jossa objekteja luokitellaan ja käsitellään suhteessa toisiin objekteihin. Stereotyyppitäminen luokittelevana toimintona on siis abstraktia käyttäytymistä, mutta stereotyyppien käyttäminen kuitenkin usein tapahtuu myös konkreettisen käyttäytymisen alueella, jossa objekteja käsitellään sekä niiden itsensä perusteella että niiden luokki-

en, joiden jäseniksi ne katsotaan. Kulloinenkin sosiaalinen tilanne luo puitteet sille, miten stereotyyppit näyttäytyvät. (Vinacke (1957, 236–237.)

Stereotyypeille on tyypillistä, että niin kauan kuin tuota stereotyyppiä edustava ihminen nähdään luokkansa jäsenenä, on hän samanlainen kuin kaikki muutkin tuon luokan jäsenet. Stereotyyppijä opitaan jo pienestä pitäen muiden ihmisten puheista ja esimerkiksi median välityksellä ja niihin liitetty mahdollinen asenteellinen lataus tulee varhain selväksi. Eri ihmisryhmien edustajia ei opita tuntemaan yksilöinä, vaan tyyppeinä. Tällainen prosessi voidaan nähdä ihmisen sosiaalisen oppimisen kannalta välttämättömänä ja ihmisenä olemisen kannalta väistämättömänä, eikä se itsessään ole pelkästään negatiiviseksi katsottava ilmiö. Yksilön ennakkoluuloisuus syntyy nimittäin vasta siitä emotiolatauksesta ja asenteesta, jonka hän omaamaansa stereotyyppiin itse henkilökohtaisesti liittää. (Vinacke 1957, 239–241.)

Etninen huumori perustuu suurelta osin kiteytyneisiin stereotyyppeihin. Se käsittelee toimijoitaan ensisijaisesti etnisen ryhmänsä jäsenenä, jotka yksilöinä ovat piirteiltään samankaltaisia ja toimivat samalla tavoin kuin muutkin ryhmänsä jäsenet (Boskin & Dorinson 1985, 82). Näin ollen laihialaisvitsien päähenkilö ei esitellä erisnimen avulla, vaan hän on yksinkertaisesti vain ”laihialainen”. Tuo tieto on vitsin toimivuuden ja naurattavuuden kannalta riittävä ja toisaalta välttämätön.

Etnisyyden käsite on tieteen historiassa saanut runsaasti huomiota osakseen. Käsitteen sisältö ei ole eri tieteenalojen kesken yhteismitallinen vaan vaihtelee alasta ja tutkijasta riippuen. Apte tähdentää (1985, 111–112), etteivät analyttisen tason hypoteettiset määritelmät välttämättä pysty kattamaan empiirisen tason etnistä varioivuutta. Etnisten ryhmien katsotaan kuitenkin yleisesti ottaen määrittävän joidenkin peruspiirteiden – kuten yhteisen kulttuurisen perinnön ja arvojen, sisäisen koheesion ja kommunikation sekä ryhmähengen – mukaan.

Sosiologi Wsevolod W. Isajiw erittelee (1992, 1–4) neljä yleistä lähestymistapaa, joilla tutkijat ovat koittaneet etnisyyden luonnetta tavoittaa. Ensinnäkin etnisyyden on nähty ennalta annettuna ilman, että ihminen voi siihen itse vaikuttaa. Toisaalta on korostettu etnisyyden korostumisen olevan seurausta ekonomisten olosuhteiden epätasaisesta jakautumisesta keskustaan ja periferiaan. Kolmas näkökulma on ollut etni-

syyden korostumisen näkeminen kulloisestakin tilanteesta riippuvaisena. Tämän näkökulman mukaan omaa etnisyyttä saatetaan korostaa esimerkiksi tilanteessa, jossa siitä katsotaan koituvan hyötyä.

Isajiw luokituksen (1992, 1–4) neljäs lähestymistapa näkee etnisyyden subjektiivisena. Se käsittää etnisyyden pitkälti sosiopsykologiseksi ilmiöksi. Etnisyys muodostuu ryhmän jäsenen käsityksestä siitä, ketkä ryhmään kuuluvat ja ketkä siihen eivät kuulu. Tämän subjektiivisuuslähestymistavan piirissä ei kuitenkaan täysin ole suljettu pois objektiivisten olosuhteiden vaikutusta etnisyyteen, vaikka onkin korostettu etnisyyden kokemuksellisuutta. Sosiologi Herbert Gansin (1979) edustama maltillisempi subjektiivisuuslähestymistapa näkee etnisyyden nyky-yhteiskunnassa lähinnä symbolisena instrumenttina.

Isajiw toteaa (1992, 5) etnisyyden käsitteen sisältävän sekä kollektiivisia että yksilöllisiä piirteitä. *Etnisen ryhmän* käsite viittaa etnisyyden kollektiivisiin piirteisiin, kun taas *etninen identiteetti* viittaa etnisyyden yksilöllisyyteen. Tuo identiteetti muodostuu sekä ulkoisista että sisäisistä piirteistä. Ulkoisesti etnisyys näkyy henkilön kulttuurisessa ja sosiaalisessa käyttäytymisessä, kun taas sisäisiä etnisyyden aspekteja ovat esimerkiksi asenteet, ajatukset ja tunteet. Sisäiset etnisyyden aspektit Isajiw jakaa edelleen moraalisiin, affektiivisiin sekä kognitiivisiin. Näistä tutkimukseni kannalta relevantti on etnisyyden kognitiivinen ulottuvuus, joka sisältää yksilön – monesti stereotyyppisen ja valikoiden muodostetun – kuvan sekä itsestään että ryhmästään, sekä muun muassa yksilön tietämyksen oman ryhmänsä arvoista, juurista ja historiasta. (Isajiw 1992, 8–9.)

Daviesin mukaan etnisen käsite liitetään yleensä ryhmään joka tunnistaa itsensä, ja jonka sen ulkopuolella olevat tunnistavat jollain tapaa kulttuuriperinnöltään ja identiteetiltään yhtenäiseksi. (Davies 1990, 1.) Etnistä huumoria ei voi syntyä ilman ihmisten käsitystä esimerkiksi uskonnon, kielen, rodun tai kulttuurisen taustan merkittävää roolista ryhmää sekä sen jäseniä ja koostumusta määrittävänä piirteenä. Etnistä huumoria ei myöskään voi syntyä ilman tällaisten määritteiden pohjalta tehtyjä ryhmien välisiä rajanvetoja. (Apte 1985, 111–113.)

Davies näkee (1982, 384) etnisten ryhmien rajautuvan aina kahdella tavalla. Sosiaaliset ja maantieteelliset rajat omalta osaltaan määrittävät ryhmän koostumuksen, mutta näiden lisäksi ovat olemassa myös moraaliset rajat, jotka määrittävät ryhmän jäsenille sopivaksi katsotun käyttäytymisen. Etniset vitsit toimivat moraalisten rajojen tuntuessa. Ne ottavat kohteekseen ei-toivotun käyttäytymisen tai inhimillisen piirteen ja ulkoistavat sen yleensä jonkin muun kuin oman ryhmän jäsenten ominaisuudeksi. Etninen huumori osaltaan toimii ryhmän identiteetin ja sisäisen solidaarisuuden luoja (Lowe 1986, 440).

Etnisten ryhmien toisiaan kohtaan osoittama mielenkiinto näkyy erityisesti ryhmien muita ryhmiä käsittelevässä folkloressa, jonka polttoainetta stereotyyppit ovat. Tästä joukosta erityisesti etninen huumori ja sen mahdollisesti välittämät asenteet ovat perinteisesti kiinnostaneet tutkijoita. Monin paikoin on pohdittu sitä, ovatko esimerkiksi etniset vitsit huumorin muotoon verhottuja vihamielisiä kannanottoja sen kohderyhmää vastaan. Tekstianalyysin keinoin etnisistä vitseistä on pyritty etsimään piilotettuja merkityksiä ja motiiveja. Yleisen oletuksen mukaan etnisen huumorin tekstien on katsottu heijastavan kertojien asenteita ja mielipiteitä huumorin kohdetta kohtaan. (Apte 1985, 121.)

Sosiologi John H. Burma katsoo (1946, 710–715) etnisen huumorin asenteellisuuden riippuvan huumorin tyypistä. Osa etnisestä huumorista selkeästi pyrkii ihmisryhmien välisen konfliktin jatkamiseen. Osassa taas pääosassa on nimenomaan hauskuttaminen humoristisin keinoin, mutta jolla voi olla myös vaikutusta konfliktin ylläpitämiseen. Kolmannen tyypin muodostaa senkaltainen etninen huumori, jossa konfliktin aineksia käytetään ainoastaan humoristisiin tarkoituksiin. Tähän kolmanteen ryhmään kuuluvat eittämättä myös aineistoni laihialaisvitsit. Etnisten vitsien asenteellinen latautuneisuus riippuu sekä vitsin sisällöstä, että sen yksilöllisestä käyttötavasta ja kulloisestakin tulkinnasta. Vitsin vastaanottajasta riippuu, näkeekö hän vitsin loukkaavana vai harmittomana. Toinen vastaanottaja voi nähdä etnisen vitsin huumorin piilevän siinä tavassa, jolla vitsi käyttää stereotyyppiä työkalunaan, kun taas toinen voi nähdä huumorin piilevän stereotyyppiä koskevan etnisen ryhmän pilkkaamisessa. (Burma 1946, 710–715)

Burman esittämiin huomioihin viitaten John Lowe toteaa (1986, 441–442) huumorin olevan taipuisuutensa ansiosta käypä apukeino ryhmien välisissä konfliktitilanteissa. Näissä tilanteissa huumorilla on konfliktin syventämisen lisäksi vaihtoehtoisesti mahdollisuus toimia myös ryhmien lähentäjänä ja vihamielisyyden lieventäjänä. toisaalta etninen huumori voi toimia myös sekä vallalla olevan ryhmän aseman vahvistajana että sorretun ryhmän vapauttajana. Lowe näkee siis etnisellä huumorilla olevan varsin suuren arvon apukeinona eri ihmisryhmien välisissä konfliktitilanteissa.

Christie Davies (1990, 3) ottaa neutraalimman kannan kysymykseen etnisten vitsien sisältämästä asenteellisuudesta. Hänen mukaansa vitsien sosiaalisten kontekstien moninaisuus tekee mahdottomaksi vitsien sisältämiä asenteita koskevien yleisten päätelmien tekemisen. Hänen mukaansa vitsi toimii useimmiten vain tilanteen vapauttajana ja operoi erillään muusta keskustelusta. Etnisen huumorin ei myöskään voi suoraan päätellä johtuvan ryhmien välisen konfliktin olemassaolosta, sillä usein ryhmien välinen neutraali suhde tuottaa enemmän etnistä huumoria kuin avoin konflikti. Etnisen huumorin tehtävä ei niinkään ole edesauttaa tietynlaisen hierarkian ylläpitämistä tai tietyn konfliktin syventämistä. Etninen huumori auttaa sen sijaan käsittelemään ilmiöitä, joihin liittyy ryhmän jäsenten keskuudessa epävarmuutta. (Davies 1990, 8, 88.) Vitsien katsominen liian merkittäviksi konfliktitilanteiden apukeinoiksi johtaa Daviesin (1990, 9) mukaan paradoksaalisesti vitsien trivialisointiin. Tällainen näkökulma taannuttaa vitsin konfliktin työkaluksi, vaikka useimmiten ne ovatkin konflikteista riippumattomia. Vitsit kyllä usein käsittelevät ympäröivän todellisuuden ajankohtaisia ilmiöitä, mutta eivät yleensä vaikuta tuohon todellisuuteen säätelevästi, vaan yleensä niiden tarkoitus on yksinomaan ihmisten hauskuuttaminen.

Jauhainen (1979, 117–118, 122–123) toteaa laihialaisstereotyypin olevan muiden maiden nuukuusstereotyyppiin nähden varsin positiivisesti sävyttynyt ja itse asiassa hänen mukaansa juuri Justhin piisas –aineistossa laihialaisen stereotyyppi näyttäytyy positiivisimmillaan. Kaikkiaan laihialaishuumorista paistaa hänen mukaansa läpi kauteudella silattu arvostus laihialaisten vaurautta kohtaan, ja vaikka laihialainen esittää vitseissä toisinaan varsin äärimmäisenä opportunistina, on laihialaisen karikatyyrisoinnissa siltikin varsin hyväntahtoinen sävy. Itse olen Jauhaisen tavoin neutraalilla kannalla koskien laihialaisvitsien asenteellisuutta. Laihialaishuumorin sävy on myös omasta mielestäni varsin lempeä, eikä laihialaisen nuukuuden liioittelemine aina

absurditeettiin asti vihjaa takana piilevästä negatiivisesta asennoitumisesta laihialaisia kohtaan, vaan stereotyyppisten piirteiden liioittelu kuuluu olennaisena osana stereotyyppiä hyödyntävän huumorin naurunsynnytskeinoihin.

3. Merkitysten muuttuminen

Jos huumori on asenne ja mielentila, joka toimii suodattimena joidenkin jokapäiväisen elämämme ilmiöiden vastaanotossa, tarjoaa kehysanalyysi tehokkaita keinoja tuon suodattimen laadun tarkastelemiselle. Tässä luvussa etenen Erving Goffmanin (1986 [1974]) kehysanalyysin kautta Gregory Batesonin (1987 [1972]) kehyskäsitteeseen, ja siitä edelleen Michael Mulkayn (1988) käsityksiin huumorista diskurssina ja sen suhteesta vakavaan diskurssiin. Pyrin luomaan yleiskuvan kehysanalyysin teoreettisesta pohjasta sekä Mulkayn diskurssikäsitteestä voidakseni tutkimukseni myöhemmässä vaiheessa valjastaa nuo teoriat avukseni stereotyyppiin perustuvan vitsin tarkastelussa ja luoda synteesiä niiden pohjalta. Perusajatukseni on, että huumori on asenne, jonka avulla voidaan suhtautua sille ominaisella tavalla sekä ympäröivässä todellisuudessa humoristisiksi katsottuihin ilmiöihin yleensä että erityisesti tuon asenteen pohjalta – ja erityisesti sen käyttöä varten – luotuihin objekteihin, kuten vitseihin tai komediallisiin esityksiin. Huumori on siis samalla sekä asennoitumistapa että eräiden objektien ja niiden aiheuttamien reaktioiden summa.

3.1 Ymmärtämisen kehykset

3.1.1 Erving Goffmanin kehysanalyysi

Jokapäiväisessä elämässään kukin henkilö muodostaa oman käsityksensä kohtaamansa tilanteiden ja tapahtumien todellisesta luonteesta ja siitä, mitä kussakin tilanteessa todella tapahtuu. Näitä käsittämisen prosesseja ja arkipäivän tilanteiden haavoittuvaisuuksia käsittelee sosiologi Erving Goffman teoksessaan *Frame Analysis. An Essay on the Organization of Experience* (1986 [1974]). Hän pureutuu niihin ymmärtämisen ”kehyksiin”, jotka ohjaavat tiedonprosessointiamme jokapäiväisessä elämässämme. *Kehyksellä* Goffman tarkoittaa niitä peruseriaatteita, joiden mukaan me kulloisenkin kohtaamamme tilanteen tai ilmiön jäsenämme. Kehyksen käsitettä Goffman toteaa käyttävänsä pitkälti samassa merkityksessä kuin Gregory Bateson, jonka kehyskäsitettä tarkastelen tuonnempana tarkemmin. *Kehysanalyysillä* Goffman tar-

koittaa puolestaan yksinkertaisesti kokemuksen jäsentämisen tarkastelua. (Bateson 1987, 177–193; Goffman 1986, 7, 10–11; Ketola et al. 2002, 25.)

Kehykset Goffman erottelee primaareihin ja toissijaisiin kehyksiin. Primaareja tulkintakehyksiä käytetään jokapäiväisessä elämässä kohdattujen ilmiöiden jäsentämiseen. Tällöin tilannetta ei merkityksellistetä uudelleen jonkin siihen liittyneen aiemman ja erilaisen tulkinnan pohjalta, vaan tilanne merkityksellistetään sellaisenaan olettaen, ettei siinä piile ”taka-ajatuksia”. Ilman tätä primaaria merkityksellistämisen prosessia ilmiö jäisi siis merkityksettömäksi. (Goffman 1986, 21.)

Primaarikehysten avulla ihminen pystyy – useimmiten tiedostamattaan – erottelemaan ja luokittelemaan palasia kohtaamastaan loputtomasta tapahtumien virrasta. Toiset kehyksistä ovat tarkempia sääntöjen systeemejä, kun taas toiset tarjoavat vain yksinkertaisen näkökulman jonkin tilanteen tulkitsemiselle. Goffman jakaa primaarikehykset kahteen laajaan luokkaan: luonnollisiin ja sosiaalisiin. Luonnolliset kehykset auttavat tunnistamaan ohjaamattomasti tapahtuvat ilmiöt, kun taas sosiaaliset kehykset auttavat jonkin tahdon omaavan toimijan aiheuttamien ilmiöiden tunnistamisessa. (Goffman 1986, 21–23.)

Määrittelyllisen vaikeuden vuoksi primaarikehykset jäävät Goffmanin käsittelyssä hieman häilyviksi ja epämääräisiksi. Monissa tilanteissa on nimittäin vaikeaa hahmottaa, mikä tulkintatapa on primaarinen, mikä taas sisältää viitteitä johonkin aiempaan tulkintaan. Ongelmallista on myös se, että henkilö saattaa soveltaa johonkin tilanteeseen samanaikaisesti useaa eri primaarikehystä, kun taas toisissa tilanteissa primaarikehystä ei välttämättä käytetä ollenkaan (Goffman 1986, 25–26). Kehysanalyysin kannalta primaarikehyksellä onkin vain ensimmäinen käsitteellinen lähtökohta analyysin painottuessa enemmänkin kehyksen muutoksiin ja haavoittuvaisuuksiin. Omasta mielestäni primaarikehyksen häilyväisyys ei muodostu ongelmaksi silloin, kun primaarikehykset määritellään todellisuuden jäsentämisen ohjaajiksi, ja niiden kulttuurisidonnainen ja yksilöllisen kapasiteetin kautta määrittyvä luonne otetaan huomioon.

Tämän suuntaisia huomioita esittää myös Goffman todetessaan jonkin tietyn ryhmän kulttuurin primaarikehysten tuntemuksen olevan lähes välttämätön edellytys kyseisen kulttuurin keskuudessa toimimiselle, ja vaikka yksilö toisinaan soveltaisikin tilantee-

seen väärää kehystä eli tulkitsisi tapahtuman väärin, on sosiaalinen elämä jäsentynyt siten, että se yleensä ohjaa yksilöä kohti tilanteiden oikeaa tulkintaa. (Goffman 1986, 24–26.)

Vitsien kehysanalyysin kannalta on välttämätöntä mennä syvemmälle primaarikehysten muutokseen, eli toissijaisiin kehyksiin. Goffman kutsuu toissijaisten kehysten aktivoitumisen prosessia käsitteellä *keying*, joka on mahdollista tässä yhteydessä suomen-
taa muotoon *kehysmuunnos* tai *tulkinta*. Kehysmuunnos tapahtuu silloin, kun henkilö tulkitsee jonkin primaarikehyksen puitteissa jo merkityksen omaavan aktiviteetin tai ilmiön tuntemiensa konventionaalisten vihjeiden perusteella eri tavoin. (Goffman 1986, 43–44.)

Kehysmuunnoksessa jonkin tilanteen tai ilmiön merkitys transformoituu systemaattisesti ja muunnoksen havaitseminen vaatii henkilöltä sen taustalla olevan tulkinnallisen skeeman tuntemista. Tilanteeseen osallisten oletetaan tunnistavan heille tarjoutuvien vihjeiden perusteella milloin tällainen systemaattinen transformaatio on käynnissä ja tiedostavan, että heidän tulee tulkita tapahtumat eri tavoin kuin ennen muunnoksen tapahtumista. Tilanteeseen osallisille tarjoutuvat vihjeet ovat ikään kuin ajallisia ja tilallisia ”sulkeita”, joiden sisään kehysmuunnos rajautuu. (Goffman 1986, 45.)

Vitsinkerronta käy hyvästä esimerkistä tällaisesta sulkeilla rajatusta kehysmuunnoksesta. Vitsin alku- ja loppusulkeiden väliin sijoittuva teksti tulee vastaanottaa eri tavoin kuin noiden sulkeiden ulkopuolelle jäävä kommunikaatio, vaikka se kielellisiltä ilmaisuiltaan olisikin hyvin samankaltaista muun kommunikaation kanssa. Humoristinen diskurssi, jonka sisään vitsinkerronta sijoittuu, muodostaa systemaattisen transformaation, joka hyödyntää tilanteeseen osallisten tulkinnallista skeemaa, eli käsitystä huumorista ja vitseistä. Vitsin kuulevien oletetaan tiedostavan, että kyseessä on vitsi, johon tulee asennoitua erityisellä tavalla tiedostaen sen leikkimielisen luonteen. Alkusulkeen standardoituneelle vitsille tarjoaa esimerkiksi lausahdus ”Oletkos kuullut sen vitsin kun...?” (ks. Douglas 1979 [1968], 96–97) tai laihialaisvitsien tapauksessa esimerkiksi ”Laihialainen matkusti junalla...” (SKS KRA. Justin piisas 223. 1969). Vitsin loppu ja sen aiheuttamat reaktiot muodostavat luonnollisesti loppusulkeen vitsille. Vitsitekstin kuulijan tulee ymmärtää, mitä vitsissä mainituilla tapahtumilla tarkoitetaan. Samalla hänen on kuitenkin käsitettävä, että vitsi käyttää hyväkseen kuvat-

tuja tapahtumia ja niiden kielellisiä ilmauksia, mutta omien humorististen tarkoituspereensä mukaisesti.

Goffmanin esittelemä *informaatiotilan* käsite (*information state*) on vitsien kannalta erittäin tärkeä. Tällä hän tarkoittaa kunkin tilanteeseen osallisen henkilön tietämystä kohtaamiensa tapahtumien syistä ja taustavoimista, henkilöiden motiiveista, sekä tapahtumien mahdollisesta lopputuloksesta. Jokainen henkilö operoi siis omassa informaatiotilassaan. Draamallisen komposition luojalla on se etu arkipäiväiseen elämään nähden, että hän voi alusta asti rakentaa käsikirjoituksen tietäen, mitä sen lopussa tulee tapahtumaan. (Goffman 1986, 133–134.) Esimerkiksi näytelmän käsikirjoittajalla on huomattavassa määrin valtaa katsojien informaatiotilaan nähden, olettaen tietysti ettei katsoja ole aiemmin nähnyt tai lukenut näytelmää. Käsikirjoittaja määrittää katsojien informaatiotilan ja tietomäärän haluamallaan tavalla. Teatterikatsoja asettuu vapaaehtoisesti huijattavaksi osallistuen aktiivisesti tämän ”leikillisen tietämättömyyden” ylläpitoon. (Goffman 1986, 135–136.)

Teatteri on kuitenkin vain yksi esimerkki tilanteesta, jossa informaatiotilojen merkitys on huomattava. Itse asiassa mikä tahansa arkipäiväisten tapahtumien tai kuvitteellisten kompositioiden reproduktio vaatii informaatiotilojen välisen jännitteen hyväksikäyttämistä välttääkseen latistumisen. Kuulijalta tai katsojalta kerrontatilanne tai näytelmä vaatii Goffmanin mukaan *tahdonalaista epäuskosta pidättymistä* (*“willful suspension of disbelief”*) eli *eläytymistä*. Tahdonalaisuus tarkoittaa tässä kohden sitä, ettei kuulija tai katsoja takerru tekstin tai näytelmän epätodennäköisyyksiin tai jopa suoranaisiin mahdottomuuksiin. Esittäjältä tilanne vaatii vastaavasti tahdonalaista kuulijan johdattamista kohti sitä kokonaistietämystä, jonka hän itse on jo aiemmin saavuttanut. (Goffman 1986, 506–507.) Tämä pätee myös vitsinkerrontatilanteeseen, sillä saadakseen kuulijassaan aikaan tarkoituksenmukaisen vaikutuksen tulee kertojan kertoa vitsi oikein paljastamatta liikaa liian aikaisessa vaiheessa vitsitekstiä. Vitsin kuulijalta koomisuuden havaitseminen vaatii puolestaan vitsitekstin johdanto-osan antamien komponenttien omaksumista ja vitsin kärjen suhteuttamista näihin sekä mahdollisten epäjohdonmukaisuuksien tai mahdottomuuksien sivuuttamista. Koomisen vaikutelman syntymiseksi kuulijan tulee esimerkiksi sivuuttaa stereotyyppisen laihialaisen toisinaan pöyristyttävän epäinhimillinen käytös.

Härskin (*dirty*) vitsin rakenteen käsittelynsä yhteydessä sosiologi Harvey Sacks tulee tuominneeksi huomion tahdonalaisesta epäuskosta pidättäytymisestä paikkansapitämättömäksi. Sacks korostaa, että vitsin tai tarinan rakenne itsessään on useimmiten sillä tavoin vastaanottajan tiedonkäsittelyprosessia johdatteleva, että epäjohdonmukaisuudet sivuutetaan tiedostamattomasti. (Sacks 1978, 257.) Kyse ei siis niinkään ole tahdonalaisesta prosessista. Vitsien kohdalla tällaisen rakenteellisen jännitteen merkitys korostuu erityisesti. Näytelmän, kirjan tai elokuvan katsoja tai lukija voi toisella katselukerralla kyllä asettua tietystä määrin vapaaehtoiseen tietämättömyyden tilaan, mutta samaa vitsiä uudelleen vastaanottavalle tällainen vapaaehtoisuus on huomattavasti vaikeampaa. Näytelmien, kirjojen ja elokuvien kohdalla tämäkin riippuu tietenkin juonen rakenteesta. ”Kuka on murhaaja?” -tyyppiset dekkarit, joissa koko juonen rakenne tähtää kohti loppuratkaisua, ovat rakenteellisesti lähellä vitsiä, ja näin ollen suuressa määrin kertakäyttötavaraa.

Michael Mulkay (1988, 17) näkee Sacksin huomiot sikäli ristiriitaisina, että siinä missä toisaalta on kyse tiedostamattomasta prosessista, päättyy Sacks kuitenkin vaatimaan vitsin vastaanottajalta tietynlaisen tulkinnallisen asenteen käyttöönottoa, jotta mahdolliset vitsitekstin epäjohdonmukaisuudet ja epätodennäköisyydet voidaan sivuuttaa. Tätä tulkinnallista asennetta voimme kutsua vaikkapa *humoristisen diskurssin kehykseksi*, Goffmanin ja Mulkayn termejä yhdistelläkseni. Kuulijan on heti vitsin alusta lähtien keskityttävä vitsin merkityksen ratkaisemiseen. Näin ollen siis kuulijat itse asiassa todellakin pidättäytyvät epäuskosta sivuuttaen epäjohdonmukaisuudet ja epätodennäköiset sattumat tähdätessään vitsin ratkaisemiseen sen itsensä tarjoamin ehdoin. Mulkayn mukaan humoristisessa diskurssissa ei tapahtumilta edellytetä samantyyppistä selitettävissä olevaa johdonmukaisuutta kuin vakavassa diskurssissa (Mulkay 1988, 17).

Tarinankerronnallisen jännitteen hyväksikäyttämällä on arkipäiväisessä puheessakin korostunut rooli, sillä suuri osa arkipäivän kommunikaatiosta koostuu menneiden tapahtumien verbaalisista reproduktioista. Tällaiset reproduktiot hyödyntävät kehysten ja arkipäivän dramaturgian käyttöä puhujan tarjotessa kuulijoilleen haluamansa informaation määrän ja jäsentäessään kertomuksensa tapahtumien välille kuulijoiden huomion vangitsevan jännitteen. Huomionarvoinen on myös edelleen se seikka, että kun kertoja asettaa reproduktiolleen epävakavasta puheesta ilmoittavan ”konventio-

naalisen alkusulkeen”, vetäytyy hän itse asiassa henkilökohtaisesta vastuusta sanojensa sisältöä koskien. (Goffman 1986, 511–512.) Kuten folkloristi Carol L. Edwards (1984, 217–218) osuvasti toteaa, on konventionaalisen alkusulkeen käyttäminen sisältöään arveluttavan vitsin kertojalle tapa välttää leimautumasta itse stereotyyppisesti vaikkapa sovinitiksi tai rasistiksi. Samalla vitsinkertoja viestittää yleisölleen olevansa tietoinen yhteisössään vallitsevista vakavan ja humoristisen kommunikaation välisistä rajoista sekä siitä, millainen käytös on soveliasta.

Kehysanalyttiselle näkemykselle keskeistä on, ettei sosiaalista todellisuutta jokaisessa tilanteessa muokata alusta asti uudelleen, vaan tilanteet jäsentyvät kulttuurin jäsenten ulottuvilla olevien merkitysmaailmojen eli kehysten mukaisesti (Gonos 1977, 859). Näin ollen kehysanalyttinen käsitys on yhteneväinen Batesonin (esim. 1987, 166–167) kontekstien oppimista korostavan hierarkkisen oppimisteorian kanssa. Kehysanalyysi pyrkii nimenomaan kohti ”objektiivista tilannetta” eli tilanteessa vallitsevan merkitysmaailman sisältämien kirjoittamattomien sääntöjen joukkoa, joka henkilön on opittava tuntemaan tulkitakseen käsillä olevaa tilannetta oikein ja operoidakseen sen kehyksessä asianmukaisella tavalla.

Kehys ei ole tilanteen (*situation*) tapaan hetkellinen elementtien yhdistelmä, vaan se koostuu joukosta peruskomponentteja, jotka suhteessa toisiinsa muodostavat pysyväisluontoisen systeemin, jonka mukaan tilanteeseen osallinen tulkitsee sen, mitä tilanteessa todella tapahtuu. Kehyksissä tapahtuu kyllä lievää hienosäätöä, mutteivät ne näyttäytyä joka kerta yhtä radikaalin erilaisina kuin tilanteet yksityiskohtineen näyttäytyvät esimerkiksi symbolistista interaktionismia edustaville sosiologian tutkijoille. Kehykset eivät nimittäin ole sillä tavoin subjektiivisia kuin tilanteet, vaan kehukset ovat pohjimmiltaan toimijasta riippumattomia. Interaktionistisen lähestymistavan mukaan jokainen tilanteeseen osallinen antaa sille oman merkityksensä. Tuo merkityksenanto on interaktionistien mukaan suora viite henkilön sisäisestä tilasta. Kehysanalyttisestä näkökulmasta katsottuna taas kehukset ovat ikään kuin alitajuisien koodien, kategorioiden ja sääntöjen systeemejä joiden mukaan tilanne merkityksellistetään. Kehyksen kautta tapahtuva tilanteen merkityksellistäminen itse asiassa siis muokkaa ihmisen sisäistä tilaa. (Gonos 1977, 860–861.) Näin ollen kuulija tunnistaa esimerkiksi vitsinkerrontatilanteen kehysten ja osaa siten huvittua kuulemastaan vitsistä.

Interaktionisteille ja rooliteoreetikoille on tyypillistä nähdä kulttuuri tilanteiden jatkumona, jossa kaikki tilanteet ovat heijastumia toisistaan ja kulttuurin kokonaisuudesta. Kulttuuri on siis samojen peruseriaatteiden mukaisesti toimivien ja samoja merkityksiä sisältävien tilanteiden jatkumo. Rooliteoreetikkojen kulttuurisen tilannekäsitteksen mukaan kussakin tilanteessa on mahdollista nähdä heijastuksia kulttuurin perimmäisestä arvomaailmasta. Kehysanalyttisen näkökulman mukaan kehys taas voi olla hyvinkin suuressa ristiriidassa kulttuuristen arvojen kanssa, eikä kehystä tarkastelemalla näin ollen voida tehdä päätelmiä kulttuurin kokonaissysteemistä. Kulttuuri on kokonaiskehys, jonka sisään mahtuu lukuisia toisistaan poikkeavia kehyksiä eli merkityksmaailmoja. (Gonos 1977, 861–862.)

3.1.2 Gregory Batesonin kehyskäsite ja loogisten tyyppien teoria

Kuten jo aiemmin mainitsin, käytän Goffmanin kehyskäsitettä pitkälti samassa mielessä kuin Gregory Bateson (1987 [1972], 177–193), jonka mukaan esimerkiksi apinoiden ”leikin” kaltaista ilmiötä, jossa liikkeet jäljittelevät taistelun liikkeitä mutta tapahtuma itsessään ei ole taistelu, ei voi syntyä ilman jonkinasteista metakommunkaatiota jolla ilmaistaan, että kyseessä on vain leikki. Bateson toteaa, että esimerkiksi eläinten keskuudessa leikillinen näykkäys kyllä fyysisessä mielessä näyttää puraisun kaltaiselta (joskaan ei ole fyysisesti niin voimakas), mutta on merkitykseltään erilainen. (Bateson 1987, 179–180.) Tästä jäljet johtavat takaisin Goffmanin (1986, 124–155) huomioihin teatterin kehyskäsitteestä. Näytelmässä voidaan vaikkapa lakaista lattiaa tai puistella mattoja, mutta mikä tämän toiminnon merkitys näytelmässä sitten lopulta on? Onko sillä tulokseen johtava tarkoitus. Useimmiten toiminto teatterin lavallakin suoritetaan siten, että se on fyysisesti samankaltainen kuin lakaisun toiminto näytelmän ulkopuolella, mutta teatterinäyttämön ”oikea” siivoaminen jää siivoajien tehtäväksi näytännön jälkeen.

Kehys sekä siihen liittyvä *konteksti* ovat Batesonin mukaan psykologisia käsitteitä. *Psykologinen kehys* muodostuu joukosta tai luokasta viestejä tai merkityksellisiä toimintoja. Ihminen siis jäsentää kohtaamiaan asioita erottamalla ne muista ja kehystämällä ne. Psykologisten kehysten tehtävä on rajata jotkin toiminnot itsensä sisään,

kun taas toiset jäävät ulkopuolelle. Toisaalta yhtä tärkeää on myös, että se rajaa jotkin toiminnot itsensä ulkopuolelle, jolloin jotkin toiset toiminnot rajautuvat sen sisään. Tuonkaltainen kaksisuuntaisuus on siksi tärkeää, että se kertoo henkilölle, mihin kulloinkin tulisi keskittyä, ja toisaalta mikä tulisi jättää huomiotta. (Bateson 1987, 186–187.)

Bateson liittää psykologisiin kehyksiin *premissin* käsitteen. Tässä kohden hän tarkoittaa premissillä ”jonkin idean tai viestin riippuvuutta jostain toisesta viestistä tai ideasta samalla tavoin kuin jokin väittämä on edellytys jollekin toiselle väittämälle” (Bateson 1987, 186; suom. PH). Seinällä olevan maalauksen kehykset viestivät siitä, että niiden sisällä on alue, jota on tulkittava muusta seinäpinnasta poikkeavasti. Kehykset ovat siis metakommunikatiivisia korostaessaan niiden sisään jäävän alueen relevanttisuutta muuhun seinäpintaan nähden. (Bateson 1987, 187–188.) Vaikka seinätapetti olisi miten kaunis tahansa, saavat sen keskellä olevat taulunkehykset kiinnittymään katsojan huomion niiden sisäpuolelle rajautuvaan tilaan. Voimme ajatella myös, että kehykset edellyttävät sisältöä, samoin kuin ne edellyttävät, että jotain jää niiden ulkopuolelle. Vitsin kehys muun puheen keskellä edellyttää sisälleen vitsiä. Samoin sisältö edellyttää kehyksiä. Vitsi ei voi jatkua ikuisuuksia eikä näytelmää voida jatkaa viikkokausia ilman, että yleisön mielenkiinto herpaantuisi. Toissäkään ei olla kellon ympäri. Sisältö siis myös määrittää kehysten paikan.

Bateson käsitteli tuotannossaan useaan otteeseen loogisten tyyppien teoriaa, jonka filosofit Bertrand Russell ja Alfred Whitehead esittivät teoksessaan *Principia Mathematica* vuosina 1910–1913. Sen mukaan formaalin logiikan diskurssissa luokat ja niiden jäsenet sijoittuvat eri abstraktiotasolle. Kissojen luokka ja epäkissojen luokka eivät siis kuulu epäkissojen luokkaan, vaikka niistä kumpikaan ei ole kissoja, sillä ne molemmat ovat samalla abstraktiotasolla kuin epäkissojen luokka. Oman tutkimukseni kannalta loogisten tyyppien teoria on relevantti sikäli, kun sitä tarkastellaan kehystämisen prosessien kannalta. Bateson nimittäin esittää, että kuvan sisällä hahmon ja sen taustan tulee olla samaa abstraktiotasoa eli loogista tyyppiä. Toisin sanoen kehys siis rajaa sisälleen loogisen tyyppin, jonka kaikki jäsenet ovat samaa abstraktiotasoa. (Bateson 1987, 188–189, 280; Talve 2004, 37–39.)

Bateson huomauttaa, että loogisten tyyppien teoria on sikäli paradoksaalinen, että siinä missä kehysten kaltaisen rajan erottamien asioiden oletetaan olevan samaa loogista tyyppiä, oletetaan myös, että kehys rajaa sisälleen jonkin loogisen tyyppin rajaten muut loogiset tyypit ulkopuolelleen (Bateson 1987, 189). Tässä kohden näkyvätkin juuri loogisten tyyppien teorian heikkoudet ihmisten ja eläinten toimintojen selittämisessä. Bateson erottaa eläinten käyttäytymisestä kolmen tyyppisiä viestejä: mielialaa kuvaavia viestejä, viestejä jotka simuloivat mielialaa kuvaavia viestejä (kuten leikkisä) sekä viestejä joiden avulla mielialaa kuvaavat ja mielialaa kuvaavia viestejä simuloivat viestit erotellaan toisistaan. Leikin voidaan siis nähdä simuloivan mielialaa kuvaavia viestejä, jolloin se olisi itse asiassa eri abstraktiotasoa kuin mielialaa kuvaavat viestit. Tällöin viesti ”tämä on leikkiä” kuuluu viestien kolmanteen tyyppiin ja tuo itse asiassa esille loogisten tyyppien teoriaan liittyvän paradoksaalisuuden. (Bateson 1987, 189–190.)

Leikki samalla sekä on että ei ole samaa abstraktiotasoa kuin mielialaa kuvaavat viestit. Sen sisältämät toiminnot voivat periaatteessa olla samaa abstraktiotasoa kuin nuo toiminnot esimerkiksi taistelun kontekstissa, mutta koska leikki vain simuloi noita toimintoja, sijoittuu se kokonaisuutena eri abstraktiotasolle. Tällöin kehys siis määrittää sisällön motiivit. Vitsinkerronnan kehys määrittää kertojan motiiviksi kuulijoiden hauskuuttamisen, vaikka vitsi sinänsä esitettäisiinkin täysin vakavalla naamalla. Huomio loogisten tyyppien hierarkkisesta luonteesta on stereotyyppiin perustuvien vitsien kohdalla siis sikäli relevantti, että sen perusteella stereotyyppi voidaan nähdä muuhun vitsitekstiin nähden saman abstraktiotason omaavaksi ilman taustalla piilevää asenteellista arvolatausta. Stereotyyppi on siis vain yksi vitsitekstin komponentti muiden joukossa. Loogisten tyyppien teoria on tutkimukseni kannalta relevantti myös siksi, että sen esiintuonti toimii hyvänä johdatuksena siirtyessäni seuraavaksi käsittelemään huumoria vakavasta poikkeavana diskurssin muotona.

Leikki edellyttää osallistujiltaan sekä alemman tason ajattelua, jonka avulla leikki fyysisesti toteutetaan, että ylemmän tason ajattelua, jonka avulla fyysinen toiminta ja sen merkitys erotetaan toisistaan. Samoin on huumorin kohdalla, sillä vasta ylemmän tason ajattelu auttaa tulkitsemaan jonkun henkilön lausunnon leikinlaskuksi ja erottamaan huumorin vakavasta. Leikin kehyksessä sana ja objekti sekä nähdään yhtenä, että erotetaan toisistaan. Bateson toteaa, että leikin kehys vaatii mieleltä aktiivista

muistuttamista kehysten toiminnassa olost, jotta kehys säilyy. (Bateson 1987, 184–185.)

3.2 Huumori diskurssina

Huumorin kehys voidaan siis nähdä puheen sisällön merkitysten määrittäjänä. Huumori voidaan myös nähdä vakavaan puheeseen nähden omana diskurssinaan, jossa pätevät omanlaisensa tiedon vastaanottamisen ja jäsentämisen säännöt. Tämä näkökulma on keskeisessä osassa sosiologi Michael Mulkayn teoksessa *On Humour* (1988), jossa hän käsittelee huumoria omana vakavasta poikkeavana diskurssin tyyppinä. Kuten jo aiemmin otin esille, eivät hänen mukaansa huumorin diskurssissa esimerkiksi johdonmukaisuuden vaatimukset ole samankaltaiset kuin vakavassa puheessa. Johdonmukaisuudelle ei esitetä samanlaisia vaatimuksia, sillä humoristisen tekstin tulkinnassa hyödynnetään omanlaistaan tulkinnallista asennetta. (Mulkay 1988, 17; Sacks 1978, 257.) Sacks (1978, 252–253) toteaa vitsitekstin olevan sillä tavoin temporaalisesti järjestetty, että sen rakenne ohjaa humoristisesti asennoitunutta vastaanottajaa näkemään epätodennäköisyydet todennäköisinä. Siihen seikkaan ei kiinnitetä huomiota, miten juuri sattumalta tilanteet järjestyvät siten, että vitsin teksti pysyy kompaktina ja johtaa muutta mutkitta kohti vitsin kärkeä. Sekä vastaanottajan käyttämällä tulkinnan kehyksellä että vastaanotetun tekstin rakenteella on siis merkitystä.

Kuten jo aiemmin mainitsin ohjaa vitsin ekonominen rakenne Sacksin mukaan sen vastaanottamista siten, että epäuskosta pidättäytyminen muuttuu tiedostamattomaksi. Kuulija keskittyy virke virkkeeltä ratkaisemaan vitsin arvoituksen tietäen, että sellainen on tulossa. (Sacks 1978, 257.) Vaikka Sacks siis korostaa rakenteen merkitystä, myöntää hän myös vastaanottajan tulkinnallisen asenteen tärkeyden. Mulkayn mukaan epätodennäköisyyksien huomaamatta jääminen ei välttämättä johdu pelkästään vitsin rakenteen vahvasta johdattelevuudesta, vaan yleisemmin humoristisen diskurssin luonteesta. Humoristisessa diskurssissa mahdollisuudet ovat mahdollisia ja sellaiset tilanteet täysin normaaleita, jotka vakavassa diskurssissa nähtäisiin epänormaa-

leina tai luonnottomina. Humoristinen diskurssi operoi vakavan diskurssin vaatimusten ulkopuolella. (Mulkay 1988, 18–19.)

Mulkay viittaa teoksessaan sosiologi Melvin Pollneriin (1974), jonka vakavaa diskurssia koskevan analyysin lähtökohta on, että jokapäiväisessä elämässämme olemme jakavamme yhtäläisen sosiaalisen maailman muiden siihen osallisten kanssa. Tämä oletamus perustuu käsitykseen objektiivisesta, aisteista riippumattomasta maailman ja sen ilmiöiden olemassaolosta. Tässä maailmassa hyödynnetään hyväksi havaittuja toimintatapoja, joita ei yleisesti ottaen kyseenalaisteta. Kunkin toimijan tulee käyttäytyä ymmärrettävästi muihin toimijoihin nähden yhteisen todellisuuskäsityksen mukaisesti, eikä poikkeavia todellisuuskäsityksiä yleensä katsota hyvällä. (Mulkay 1988, 22–23.)

Vaikka vakava diskurssi onkin riippuvainen asioiden kaksimerkityksisyyksistä, muodostavat ne sen piirissä uhan perustavanlaatuiselle olettamukselle kaikkien yhteisesti jakamasta objektiivisesta todellisuudesta (Mulkay 1988, 25; Stubbs 1983). Tämä voidaan nähdä esimerkiksi luonnontieteissä, jossa perinteisesti on pyritty kohti luonnollisen järjestyksen ”todellista olemusta” minimoimalla sosiaalisten toimijoiden vääristävä vaikutus tutkimustuloksiin. Humanistisissa tieteissä taas monimerkityksisyyksistä pyritään eroon kulloinkin käytettyjen termien tarkan määrittelymisen avulla. Se, että termit kuitenkin useimmiten joudutaan määrittelemään kulloisessakin tilanteessa uudelleen tai valitsemaan ne kulloiseenkin tilanteeseen sopivimmat määritelmät, kiellii monimerkityksisyyksien välttämättömyydestä ja väistämättömyydestä humanistiselle tieteelliselle diskurssille. Ilman sanan ”kehys” taipumista useampaan merkitykseen ei voitaisi puhua kehysanalyysistä teoreettisena rakennelmana.

Mary Douglasin mukaan eksplisiittisten vitsien tehtävä on tuoda esiin sosiaalisessa struktuurissa havaittu vitsirakenne. Vitsit ovat siis sosiaalisen struktuurin humorististen epäkohtien julkituomista. Vitsi on sikäli ”*antiriitti*”, että siinä missä riitit pohjimmiltaan vahvistavat vallitsevaa hierarkiaa, haastaa vitsi vallitsevan järjestyksen ja pyrkii hetkellisesti tuhoamaan sen. (Douglas 1979, 100–102.) Mulkay arvostelee tätä näkemystä yksinkertaistavaksi, sillä Douglas jättää huomiotta eri huumorityyppien ja erilaisten sosiaalisten rakenteiden varioivuuden. Huumorin suhde sosiaaliseen struktuuriin näyttäytyy siis eri tilanteissa hyvin erilaisena. Tällöin universaalinen huumorin

teorian muotoileminen, jota Douglas ja Mulkay itsekin tavoittelevat, on äärimmäisen hankalaa. Douglasin ajatukset jäävät myös Mulkayn mukaan sikäli hieman epämääräisiksi, ettei hän tarkemmin määrittele noita sosiaalisen struktuurin vitsirakenteen julkituomisen mekanismeja. (Mulkay 1988, 153, 156.)

Siinä missä arkipäivän vakavalla puheella ei ole helppoja keinoja käsitellä omaa monitulkintaisuuttaan, ottaa huumori vastakohtat ja inkongruenssit polttoaineekseen ja liioittelee niitä hauskuuteen asti. Mulkayn toteaa, että ”ottaessamme humoristisen moodin käyttöön, pystymme antamaan äänen vakavan sosiaalisen elämämme ja vakavan kielenkäyttömme puutteille ollen samalla kuitenkin piittaamatta niistä”. (Mulkay 1988, 214; suom. PH.)

Huumori on sikäli diskurssin muotona mielenkiintoinen, että sosiaalinen elämä tuskin voisi toimia, jos humoristinen diskurssi olisi vakavan sijaan dominoivana. Huumorikin on nimittäin eräänlainen leikin muoto, jossa pyritään pois päin arkielämän realiteeteista kehysten suojiin siinä missä vakava puheemme suuntautuu kohti näitä realiteetteja. (Mulkay 1988, 217–218.) Vakava puhe voi kyllä tarttua humoristisen puheen epäkohtiin tai vaikkapa loukkaavuuteen, jolloin huumori herättää vakavaa keskustelua, mutta huumori ei niin laajalti toimi vakavan puheen raaka-aineena kuin vakava puhe toimii huumorin. Siinä missä vakavassa puheessa asioita pyritään perustelemaan järkisyillä, liittyy huumoriin aina jotain hallitsematonta ja konventioita rikkovaa.

Bergsonin huomiot ”mekaniikalla silatusta elollisesta” kääntyvät tässä kohden päälle, kuten sosiologi Anton C. Zijderveld on huomauttanut (1983, 21). Huumori itse asiassa hänen mukaansa työntää kapulan rattaisiin ja tuo yllätyksellisen elementin mekanisoituneeseen sosiaaliseen elämäämme. Bergsonin mukaan banaaninkuoreen liukastuminen on katsojista hauskaa siksi, ettei henkilö pysty käyttäytymään tilanteessa ihmismäisen joustavasti eikä mukautumaan yllättävään liikkeeseen, vaan hän joutuu tahtomattaan fysiikan lakien vietäväksi (Bergson 2000, 12–13). Miehen liukastuminen banaaninkuoreen voikin kenties komiikan perinteiden mukaisesti vaikuttaa hauskalta, mutta nauretaanko nykypäivänä sille, että mies liukastuu kotipihalla lumen alta paljastuvan jään takia. Koestler (1966, 46–47) nimittäin huomauttaa, että liukastuminen sisältää mahdollisesti traagisiakin piirteitä. Bergsoninkin voidaan tietysti sanoa huomanneen myös asioiden traagisen puolen todetessaan, että tietynlainen tun-

teettomuus ja myötätunnon tukahduttaminen on yksi naurun edellytyksistä (Bergson 2000, 9).

Bergson toteaa, ettei jatkuvuuden keskeytys synnytä komiikkaa, vaan tuo sen vain esiin osoittamalla elollisessa piilevän koomisen mekaniikan, jonka tottumus on tehnyt huomaamattomaksi. Samoin esimerkiksi jonkin seremonian ulkokohtaisten piirteiden koominen mekaaninen luonne tulee esiin, kun seremoniaa tarkastellaan unohtaen sen vakavat tarkoitukset. Bergson näkee siis koomisuuden piilevänä monissa asioissa. Se vain odottaa sopivaa hetkeä tullakseen esiin. (Bergson 2000, 32–33, 36.) Vaikka Bergson korostaa asioiden ulkokohtaista koomista luonnetta, tulee hän samalla vaati-neeksi niiden näkemiseksi tiettyä humoristista asennetta. Bergsonin teoria on siis si-käli ristiriitainen, että samalla kun se korostaa huumorin syntyvän siitä kun mekaani-nen jäykkyys valtaa elollisen se myös esittää, että tuo jäykkyys, eli siis koomisuus, on monissa elollisissa toimijoissa jo ennestään piilevänä. Humoristinen vaikutelma syn-tyy tuon jäykkyyden huomaamisesta.

Bergsonin ajatusten kohdalla on aiheellista kysyä, miten jokin voi olla koomista jo ennen kuin se nähdään koomiseksi eli sen tiedetään olevan koomista? Mielestäni jo-kapäiväisessä elämässäni näkemäni asiat eivät ole koomisia, ennen kuin tulkitsen ne humoristisen asenteen eli huumorin kehyksen kautta koomisiksi. Nimenomaan tuo asenne tekee asioista koomisia, sillä esimerkiksi seremonioiden mekaanista luonnetta voi tarkastella täysin vakavallakin mielellä. Sotilasparaatin näkeminen saattaa monis-sa ihmisissä herättää enemmänkin kunnioitusta tai pelkoa kuin naurua. Myöskään jatkuvuuden keskeytys ei ole tae sille, että mekaanisella silatun elollisen luonne pal-jastuu koomiseksi. Jos katsoja kävelee sotilasparaatissa vahingossa panssarivaunun alle, keskeytyy paraatin mekaaninen jatkuvuus. Sivustakatsojat saattavat tällöin enemmänkin huomata sen mekaanisuuden traagisen hallitsemattomuuden, ihmisen voimattomuuden mekaanisen voiman ottaessa vallan. Tälle traagisuudelle perustuvat myös monet tieteiselokuvien dystopiat.

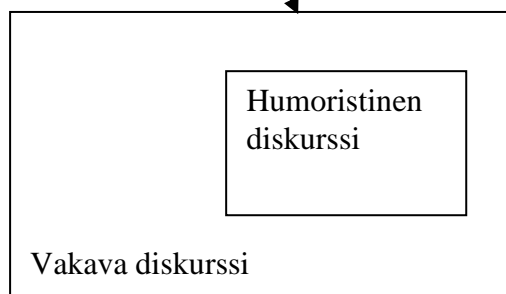
Douglas ja Mulkay eivät ehkä kuitenkaan ole niin vastakkaisia Bergsonin ajatuksiin nähden kuin ensi näkemältä vaikuttaisi. Molemmilla osapuolilla mekaanisuus on tär-keässä roolissa huumorin tuottamisessa. Douglasin ja Mulkayn mukaan huumori syn-tyy yhteiskunnan jähmettyneiden rakenteiden rikkomisesta, kun taas Bergsonin koh-

dalla huumori syntyy noiden jähmettyneisyyksien koomisuuden huomaamisesta. Molemmissa näkemyksissä käsitellään siis sellaisia perusvastakohtapareja kuin hallittu-kaaos tai vakava-humoristinen, mutta eri painotuksin. Israel Knoxin (1951, 543–545) mukaan huumori on riippuvainen vakavasta maailmasta, sillä vakavan ja humoristisen kommunikaation suhteessa on kyse kontrastista (*contrast*), ei vastakohtadasta (*contradiction*). Huumori on ”leikillistä kaaosta vakavassa maailmassa”. Se vaatii toimiakseen vakavan maailman tarjoaman kontekstin, mutta perustuu vakavassa maailmassa vallitsevien tai piilevien arvojen haastamiselle tai niistä muistuttamiselle.

3.3 Stereotyyppi ja humoristisen diskurssin kehys

Batesonin (1987, 186–190) psykologisista kehyksistä esittämiä ajatuksia ja edellä käsiteltyjä diskurssinäkemyksiä soveltaen humoristisen diskurssin kehyksen konteksti olisi koko kommunikaation alue. Tällöin humoristinen diskurssi olisi siis ikään kuin taulu vakavan diskurssin muodostamalla seinällä, eli kommunikaation ulompien kehysten ja humoristisen kehyksen väliin jäävä alue olisi kokonaan muun ”vakavan” diskurssin aluetta, jolloin humoristinen diskurssi sijoittuu tuon vakavan diskurssin sisäpuolelle (ks. kuva 1.).

Kommunikaation koko alueen kehys

Kuva 1. Humoristinen diskurssi vakavan diskurssin sisäisenä

Kuvan 1 näkemyksen pohjana on loogisten tyyppien teoria johon, kuten jo aiemmin mainitsin, liittyy Batesonin (1987, 188–189) mukaan vakavia ongelmia. Loogisten tyyppien teorian mukaan nimittäin taulun kehyksen sisäpuolelle rajautuvien asioiden on paradoksien välttämiseksi oltava samaa abstraktiotasoa kuin sen ulkopuolelle jää-

vien asioiden. Paradoksaalisesti tällainen kehys kuitenkin samalla viestii katsojalle myös, että sen sisäpuolella olevia asioita ei pitäisi tulkita samalla tavalla kuin sen ulkopuolelle jääviä asioita. Nykyaikaisen piirissä tällaisella ongelmalla leikitellään nostamalla lavuaari tai wc-istuin näytteille ja tekemällä siitä tällöin taideteos ladaten se uudennlaisilla merkityksillä, vaikkei sen fyysinen ulkomuoto ”tavallisesta” lavuaarista tai wc-istuimesta poikkeaisikaan.

Humoristinen diskurssi on myös erinomainen esimerkki tällaisesta ongelmasta. Jotta se voidaan rajata omaksi alueekseen koko kommunikaation alueesta, on se asetettava samalle viivalle niin sanotun vakavan diskurssin kanssa ja näin ollen sen on myös oltava samaa abstraktiotasoa. Tämä vaatimus johtaa kuitenkin pohjimmiltaan siihen, että huumorin diskurssin on oltava vakavan diskurssin tavoin motivoitua, eli humorististen ilmausten on pidettävä sisällään samankaltaisia viestejä kuin vakavan diskurssin ilmausten ja vitsailijan on tarkoitettava sanomiaan asioita. Tällöin siis esimerkiksi etninen vitsi redusoituu pelkästään asenteellisuuden ilmaukseksi, jolloin tärkeää ei ole vitsiteksti itsessään vaan se, mitä viestejä sen avulla pyritään välittämään. Toisin sanoen jos laihialainen esitetään vitsissä tyhmällä tavalla nuukaksi, voitaisiin tätä pitää myös vitsinkertojan omana mielipiteenä laihialaisista. On kuitenkin pidettävä mielessä, että vaikka huumori voidaanakin valjastaa mielipiteiden ilmaisemisen kanavaksi, ei sitä yleensä ole ensisijaisesti pelkästään sellaiseksi luotu (Fry 1968, 114–115).

Tästä kertoo jo sekin, että vitsi tai muu humoristinen ilmaus on tapana eristää muusta keskustelusta asettamalla sille ”konventionaalinen alkusulje” joko eksplisiittisellä ilmauksella, kuten kysymällä ”oletko kuullut sen vitsin, jossa...?”, tai implisiittisesti sellaisten metaviestien avulla, jotka kertovat, ettei kerrottavaa asiaa tule ottaa vakavasti (Fry 1968, 55, 141; Goffman 1986, 512; Ketola et al. 2002, 25; Nash 1985, 6). Huumorin ympärille tavataan näin ollen asettaa kehys, jonka suhteen pätee sama paradoksaalisuus kuin esimerkiksi leikin kehyksen kohdalla. Huumori koostuu nimittäin monin paikoin samoista ilmauksista kuin vakava diskurssikin, mutta lataa nuo ilmaukset toisenlaisilla merkityssisällöillä tai leikittelee niiden monimerkityksisyydellä.

Batesonin oppimisteorian (1987, 292–301) mukaisesti toisen asteen oppimisen avulla opimme nimittäin liittämään samoihin asioihin eri merkityssisältöjä riippuen siitä kontekstista, missä ne kulloinkin kohtaamme. Sen lisäksi, että toisen asteen oppimi-

nen voidaan mielestäni nähdä kaikenlaisten narratiivisten representaatioiden esittämisen ja vastaanottamisen perustana, mahdollistaa se humorististen, eli ei-vakavasti otettavien asioiden esittämisen niin sanotun vakavan kommunikaation lomassa. Toisen asteen oppiminen mahdollistaa luonnollisesti myös sen, että osaamme suhtautua humoristisiksi tarkoitettuihin ilmauksiin oikealla tavalla niiden ilmetessä muun kommunikaation joukossa. Vastaanottaessamme viestin vitsin alkamisesta osaamme varautua siihen, ettei sen kertoja esitä asioita vakavissaan, joten meidän ei myöskään tule pitää häntä samalla tavalla vastuussa sanomastaan kuin vakavan kommunikaation kehysten vallitessa (Goffman 1986, 512).

Raskinille (1985, 100–104) huumori on ei-vilpittöntä (”non-bona-fide”) kommunikaatiota, joka ilmenee hänen mukaansa toisinaan odotetusti, toisinaan yllättäen. Kertoja voi kertoa vitsin tahattomasti tai tahallisesti. Toisaalta vitsi voi tulla kuulijalle yllätyksenä tai kuulija voi odottaa vitsiä tulevaksi. Vilpittömässä vakavassa kommunikaatiossa sekä kertoja että kuulija ovat sitoutuneet totuudenmukaisuuden vaatimukseen, tai ainakin kuulija niin olettaa havaitessaan puhujan puheen vaikuttavan vilpittömältä. Ei-vilpittön kommunikaatio erottuu vilpittömästä kommunikaatiosta kertojan ja kuulijoiden välisenä sopimuksena, jossa tekstin monimerkityksisyyksiä ei pyritä eliminoimaan vaan sekä kertoja että kuulijat arvostavat niitä tarkoituksenmukaisena vallitsevan kommunikaatiotyypin osana. Ei-vilpittömässä kommunikaatiossa ja erityisesti vitsinkerronnassa tärkeää ei ole tekstin informaatioarvo vaan halutun vaikutuksen, kuten vaikkapa naurun, aikaansaaminen sen avulla. Puhuja siis tällöin toimii tahallisesti eikä pyri eliminoimaan puheensa monimerkityksisyyksiä vaan useimmiten nimenomaan korostaa niitä. (Raskin 1985, 100–101.)

Mulkayn (1988, 45–46) kanta humoristisen ja vakavan diskurssin eroihin on radikaalimpi. Hän muun muassa arvostelee Raskinia siitä, että tämä pyrkii vakavan diskurssin keinoin saamaan tarkan analyttisen otteen ja muodostamaan formaalin teorian sellaisesta diskurssin muodosta, joka perustuu monimerkityksisyyksiin ja alluusioihin ja itse asiassa tarkoituksellisesti leikittelee vakavan diskurssin kommunikaatiokäytännöillä. Humoristisesta diskurssista on nimittäin mahdotonta löytää mitään semanttisia säännönmukaisuuksia – kenties lukuun ottamatta hyvin yleisluontoista huomiota inkongruenssista. Mulkay menee niinkin pitkälle, että hän toteaa, ettei vakavassa diskurssissa pitäytyvien analyysimenetelmien avulla voida koskaan saavuttaa huumorin

ydintä, sillä vakavan diskurssin keinoin humoristisen diskurssin tekstifragmentteja analysoiva tutkija operoi hänen mukaansa väärästä perspektiivistä.

Mulkayn radikaalissa ajatuksessa piilee kieltämättä varmasti totuuden siemen, mutta sen nieleminen sellaisenaan tekee huumorin arvoituksen tieteelliset ratkaisemisyritykset turhiksi. Mielekkäämmältä tuntuukin ajatus siitä, ettemme kenties koskaan pysty vakavassa diskurssissa pitäytyvien tieteellisten menetelmien avulla määrittelemään sellaisia ehtoja, joiden täytyminen jonkin objektin kohdalla johtaa väistämättä jokaisessa ihmisessä huvittuneisuuden syntymiseen. Sen sijaan voimme tieteen keinoin eritellä joitakin ehtoja, joilla on täytyessään jonkin objektin kohdalla potentiaalia synnyttää huvittuneisuutta (ks. esim. Talve 2004, 4).

Oman tutkimukseni perusolettamus on, että aineistoni perinnetuotteet ovat osa humoristista diskurssia ja nimenomaan huumorina muistiinmerkitsijälle esitettyjä. Aineistoa läpikäydessäni olenkin pyrkinyt katsomaan perinnetuotteita humoristisen diskurssin kehysten läpi olettaen, että aineistoni perinnetuotteet ovat nimenomaan tällä tavoin tarkasteltavaksi tarkoitettuja. Aineistoni kannalta humoristisen diskurssin kehys vaikuttaa erityisesti yhden sanan, ”laihialainen”, merkityssisältöön. Vakavassa kommunikaatiossa ”laihialainen” on adjektiivi, jolla yleensä tarkoitetaan joko henkilöä, esinettä tai asiaa joka on kotoisin Laihialta. Tämä informaatio välittyy jo sanan pinta-tasosta olettaen, että osaamme tulkita ”Laihian” paikannimeksi. Toisin sanoen ilmauksen merkitykseen liittyy sen jakavien kesken sopimuksenvaraisuutta ainoastaan sen verran, että heidän on ymmärrettävä yhteistä kieltä ja jaettava tieto siitä, millaisen sanan taivutusmuodon on tuossa kielessä sovittu ilmaisevan, mistä jokin henkilö tai asia on kotoisin. Vakavassa diskurssissa sanaan ”laihialainen” liitetty merkityssisältö on siis useimmiten melko lailla kokonaan nähtävissä itse sanasta.

Huumorin piirissä sen sijaan itse sanan muotoa tärkeämmäksi nousee sanaan liitetty stereotyyppinen merkityssisältö, joka ohjailee vitsitekstin vastaanottamista ja jonka varaan laihialaisvitsi yleensä perustuu. Laihialaisstereotyyppi on sikäli ”harmiton”, ettei sanaan ”laihialainen” yleensä vakavan diskurssin piirissä liitetä samaa stereotyyppistä merkityssisältöä kuin humoristisessa diskurssissa, ja jos liitetään, tunnustetaan tällöin myös tuon merkityssisällön humoristinen luonne (esim. Jauhiainen 1979, 114–115). Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, että kaikkien stereotyyppien merkityssi-

sällöt olisivat aktiivisia ja niillä olisi vaikutuksensa vain humoristisen diskurssin piirissä, tai että ihminen olisi kykenemätön vakavan diskurssin piirissä käsitteelliseen käyttäytymiseen, eli liittämään ilmauksiin merkityssisältöjä, joita on mahdotonta sanan ilmiöstä päätellä (Vinacke 1957, 232–233). Sen sijaan pyrkimyksenäni on osoittaa, että toisin kuin vakavassa kommunikaatiossa, on humoristisessa diskurssissa ja varsinkin etnisissä vitseissä vitsin toimijaan liitetty stereotyyppinen ja implisiittinen merkityssisältö vitsin kannalta välttämätön.

Se, että sanaan ”laihialainen” liitetään vitseissä tietty stereotyyppinen ja sopimuksenvarainen merkityssisältö, tarkoittaa sitä, että laihialaisvitsit operoivat pohjimmiltaan eri abstraktiotasolla kuin tekstin eksplisiittinen pintataso (ks. Fry 1968, 48). Kaikkia aineistoni laihialaisvitsejä yhdistää seuraava implisiittinen informaatio: ”*laihialainen on nuuka*”. Kustakin vitsistä riippuen tämä informaatio muokkautuu tekstin eksplisiittisen pintatason ja mainitun implisiittisen informaation vuorovaikutuksesta esimerkiksi muotoon ”*laihialainen on absurdilla/tyhmällä/viekkalla tavalla nuuka*”. ”Laihialainen” toimii eksplisiittisenä määreenä, joka pohjimmiltaan mahdollistaa stereotyyppin muodostamisen, sekä tuon stereotyyppin ja siihen liitetyn implisiittisen informaation hyödyntämisen vitseissä. Yksi tutkimukseni lähtökohdista onkin se, että ”Laihialainen” on vitsissä tasapainottava elementti eksplisiittisen ja implisiittisen välillä. Sen implisiittisen merkityssisällön eksplisiittinen ilmaiseminen poistaa vitsin parhaan terän ja vitsin toimijan tekeminen ”ei-laihialaiseksi” puolestaan jättää vitsin vastaanottajalle liikaa pääteltävää.

3.4 Nonkommunikaatio ja metaviestit

Freud kirjoittaa (1983, 133): ”[...] vitsi menettää naurua herättävän vaikutuksen myös kuulijassa niin pian kuin hänen täytyy käyttää energiaa ajatustyöhön. Vitsin vihjauksen täytyy olla hyvin selviä, aukkojen helposti täytettävissä: tietoisesti älyllisen kiinnostuksen herääminen tavallisesti saa vitsin tehon katoamaan. Tässä on tärkeä ero vitsin ja arvoituksen välillä.”

Kielitieteilijä Victor Raskin esittelee teoksessaan *Semantic Mechanisms of Humor* (1985) huumorin semanttisen, skripteihin perustuvan teorian. Hänen mukaansa monet

vitsit perustuvat kertojien ja kuulijoiden jakamalle kulttuuriselle tietämykselle, jota vitsien sanallinen tekniikka hyödyntää. Raskinin – omien sanojensa mukaan – kontekstipainotteisen teorian perusajatus on, että vitsitekstin virkkeitä ei voi erottaa eikä eristää kontekstistaan. Virkkeet ilmenevät vitsiteksteissä, kuten muussakin kielenkäytössä, suhteessa toisiin virkkeisiin. Kulloistakin kieltä äidinkielenään puhuva ei – tutkimuksellista tarkoitusta lukuun ottamatta – käsittele virkkeitä suhteuttamatta niitä muihin ympäröiviin virkkeisiin. Raskinin mukaan henkilön kohdatessa kontekstista irrotetun virkkeen pyrkii hän sillekin luomaan aiempien kokemustensa ja mielikuvituksensa avulla mahdollisen käyttöyhteyden. Kuulija yhdistää virkkeen siis joko sen todelliseen senhetkiseen kontekstiin tai luomaansa mielikuvituskontekstiin. Kuulijan on yleensä mahdotonta käsitellä useampia merkityskonteksteja samanaikaisesti. Näin ollen kuulija yhdistää virkkeen oman taustansa perusteella hänen kannaltaan järkeenkäyvimpään kontekstiin. Raskin korostaa nimenomaan yhden kontekstin dominoivuutta. (Raskin 1985, 62–64.)

Semanttisen vitsiteorian kannalta tärkeä ero muodostuu lingvistisen ja ensyklopedisen tiedon välille. Lingvistisen tiedon piiriin kuuluu Raskinin mukaan tietämyksemme kielestä ja sen käytöstä, kun taas ensyklopedisen tiedon piirissä ovat tietämyksemme maailmasta yleensä. Virkkeen vastaanottaja tarvitsee ensyklopedista tietoa ymmärtääkseen virkkeeseen sisältyvien sanojen merkityksen. Lingvistinen tieto taas omalta osaltaan auttaa ymmärtämään sen virkkeen merkityksen, johon sanat sisältyvät. Kielellinen tietämys on tavattu asettaa semantiikan piiriin, kun taas ensyklopedinen tietämys on asetettu pragmatiikan yhteyteen. (Raskin 1985, 64–65.) *Semanttisen rekursion* periaatteella Raskin tarkoittaa niitä prosesseja, joilla vastaanottaja yhdistää virkkeeseen sen oikeaan ymmärtämiseen tarvittavan semanttisen informaation. Sekä virkettä edeltävää diskurssia koskevan informaation että asiaan liittyvän ensyklopedisen tai ekstraleksikaalisen tietämyksen määrä vaikuttavat siihen, miten hyvin vastaanottaja virkkeen ymmärtää. (Raskin 1985, 71.)

Raskinin teorian keskeisin käsite on *skripti* (*script*), jolla hän tarkoittaa sanan leksikaalisen merkityssisällön kokonaissummaa. Skripti on ”natiivipuhujan sisäistämä kognitiivinen struktuuri, ja sellaisena se kuvaa natiivipuhujan tietämystä pienestä osasta maailmaa.” (Raskin 1985, 80–81; suom. PH.) Jokaisella kielellä ja kulttuurilla on omat jokapäiväiseen elämään liittyvät perusskriptinsä. Näiden lisäksi kullakin na-

tiivipuhujalla on omat henkilökohtaiset joihinkin sanoihin tai ilmaisuihin liittyvät erikoisskriptinsä. Samoin kyseistä kieltä puhuva väestö usein jakautuu pienempiin ryhmiin, joiden keskuudessa tiettyjen sanojen skriptit ovat erityisellä tavalla määrittyneitä ja usein ryhmän ulkopuolisille vieraita. (Raskin 1985, 80–81.) Raskinin *skripti*-käsite vertautuu hänen mukaansa pitkälti *skeeman* tai *kehyksen* käsitteisiin (Raskin 1985, 81).

Etnisten vitsien hyödyntämät skriptit eroavat sikäli aiemmin mainitusta ensyklopedisesta tiedosta, että ne sisältävät stereotyyppejä, joiden totuuspohjan itse puhujakin voi kyseenalaistaa. Vitsien toimivuus kuitenkin edellyttää kertojalta ja kuulijoilta etnisten skriptien tietynasteista sisäistämistä. Etniset skriptit eivät siis Raskinin mukaan kuulu henkilön semanttiseen peruskompetenssiin. Näin ollen etnisissä skripteissä korostuu niiden sisällön sopimuksenvaraisuus. (Raskin 1985, 180.)

Skriptin käsite ja sen sisällön rajat ovat varsin vaikeasti määriteltävissä ja Raskininkin käsittelyssä joidenkin skriptien sisällön määrittelyt tuntuvat hyvin mielivaltaisilta. Stereotyyppihin perustuvia vitsejä tutkittaessa onkin oltava tarkkana ja tiedostettava, mitkä stereotyypin piirteistä ovat kaikille vitsin jakaville kulttuurin edustajille tuttuja peruspiirteitä, mitkä taas tutkijan oman yhteenlaskun ja yhdistelyn tulosta.

Daviesin (2004, 374) mukaan Raskinin semanttinen teoria vapauttaa etnisten vitsien tutkijat ”stereotyypin” kaltaisten kömpelöiden ja vanhanaikaisten käsitteiden käytöstä, sillä kulloinkin hyödynnetty etninen skripti ei välttämättä kätke taaksensa vakavaa asenteella silattua stereotyyppiä. Skriptin käsite siis Daviesin mukaan voi käytettävyydeltään hyvin pitkälti korvata ”stereotyypin” käsitteen vitsien tutkimuksessa. Itse olen tässä kohden Daviesin kanssa sikäli eri linjoilla, että etnisen skriptin muodostuminen ja muodostaminen kuitenkin pohjimmiltaan vaativat aina senkaltaista stereotyyppittävää toimintaa, jossa tietty käyttäytymismalli liitetään yhteismitallisesti kaikkiin tietyn vitsissä ilmenevän ihmisryhmän jäseniin. Tässä kohden onkin tärkeää erottaa toisistaan vakava asenteellisuuteen nojaava stereotyyppi ja pelkästään välineellisen arvon omaava stereotyyppi.

Huumorin semanttisen teorian mukaan teksti voidaan tunnistaa vitsiksi, mikäli se on yhdenmukainen kahden tai useamman toisilleen vastakohtaisen skriptin kanssa, jotka

tekstissä ovat joko kokonaan tai osittain päällekkäisiä. Skriptien vastakohtaisuus on välttämätön edellytys vitsin syntymiselle, mutta kaikki useampia skriptejä hyödyntävät tekstit eivät luonnollisesti välttämättä ole humoristisia. (Raskin 1985, 99–100.) Tässä kohden Raskinin teoria asettuu hyvin lähelle yleistä käsitystä inkongruenssin välttämättömyydestä vitseille.

Vastakohtaiset skriptit synnyttävät Raskinin mukaan vitseissä kolmenlaisia toden ja epätoden perusvastakohtaan perustuvia pareja. Ensimmäisen tyyppin skriptioppositio hyödyntää aktuaalisen ja nonaktuaalisen tapahtuman välistä vastakohtaa. Aktuaalinen tapahtuma on vitsissä se, mitä siinä voidaan selkeästi nähdä tapahtuvan, kun taas nonaktuaalinen tapahtuma on ”epäsopiva vitsin aktuaalisen asetelman kannalta.” Tällöin sanan kahdesta tasaveroisesta ja sinänsä yhtä mahdollisesta skriptistä toinen nähdään tilanteeseen perinteisesti sopivana, jolloin toisen skriptin hyödyntäminen luo huumorin. Toisessa tapauksessa toinen skripteistä näyttäytyy odotuksenmukaisena, kun taas toinen hyödynnetty skripti on jollain tapaa odottamaton tai epänormaali. Kolmannessa tapauksessa toinen skripteistä on mahdollinen toisen ollessa mahdoton tai järjetön. Kolmannen tyyppin vitseissä mahdoton saadaan humoristisella tavalla näyttämään täysin mahdolliselta. (Raskin 1985, 111.)

Tässä kohden Raskinin jaottelu menee sinänsä turhan tarkaksi, että moisten kategorioiden välinen rajankäynti on varsin vaikeaa, kuten Raskin itsekin toteaa (1985, 112). Samoin on myös aiheellista kyseenalaistaa moisen tarkan jaottelun mielekkyys, sillä kyse on kuitenkin pohjimmiltaan vain inkongruenssin, bisosiaation tai skriptioppositiion vivahteista. Raskinin (1985, esim. 125) määrittelemän semanttisen vitsien tutkimusapparaatin tarkan soveltamisen todellinen hyöty muille tutkimuksille myöskään tuskin on kovin suuri, mutta Raskinin *skripti*-käsite kaikkine määrittelyllisine vaikeuksineenkin on sinänsä varsin hyödyllinen tarkasteltaessa vaikkapa stereotyyppien kaltaisten vakiintuneiden ilmausten hyödyntämistä vitsiteksteissä. Stereotyyppiin perustuvassa vitsissä kyseinen stereotyyppi toimii nimittäin alluusion tavoin viitaten tiettyyn informaatioon tai metaskriptiin, jonka tietämistä sekä puhujalta että kuulijalta edellytetään vitsin täyden ymmärryksen takaamiseksi. (Raskin 1985, 113, 139.) Tutkimuksessani käytän skriptin sijasta mieluummin käsitettä *merkityssisältö* sen paremman kuvaavuuden vuoksi, mutta oletan sen olevan lähes synonyyminen skriptin käsitteen kanssa.

Raskin käyttää termiä *semanttinen skriptivaihdon laukaisin* ('*semantic script-switch trigger*') viitaten vitsin siihen elementtiin, joka vastaanottajan mielessä saa aikaan huomion kiinnittymisen toiseen mahdolliseen skriptiin. Toisen skriptin esiintulo saa vastaanottajan näkemään edellisen skriptin ja tekstin alkuosan eri valossa. Laukaisimen tehtävä on tuoda esiin tekstin toinen mahdollinen tulkintatapa ja saada se näyttämään vähemmän epätodennäköiseltä. Tekstin monitulkintaisuuteen perustuvan huumorin toimivuus edellyttää sekä kertojalta että kuulijalta samaa aaltopituutta, jossa monitulkintaisuutta ei pyritä häivyttämään, vaan sen olennaisuus ymmärretään ja sitä osataan odottaa. (Raskin 1985, 114–115; Talve 2004, 51.) Toisaalta Raskin antaa myös ymmärtää, että huumoriin siirrytään tekstissä yleensä vakavan kommunikatiomoodin kautta. Koska vitsiteksti ei tarjoa riittävästi informaatiota tekstin tekemiseksi yhdenmukaisesti ymmärrettäväksi vakavassa diskurssissa, siirrytään tekstiä tarkastelemaan epävakavassa humoristisessa valossa. Vitsin kärjen puuttuminen voi hänen mukaansa estää humoristiseen diskurssiin siirtymisen, jolloin vitsiä ei synny. (Raskin 1985, 124–125.)

Raskin (1985, 67) korostaa teoriansa kontekstipainotteisuutta ja hänen ylevänä tavoitteenaan onkin määrittää säännöt minkä tahansa virkkeen ymmärtämiselle missä tahansa sen mahdollisista konteksteista. Konteksti tarkoittaa Raskinin tapauksessa nimenomaan virkettä ympäröiviä toisia virkkeitä, eli vitsitekstissä kunkin virkkeen konteksti on vitsiteksti kokonaisuudessaan. Virke on Raskinille skriptien sarja ja hän käsittelee tutkimuksessaan paljolti sanojen skriptien yhdistelyn sääntöjä. (Raskin 1985, 85–92.) Raskin tarkastelee siis vitsin tekstiä hyvinkin läheltä ja nimenomaan kiteytyneisiin vitsiteksteihin painottuen (Talve 2004, 51). Raskinin sanasta toiseen etenevä analyysimalli ei ole oman aineistoni kannalta kovinkaan mielekäs, sillä saman vitsin eri toisinnot voivat sanamuodoltaan olla hyvinkin erilaisia ja näin ollen kukin toisinto saattaisi vaatia oman tarkan – ja lopulta varsin hyödyttömän – analyysinsa. Sanasta sanaan etenemisestään huolimatta Raskinkin kyllä toteaa (1985, 85–86), etteivät vitsitekstin kaikkien sanojen skriptit ole vitsin keskiössä, vaan tärkeimpään rooliin nousee mainittu semanttinen skriptinvaihdon laukaisin eli jokin monimerkityksinen sana, jonka kohdalla kaksi mahdollista skriptiä eli merkitysmaailmaa kohtaavat.

Omassa tutkimuksessani en tarkastele vitsitekstejä sanasta sanaan edeten, vaan keskityn pelkästään vitsissä ilmenevän stereotyypin skriptiin sekä stereotyypin rooliin ja tehtävään vitsitekstissä. Raskinin näkemyksistä oman tutkimukseni kannalta keskeisin onkin se huomio, että vitsien ymmärtäminen vaatii kuulijalta skriptien muodossa ilmenevää kulttuurista tietämystä. Kieli tarjoaa puhujalleen laajan joukon perusskriptejä ja kokemus sekä sosiaaliset suhteet määrittävät sen skriptien joukon, jonka henkilö parhaiten tuntee. Muun muassa sosiaalinen elämä ja yhteiskunta määrittävät sen, mitkä skriptit vitseissä yleisimmin aktiivisina esiintyvät. Kulloinenkin vitsiteksti ja sen kerrontatilanne taas rajaavat kussakin yksittäistapauksessa aktiivisena olevien skriptien joukon. (Raskin 1985, 129.) Laihialaisvitseissä keskeisin aktiivisena oleva merkityssisältö liittyy luonnollisesti stereotyypiseen laihialaiseen. Laihialaisvitsin kohdalla onkin mielekkäämpää puhua hypoteettisesti skriptinvaihdon sijasta stereotyypin havaitsemisen herättämästä skriptin aktuaalistumisen odotuksesta. Toisin sanoen stereotyypin mainitseminen herättää tiettyjä odotuksia sen suhteen miten vitsin kärki hyödyntää stereotyypin liitettyä skriptiä (Davies 2004 375).

Raskinin skriptiteoria tulee monessa kohtaa lähelle laajempaa huumorin inkongruenssin teoriaa sekä Arthur Koestlerin teoksessaan *The Act of Creation* (1966, 33–45) esittelemää bisosiatiivista huumoriteoriaa. Tuon teorian mukaan hauskuus syntyy vitsien kaltaisissa humoristisissa teksteissä sattumanvaraisen yllättävyyden sijaan nimenomaan odottamattoman logiikan hyväksikäytöstä. Vitsin teho perustuu kahden keskenään epäsopivan assosiatiivisen sääntöjoukon eli *matriisin* kohtaamiselle. Matriiseilla Koestler tarkoittaa vakiintuneita ajattelumalleja ja käyttäytymisen kaavoja. Matriiseja voidaan kutsua myös sellaisilla termeillä kuin *viitekehys* tai *diskursiuniversumi*. Matriisi tarjoaa kuhunkin tilanteeseen sopivat käyttäytymisvaihtoehdot. Vitsissä yhteen sopimattomien matriisien törmäminen synnyttää koomisen vaikutelman. Koestler huomauttaa kuitenkin varsin aiheellisesti, ettei bisosiaatio tarjoa pelkästään koomisia mahdollisuuksia, vaan sen kautta voimme saada aineksia myös tragedian kaltaiseen taiteeseen sekä älyllisesti haastavaan tieteelliseen ajatteluun. (Koestler 1966, 27, 38–45.)

Ekonomisuus on myös Koestlerin mukaan yksi huumorin tekniikan keskeiselementeistä. Karikatyyriä muotoillessaan esimerkiksi sarjakuvapiirtäjä tai lavakoomikko sekä liioittelee joitain kohteensa piirteitä että jättää joitain epäolennaisia piirteitä pois.

Liioitellut piirteet ovat Koestlerin mukaan luonnollisesti niitä, joista karikatyrismi ei pidä. Koomisen vaikutelman synnyttääkseen karikatyyrin kohteen tulee olla yleisölle ennestään tuttu. (Koestler 1966, 57, 71–74, 83.)

Koestler korostaa suggestiivisten tekniikoiden tärkeyttä huumorin luomisessa. Kiteytyneen koomisen idean – esimerkiksi stereotyyppin – esiintuominen heti vitsin alussa luo tarvittavan mielentilan ja jännitteen hauskuuden syntymiseksi. Vitsit hyväksikäyttävät totunnaisuuksia, joita on mahdollista sovittaa vitseissä aina uusiin asetelmiin. Stereotyyppien kaltaiset kiteytymät toimivat vitseissä vihjeinä jättäen vitsin ratkaisun kuulijan pääteltäväksi. Jos koko vitsin idea eksplisiittisesti ilmaistaan vitsissä, saattaa vitsin haasteettomuus johtaa jopa suoranaiseen tylsistymiseen. Ekonominen ilmaisu-tapa antaa Koestlerin mukaan kuulijalle mahdollisuuden *interpolaatioon*, eli ”loogisten aukkojen” umpeen päättelyyn. Toisaalta vitsi saattaa edellyttää myös *ekstrapolaatiota*, eli vitsitekstissä vihjatun päätelmäsarjan laajentamista. Vitsin aikaansaamaan nauruun liittyy siis myös tunne onnistuneen päättelyn palkitsevuudesta. (Koestler 1966, 84–87.)

Stereotyyppi toimii vitsissä signaalina, joka viestii vitsin kärjen vihjaaman ratkaisun perustuvan tiettyyn inhimilliseen piirteeseen. Davies tekee eroa absurdin arvoituksen ja etnisen vitsin välille toteamalla, että siinä missä absurdin arvoituksen vastausta on lähes mahdotonta päätellä, viittaa etnisen vitsin kärki kaikessa yllättävyydessäänkin systemaattisesti koko aiempaan vitsitekstiin. Etnisen vitsin ratkaisemisessa oman älyllisen kapasiteetin riittävyyden huomaaminen yhdistyy vitsin kohdetta kohtaan tunnettuun ylemmydentuntoon. Etnisten vitsien pohja on sosiaalisessa todellisuudessa, jota ne tarkoituksenmukaisesti vääristävät ja yksinkertaistavat. (Davies 1990, 166; Koestler 1966, 71.)

”Laihialainen” on vitsissä epäsuora vihje siitä, että vitsi perustuu nuukuudelle nauramiseen. Stereotyyppin poistaminen vitsistä johtaa vitsin tehon katoamiseen, sillä kuulijalle tarjoutuu liian monia ratkaisumahdollisuuksia jättäen hänelle liikaa pääteltävää. Toisaalta henkilön nuukuuden suora mainitseminen johtaa monimerkityksisyyden vähenemiseen, eikä kuulijalle tällöin puolestaan välttämättä jää tarpeeksi pääteltävää. Vitseissä etnisen stereotyyppin tehtävänä on siis säilyttää tietty määrä monitulkintaisuutta. Stereotyyppin riittävä relevanttius ja emotiopohja luodaan sillä, että stereo-

tyyppi on kuulijalle varsin tuttu ja pohjautuu jollain tavalla todellisuuteen. Juuri tästä syystä fiktiivisiin etnisiin ryhmiin perustuvat yritykset luoda uutta etnistä huumoria ovat epäonnistuneet. Stereotyypin on nimittäin vitsissä toimiakseen käynnistettävä riittävä määrä totunnaisia assosiaatioprosesseja. (Davies 1990, 170, 217, 320.)

Gregory Batesonin mukaan ihmistenvälinen verbaalinen kommunikaatio operoi usealla abstraktiotasolla. Sinänsä yksinkertaisen ”denotatiivisen” tason (”koira makaa pihalla”) lisäksi kommunikaatiota tapahtuu myös metalingvistisellä ja metakommunikatiivisella tasolla. Metalingvistinen taso sisältää kielellisten ilmaisujen merkityksiä koskevia viestejä (”sana ’koira’ ei kuolaa eikä juokse pihalla pallon perässä”). Metakommunikatiivinen taso taas määrittää viestien merkityksiä (esimerkiksi ”en sano näitä asioita tosissani”). Tällä tasolla diskurssin aiheena ovat kommunikoivien osapuolten suhteet ja kommunikaation prosessi. Suurin osa metalingvistikista ja metakommunikatiivisista viesteistä operoi verbaalisessa vuorovaikutuksessamme implisiittisinä. (Bateson 1987, 177–178; Ketola et al. 2002, 25.) Oman näkemykseni mukaan etnisissä vitseissä metalingvistinen ja metakommunikatiivinen taso kietoutuvat stereotyypin voimasta yhteen. Stereotyyppi viittaa merkitysisältöön ja sisältää näin ollen joukon metalingvistisiä viestejä. Stereotyyppi ja vitsin muoto sekä kulloisetkin kontekstuaaliset tekijät sisältävät joukon metakommunikatiivisia viestejä, joiden mukaan vitsi määritetään ”vain huumoriksi”.

Batesonin oppimisteoreettiset näkemykset (mm. 1987, 287–308) tarjoavat varsin mielenkiintoisia lähtökohtia stereotyyppien kaltaisten kiteytymien ja niiden soveltamisen tarkasteluun. Batesonin ajatusten perustana on näkemys kontekstin toistettavuudesta. Kuten jo aiemmin mainitsin, on Batesonin oppimisteoria luonteeltaan hierarkkinen. Sen perusajatus on, että oppimista on monentasoista. Ensimmäisen tason oppiminen on *kontekstissa oppimista*, kuten Jukka Talve (2004, 34) on asian kiteyttänyt. Yleisen tieteellisen oppimiskäsityksen mukainen oppiminen sijoittuu juuri tälle tasolle. Ensimmäisen tason oppiminen ilmenee eläimillä esimerkiksi oppimisena vastaamaan tiettyyn ärsykeeseen tietyllä tavalla tietyn välineellisen palkkion saamiseksi. Samoin tiettyyn oman käyttäytymisen osioon opitaan reagoimaan jollain toisella käyttäytymisen tavalla. Ensimmäisen tason oppimisessa samassa kontekstissa tapahtuvaan samankaltaiseen tilanteeseen opitaan reagoimaan samalla tavalla. Ensimmäinen taso nousee siis Batesonin teorian alimman tason eli ”nollaoppimisen” yläpuolelle, sillä

nollaoppiminen ei tarjoa käyttäytymistä korjaavia palkintoja tai rangaistusta, vaan tilanne ja konteksti kohdataan joka kerran ikään kuin kokonaan uutena. (Bateson 1987, 287–293.)

Batesonin oppimisteorian toisen tason oppiminen on *deutero-oppimista* eli *oppimaan oppimista*. Toisella tasolla opimme muokkaamaan ensimmäisellä tasolla yrityksen ja erehdyksen kautta hyväksikäyttämämme ärsyккеeseen reagoinnin mahdollisuuksien repertoaaria. Opimme siis erottamaan erilaisia ärsyккеiden konteksteja, joissa samoihin ärsyккеisiin tavataan reagoida eri tavoin. Toisaalta kontekstissa kohdatut ärsyккеet muokkaavat myös *premissettä*, jotka ohjailevat ärsyккеiden kontekstien kontekstia. (Bateson 1987, 288, 293; Talve 2004, 34–35.) Ensimmäisen ja toisen asteen oppimisen tasojen välinen vuorovaikutus on näin ollen kaksisuuntaista (Talve 2004, 35).

Toisen asteen oppiminen perustuu ihmisen tavalle pyrkiä ratkomaan suurempi joukko tietyn luokan ongelmia pienemmällä joukolla tottumukseen perustuvia olettamuksia eli *premissettä*. Uuden ongelman tai haasteen tullessa eteen emme joka kerta aloita alusta yrityksen ja erehdyksen kautta, vaan reagoimme ongelmaan syvään juurtuneiden tottumuksiemme mukaisesti soveltamalla ennestään tietämiämme ratkaisumalleja. Tottumusten premissit ovat kuitenkin sikäli abstrakteja, että ne edellyttävät kohdattavilta ongelmilta niiden toistumista ainakin osittain samankaltaisina. Jokainen ongelma on kuitenkin aina hiukan erilainen, joten näin ollen mielemme sisältää myös välttämättä joukon yksilöllisiä ratkaisumalleja. Toisen asteen oppimisessa opimme siis itse asiassa tarjoamaan itsellemme tapoja muokata *premissettä*me kohtaamiemme uusien ongelmien mukaisiksi. (Bateson 1987, 274–275.)

Bateson erittelee vielä kolmannen ja neljännen asteen oppimisen. Kolmannella asteella opimme useampia *kontekstien konteksteja* ja neljännellä puolestaan useampia *kontekstien kontekstien konteksteja*. Jo kolmannen asteen oppiminen on ihmisille hyvin harvinaista. Se on toiminnan vaihtoehtojoukkojen systeemejä muokkaavaa oppimista. Ristiriidat toisella asteella saattavat johtaa olennon kolmannen asteen oppimiseen, jossa konventiot ja luokitukset menettävät merkityksensä ja jopa ihmisen minästä tulee tällöin irrelevantti. Neljäs aste taas tarkoittaisi kolmannen asteen oppimista korjaavaa oppimista, mutta Bateson ei usko neljännen asteen oppimista ilmenevän millään organismilla. (Bateson 1987, 293, 304, 306.)

Verbaalisen kielen syntyä pohtiessaan Bateson (1987, 417–431) esittää kaikenlaisen merkkikielen syntyneen *reduktioksi* kutsutun ilmiön pohjalta. Pelkistettynä reduktio tarkoittaa tässä kohden kokonaisuuden pääättelemistä vastaanotetuista osista. Viesti on reduktiivinen, mikäli se vastaanotetaan vain osittaisena, mutta vastaanottajan on mahdollista päätellä viestin kokonaisuus vastaanotettujen osasten perusteella. Bateson rinnastaa reduktion osittain synonyymiseksi ”merkityksen” kanssa sikäli, että reduktiivisen viestin vastaanotetut osat sisältävät hänen mukaansa väistämättä merkityksen, joka mahdollistaa puuttuvien osien täydentävän pääättelemisen. Yleinen esimerkki tästä on puun juurien olemassaolon päättely sen maanpinnan yläpuolella olevien osien perusteella. Reduktioon liittyy luonnollisesti myös kokemuksellinen aspekti. Noukimme toistuvista ilmiöistä informaatiota, jota pystymme käyttämään tulevien samankaltaisten ilmiöiden ennustamiseen niiden osien perusteella. (Bateson 1987, 417–431; Talve 2004, 28.)

Bateson (1987, 272–276) vertaa taidetta ja huumoria skitsofreenisiin oireisiin. Näille kaikille on yhteistä kontekstien hierarkkisten rakenteiden ja varsinkin rinnakkaiskontekstien välisten rajojen häilyvyys. Sekä huumoriin ja taiteeseen että skitsofreenisiin oireisiin liittyy niin sanottu kaksoissidoksen ongelma eli kontekstien rakenteen rikoutuminen, joka johtaa transkontekstuaalisiin syndroomiin eli vaikeuksiin korjata tottumusten premissejä. Kaksoissidoksen teorian perustana on näin ollen se, että jokin viesti saa merkityksensä vasta kontekstissaan. Siinä missä skitsofreeniset oireet pohjautuvat vaikeuteen nähdä ilmiön kontekstin kautta sen oikeaa merkitystä, leikittelevät huumori ja taide vapaaehtoisesti näillä kontekstien kautta määrittyvillä merkityksillä. Tässä kohden Raskinin skriptiteoriaa tai Koestlerin bisosiaatioteoriaa ei ole kovinkaan hankalaa sovittaa Batesonin päätelmiin, vaan näiden kaikkien välillä on selvää samankaltaisuutta.

Kooten yhteen tässä alaluvussa tähän mennessä esitetyt seikat voimme tässä vaiheessa todeta, että etnisessä vitsissä stereotyypin – kuten vaikkapa Justhin piisas - aineistossa laihialaisen – mainitseminen ja sijoittaminen vitsin toimijaksi on mahdollista nähdä tietyn skriptin eli merkityssisällön aktivoivana viestinä. Toisen asteen oppimisen kautta osaamme tietyissä tilanteissa päätellä, että ”laihialaisesta” puhutaan tuolloin tietyn stereotyypinä. Tiedämme myös, että tuolloin tuon stereotyypin mai-

nitseminen edellyttää toivotun reaktion aikaansaamiseksi reduktiivista toimintaa. Reduktiolla tarkoitan stereotyyppiin perustuvan vitsin kohdalla sitä, että vitsin kokonaisuus muodostuu tekstiin eksplisiittisinä ja implisiittisinä liitetyistä asioista, niiden tiedostamisesta sekä niiden välisten suhteiden ymmärtämisestä. Laihialaisvitseille keskeinen eksplisiittisen ja implisiittisen välinen suhde kiteytyy luonnollisesti yksinkertaisimmillaan muotoon ”laihialainen” (eksplisiittinen ilmaus) = ”nuuka” (implisiittinen merkitysisältö). Otoksessani ainoastaan vitsi numero **17** on tässä suhteessa poikkeus, sillä siinä laihialaisen nuukuuden suora mainitseminen kuuluu olennaisena osana vitsitekstiin. Muutoin muiden vitsien lähes kaikissa toisoinnoissa nuukuus jätetään suoraan mainitsematta. Ainoastaan otokseni vitseistä **4, 16, 20** ja **22** löytyy aineistosta kustakin yksi toisinto, jossa laihialaisen nuukuus sanotaan suoraan. Lisäksi vitsin **27** esimerkiksi otetussa toisinnossa nuukuus periaatteessa mainitaan kun puhutaan laihialaiselle tyypillisestä tavasta ”pluutata” ostoksia tehdessään.

Epäilemättä yksi syy vitsin aiheuttamaan mielihyvään on juuri sen herättämässä reduktion vaatimuksessa hiukan samaan tapaan kuin nautimme vaikkapa sanaristikoiden ratkaisemisesta. Vitsiin liittyy kuitenkin sanaristikoista poiketen myös nopeuden vaatimus. Liiallinen älyllinen haaste kadottaa vitsin (Freud 1983, 133). Teksti on pysyttävä ratkaisemaan silloin, kun vitsitekstin johdanto on vielä lämmin, ja sen kylmeneminen tapahtuu varsin nopeasti. Vitsi ei saa esittää liian haastavaa pähkinää, mutta se ei myöskään saa olla liian yksinkertainen. Vitsi menettää merkityksensä, jos stereotyyppi poistetaan, mutta samoin myös jotkin asiat on vitsissä piilotettava. Etnisessä vitsissä stereotyypin antamassa vihjeessä on tärkeää sen epäsuoruus. Stereotyyppi vihjaa johonkin, jonka se jättää suoraan sanomatta. Vitsin toimijaksi asetettu stereotyyppi herättää tuon stereotyypin sisältämän skriptin jakavien kesken tiettyjä odotuksia vitsin tulevan sisällön ja sen kärjen suhteen. Stereotyyppi tarjoaa tarvittavan informaation vitsin nopealle ratkaisemiselle, mutta samalla yhtä tärkeää on se, että se jättää asioita suoraan sanomatta, jolloin kuulijalle jää riittävästi mahdollisuuksia soveltaa omaa kulttuurista tietämystään loogisiin aukkokohtiin. (Davies 1990, 170.)

Asioiden sanomatta jättäminen johtaa meidät jälleen Gregory Batesonin ajatuksiin. Bateson esitteli teoksessaan *Angels Fear: An Investigation into the Nature and Meaning of the Sacred* (1988 [1988], 69–81) pyhän olemusta tarkastellessaan *nonkommunikaation* käsitteen, jolla hän tarkoittaa jonkin informaation jäämistä jossakin tilan-

teessa kommunikoitumatta joko tarkoituksellisesti tai tarkoituksettomasti. Batesonin ajatusten ja nonkommunikaation käsitteen pohjalta rakentavat Kimmo Ketola, Seppo Knuutila, Antti Mattila ja Kari Mikko Vesala teoksensa *Puuttuvat viestit: Nonkommunikaatio inhimillisessä vuorovaikutuksessa* (2002), jossa he tarkastelevat kommunikoitumattomuutta muun muassa uskonnollisen karisman, hiljaisuuteen vetäytymisen sekä masennuksen kannalta. Varsinkin Seppo Knuutilan osuus (2002, 119–150), joka käsittelee nonkommunikaatiota kaunokirjallisuuden ja suullisen perinteen kannalta, tulee lähelle oman tutkimukseni teemoja. Knuutila tosin, vaikka huomaakin nonkommunikaation olevan myös tekstitekniinen keino, menee turvallisemmille vesille käsitellessään enimmäkseen esimerkkejä itse teksteissä kuvatuissa tapahtumissa ilmenevistä kommunikoitumattomuuden tilanteista.

Bateson näkee nonkommunikaation välttämättömäksi jonkin asian ”pyhyiden” säilyttämiseksi. Hänen mukaansa uskonnollisessa käyttäytymisessä nonkommunikaatio ilmenee joidenkin asioiden pyhänä eli mainitsemattomana pitämisen lisäksi esimerkiksi uskonnonharjoittajan pyrkimyksenä oman uskonnollisen toimintansa tiedostamattomaksi tekemiseen, jolloin toiminta säilyy pyyteettömänä. Esimerkiksi rukoilemisen kohdalla nonkommunikaatio merkitsee sitä, ettei rukoilija tunnusta itselleen omien rukoustensa instrumentaalista luonnetta, sillä tiedostavuus hävittää tilanteesta spontaaniuden. (Bateson 1988, 69–81.) Nonkommunikaatio on siis monissa tilanteissa tärkeää siksi, että kommunikaatio saattaisi muuttaa joidenkin käsillä olevien asioiden merkityksen.

Gregory Batesonin tytär Mary Catherine Bateson on kirjoittanut *Angels Fear* –teosta (1988) jaksottamaan metalogeja eli kuvitteellisia keskusteluja hänen ja isänsä välillä. Näistä yhdessä hän esittää (Bateson 1988, 86) tiivistetyn ajatuksen, että nonkommunikaatiolle keskeistä on nimenomaan henkilön tietoisuuden puute omasta toiminnastaan (*'a lack of self-consciousness'*). Itse näen tiedostamattomuuden ja spontaaniuden myös vitsien vastaanottamisen kannalta välttämättömäksi. Vitsiteksti – varsinkin stereotyyppi-vitsi – perustuu nonkommunikaatioon eli tiettyjen tekstiin liittyvien merkityssisältöjen kommunikoimatta jättämiseen ja suurelta osin tiedostamattomiin päätelyprosesseihin, jotka parhaimmillaan johtavat spontaaniin huvittumisreaktion. Vaikka vitsi ei aina välttämättä herätä vastaanottajassaan päällepäin näkyvää naurunpurskahdusta, tavataan jonkinasteinen emotionaalinen reaktio liittämällä elimellisenä osa-

na vitseihin ja kaikkeen koomiseksi katsottuun yleensä. Huumori on huumoria silloin, kun se sellaiseksi tunnistetaan, ja hyvää huumoria silloin, kun se herättää meissä mielihyvää. Mielihyvää tuottaessaan huumori saavuttaa sille asetetun päämäärän. Omaa naurukäyttäytymistään tarkastellessaan psykologi William F. Fry (1968 [1963], 4–5) huomasi, että ihmisen on mahdotonta toimia samanaikaisesti sekä analyttisesti että spontaanisti. Omaa naurutiheyttään tarkkaillessaan henkilö tulee liian tietoiseksi tulossa olevasta naurusta ja valmistautuu tarkkailemaan itseään, jolloin reaktio kuuhtuu kokoon.

Stereotyypin signaloima nonkommunikaatio mahdollistaa etnisen vitsin suhteen juuri oikeanlaisen haasteen antamista kuulijalle. ”Laihialainen” herättää spontaanin assosiaation nuukuuteen, jolloin vältetään päähenkilön hallitsevan piirteen suora mainitseminen ja säilytetään vitsin teho. Toisaalta jos stereotyyppi jää kokonaan kommunikoitumatta, muuttuu etninen vitsi useimmissa tapauksissa ”järjettömäksi”. Stereotyyppi säilyttää vitsissä tarvittavan spontaaniuden, sillä se hyödyntää tottumusta. Laihialaisen nuukuutta ei tarvitse joka kerta keksiä uudelleen, jolloin tulee tavaksi käsittää spontaanisti laihialainen vitsissä nuukaksi. Nuukuus muodostuu vitsien laihialaisen automaattiseksi premissiksi (edellytykseksi, perusteeksi, ehdoksi) eikä tuota premissiä tarvitse joka kerran sitä hyödynnettäessä erikseen tarkastella. (Bateson 1987, 274–275.) Freudilaisen näkemyksen mukaan voimme nähdä tässä kohden huumorin yhteyden alitajuntaan, sillä stereotyypin sisältämän premissin aktivoitumisen ollessa pitkälti tiedostamatonta, syntyy psyykkisen energian säästöä, josta Freudin mukaan aiheutuu huumorin aiheuttama mielihyvä. (Freud 1983, 205–206; Knuutila 2002, 132–134.)

4. Etninen huumori: stereotyyppien juhlaa!

4.1 Tyhmä, viekas ja nuuka

Kuten Christie Daviesin (1990) laajasta vertailevasta etnisen huumorin tutkimuksesta käy ilmi, on ihmisillä eri puolilla maailmaa tapana nauraa samankaltaisille poikkeavan käyttäytymisen muodoille. Davies erottelee muutamia universaaleja ei-toivottuja piirteitä, joiden varaan eri etnisten ryhmien toisia ryhmiä koskevat stereotyypit perustuvat. Nämä piirteet ovat jaettavissa pareihin, joiden osapuolet edustavat tällöin poikkeavan käyttäytymisen ääripäitä. Tällaisen parin muodostavat esimerkiksi militaristin ja arkajalan stereotyypit, jossa militarismi liitetään yleisesti ottaen saksalaisiin ja arkajalan piirteet italialaisiin sotilaisiin (Davies 1990, 178).

Toisen vielä yleisemmän stereotyyppiparin muodostavat nuukan ja tyhmän stereotyypit. Davies käyttää nuukasta termiä ”*canny*”, joka viittaa nimenomaan ovelaan ja viekkaaseen saituuteen. Näihin piirteisiin liittyvät stereotyypit ovat sillä tavoin universaaleja, että ne synnyttävät huumoria eri ihmisryhmien keskuudessa eri puolilla maailmaa. Ne ovat kuitenkin myös sikäli paikallisia, että kullakin ryhmällä on useimmiten omat kohteensa, joihin nuukan ja tyhmän stereotyypit liitetään. Varsinkin tyhmyyshuumorin kohdalla stereotyypin soveltuvuus eri ryhmiin on huomattava, joten lähes jokaisella tyhmyysvitsejä kertovalla ihmisryhmällä on oma huumorin kohteensa. Nuukuusvitsien kohdalla saidan skotin tai juutalaisen stereotyypit näyttävät olevan yleisemmin levinneitä, joskin monissa maissa on myös omat nuukuushuumorin kohteensa. (Davies 1990, 10–11.) Suomessa tällainen nuukaksi katsottu ”ryhmitymä” ovat tunnetusti laihialaiset.

Davies etsii (1990, 14, 41–44) syitä sille, miksi juuri tietyt ryhmät joutuvat tyhmyys- ja nuukuushuumorin kohteiksi. Daviesin perusajatus on, ettei tällaisten stereotyyppien liittäminen kohteisiinsa ole mielivaltaista, vaan perustuu samankaltaisiin vitsien kohteen ja kertojien välisiin sosiaalisiin suhteisiin eri puolilla maailmaa. Tyhmyysvitseissä eri kohteiden tyhmäksi leimaamiseen liittyy hänen mukaansa universaali käsitys siitä, millainen käyttäytyminen on tyhmää ja älytöntä tavalliseen normien mukaiseen käyttäytymiseen verrattuna. Tällainen normeja rikkova tyhmyys liitetään yleensä eri

maissa jollain tavalla perifeeriseen, muttei kertojaryhmälle täysin vieraaseen etniseen ryhmään. Etnistä stereotyyppiä ja siihen liittyvää huumoria ei voi syntyä, elleivät naurun kohteena oleva ja naurajaryhmä ole jossain kontaktissa keskenään (Apte 1985, 133). Historian saatossa tyhmyysvitseissä on kuitenkin esiintynyt vaihtelua sen suhteen, minkä asteista vitsin kohteena olevaan ryhmään liittyvien faktojen tietämystä vitsi toimiakseen vaatii. Modernimpaa aikaa edustavissa vitsiketjuissa nimittäin tyhmyysvitsit usein sovitetaan sellaisenaan kohteena olevaan ryhmään tuon ryhmän erityispiirteistä välittämättä. (Davies 2004, 377–378, ks. myös Laineste 2008.)

Vitseissä nuukuus tai ovela kitsaus asettuu tyhmyyden vastakohtapariksi. Molemmat stereotyypit korostuvat teollistuvissa ja teollisissa yhteiskunnissa vastakkaisten paineiden suuntautuessa yksilöön. (Davies 1990, 15, 17–18.) Tyhmyyden ja kitsauden vastakohtaparissa korostuvat taloudellisen ja materiaan kohdistuvan älykkyyden ja kohtuuden ihanteet. Yksi tyhmyysvitseille keskeinen aihepiiri onkin urbaanin ja ruraalin eli modernin ja vanhakantaisemman elämäntyylin kohtaaminen. Tyhmyysvitsit työntävät tyhmyyden piirteenä kauas – myös maantieteelliseen – periferiaan ja jonkin marginaalisen ryhmän ominaisuudeksi. Tämä prosessi on Daviesin mukaan nykyihmisen tapa taistella omaa turhautuneisuuttaan vastaan nyky-yhteiskunnan paineiden keskellä. (Davies 1990, 15, 17–18, 19–20, 25.)

Urbaanin ja ruraalin kohtaaminen ei kuitenkaan rajoitu pelkästään tyhmyysvitseihin. Monet Justin piisas –aineiston suosituimmista vitseistä (2, 3, 12, 23, 27, 29) nimittäin hyödyntävät tuon saman konfliktitilanteen aineksia. Noissa vitseissä laihialainen päähenkilö matkaa keskelle urbaania ympäristöä ja soveltaa siellä kohtaamiinsa ilmiöihin tai vallitsevaan käyttäytymiskoodistoon itselleen stereotyyppinä ominaista nuukaa käyttäytymismallia.

Siinä missä laihialaisvitsit kuitenkin useimmiten sijoittuvat varsin ruraaliin ympäristöön, on moni muu stereotyyppinen viekas nuuka – esimerkiksi stereotyyppinen juutalainen – puolestaan usein urbaani, kekseliäs, markkinoilla ja kilpailukulttuurissa taloudellisesti menestyvä toimija, joka pyrkii laskelmoimaan kaikissa tilanteissa itselleen suurimman taloudellisen hyödyn. Näissä nuukuusvitseissä oveluutta liioitellaan sellaisiin mittasuhteisiin, että se lopulta näyttäytyy negatiivisessa valossa. Kynninen laskelmointi vie nuukalta mahdollisuuden nauttia elämästä. Säästämisen prosessi

asettuu viekkaalle nuukalle saavutettua tulosta tärkeämmäksi. (Davies 1990, 15–16, 44–45.) Työelämässä hän kyllä pärjää, mutta saman laskelmoivuuden soveltaminen myös muilla elämän osa-alueilla johtaa vaikeuksiin. (Davies 1990, 28; Kravitz 1977, 285.) Laihialaisvitseissä nauretaan nimenomaan nuukuuden ulottumiselle stereotyyppisen laihialaisen elämän kaikille osa-alueille. Mahdollisen säästökohteen havaitessaan laihialaiselle eivät ole pyhiä edes kirkolliset toimitukset (vitsit **8** ja **22**), vainajat (**14**, **16**) tai toisen ihmisen henki (**25**).

Daviesin mukaan (1990, 102) viekkaasta nuukuudesta kertovien vitsien kohteet voivat olla joko kansainvälisiä tai paikallisia. Tyhmyyshuumorin tapaan myös paikallisemmasta nuukuushuumorista ja sen kohteiden ja kertojien välisistä suhteista Davies erottaa samankaltaisuuksia eri maissa. ”Paikalliset” nuukuushuumorin kohteet rajautuvat valtaväestöön nähden etnisen taustansa sijaan enemmänkin alueellisesti. Myös laihialaiset nuukuushuumorin kohteina kuuluvat luonnollisesti tällaisten paikallisten ryhmien joukkoon. Paikallisen nuukuushuumorin lisäksi monissa maissa kerrotaan kansainvälisempiä, skotlantilaisista ja juutalaisista kertovia vitsejä riippumatta paikallisen skotlantilais- tai juutalaisvähemmistön olemassaolosta tai suuruudesta. Davies tähdentää, että huomattavaa on tällaisten vitsien laaja leviäminen kohteineen kaikkineen sen sijaan, että vitsit siirrettäisiin kertomaan paikallisesti nuukaksi tunnetun ihmisryhmän jäsenistä. Skotlantilaisvitsit sijoittuvat usein kotoisaan ympäristöön, kun taas juutalaisista kertovat nuukuusvitsit sijoitetaan yleensä bisnesmaailmaan. Viekkaalla nuukalla juutalaisella ei nähdä olevan kansallisuutta eikä isänmaallista lojaliteettia. Silkkä viekkaus korvaa muut hyveet. Vitsien juutalaisen ainoa yhteys muihin ihmisiin on kaupankäynnin kautta. (Davies 1990, 102, 117, 128; Kravitz 1977, 288.)

Laihialaisvitsit rinnastuvat näistä kahdesta kansainvälisestä vitseiaineksesta enemmän skotlantilaisvitseihin. Kylmällä tavalla laskelmoiva nuukuus tulee esiin aineistossani vain muutamia kertoja (esim. vitsit **8** ja **14**). Laihialaisen nuukuuden sävy on siis yleisesti ottaen varsin hyväntahtoinen. Vitsien laihialainen tavoittelee vain harvassa tapauksessa voittoa huijaamalla sivullisia. Puhtaan voitontavoittelun ja äärimmäisen nuukuuden välillä on nimittäin selkeä käsitteellinen ero.

Davies mainitsee (1990, 127) viekkaan nuukan juutalaisen pääpiirteiksi fyysisen heikkouden, oveluuden ja urbaanisuuden. Dundesin mukaan (1971, 193–195) juuta-

laisen stereotyypin peruspiirteistä dominoivin on rahanhimo, joka ilmenee vahvana taipumuksena kaupankäyntiin ja keinotteluun. Tässä kohden juutalaisen stereotyypin ei kuitenkaan välttämättä ole läpikotaisin negatiivisesti sävyttynyt, vaan kaupankäynnin piirissä juutalainen saatetaan katsoa myös osittain positiivisella tavalla nokkelaksi (Kravitz 1977, 284).

Stereotyypiseen juutalaiseen liitetään kuitenkin myös muitakin piirteitä. Rahanhimon ohella vitsien juutalaisessa korostuu myös pyrkimys korkeaan ammatilliseen statukseen. juutalaisstereotyypin kohdalla mielenkiintoinen seikka on juutalaisiin muiden stereotyyppisten piirteiden lisäksi liitetty fyysisen stereotypian manifestaatio eli iso nenä. (Dundes 1971, 195.) Tällaista fyysistä stereotypiaa ei esimerkiksi laihilaisvitsissä ilmene. Näiden lisäksi vitsien juutalaiseen liittyy usein esimerkiksi vahva oman etnisen taustan korostaminen tarkastelemalla maailman tapahtumien merkitystä yksinomaan juutalaisen elämänmenon kannalta. Tätä ilmiötä Dundes kutsuu vitsien juutalaisen päähenkilön osoittamaksi prosemitismiksi. (Dundes 1971, 195.)

Juutalaisen näkeminen vitseissä stereotyyppisesti viekkaaksi, nuukaksi ja ulkopuoliseksi johtaa luonnollisesti pohdiskeluihin juutalaisvitsien asenteellisuudesta. Vitsit on helppo ensi näkemältä tulkita antisemitismin naamioituiksi ilmauksiksi. Etnistä huumoria tarkasteltaessa rasismien teemaa ei tietenkään voida noin vain sivuuttaa. Etnisiin stereotyyppisiin perustuvia vitsejä eittämättä kerrotaan eri ihmisryhmien kesken erilaisilla arvoilla ja asenteilla ladattuina ja joissain tapauksissa epäilemättä selkeää halveksuntaa vitsissä esiintyvää stereotyyppiä kohtaan osoittaen. Esimerkiksi tyhmyysstereotypiaa hyödyntävien etnisten vitsien kohteiden ja kertojien suhde ja keskinäinen historia on kussakin tapauksessa kuitenkin aina omanlaisensa, eikä näin ollen kaikkia tyhmyysvitsejä voida tuomita vihamielisyyden tai rasistisen asenteen ilmentymiksi (Davies 2008, 166).

Daviesin mukaan (1990, 119) juutalaisvitsien sisällön perusteella ei pidä tehdä liian suoria johtopäätöksiä niiden mahdollisesta antisemitistisestä luonteesta. Vitseissä on kenties mahdollista nähdä heijastuksia joistain niitä ympäröivän sosiaalisen todellisuuden rakenteista, mutta suoria ja tarkkoja päätelmiä on mahdotonta tehdä niiden metaforamaisen luonteen takia. Dundes näkee (1971, 202) hyvin mahdollisena juutalaishumorin kohdalla stereotyyppillä olevan jossain määrin myös totuudellista pohjaa,

mutta toteaa, että relevantimpaa on itse stereotyyppien olemassaolo kuin niiden to-
tuudenmukaisuus.

Pohdittaessa laihialaisvitsien mahdollista asenteellisuutta on mahdotonta puhua *ra-
sismista* käsitteellisesti sellaisena kuin se esimerkiksi Anna Rastaan artikkelissa *Ra-
sismi: oppeja, asenteita, toimintaa ja seurauksia* (2008) ilmenee, sillä laihialaisten
kohdalla kyse ei varsinaisesti ole kantaväestöön nähden ulkopuolisesta tai rodullisilta
ja kulttuurisilta piirteiltään poikkeavasta ihmisryhmästä. Näin ollen on asenteellisuu-
den sijaan helpompaa nähdä laihialaisvitsien huumorin pohjaavan – Sinikka Vakimon
(2001, 159) käsittelemien vanhaa naista koskevien kaskujen tapaan – sopivan ja so-
pimattoman käytöksen väliseen rajankäyntiin.

Tyhmyys- ja nuukuusvitsit sekä militaristi- ja arkajalkavitsit muodostavat Daviesin
mukaan (1982, 399–400) käyttäytymisen normatiivisia rajoja määrittäviä vastakohta-
pareja. Mahdollinen muita ryhmiä vastaan suunnatun aggression kanavoiminen on
vitseissä sivuseikkana. Vitsien tehtävä on viestittää niiden kertojille ja kuulijoille,
millainen käyttäytyminen menee liian pitkälle. Sotilaallisuutta ei pidä soveltaa joka
tilanteeseen, eikä ankarimman kautta varsinkaan, mutta tosipaikan tullen ei myöskään
saa juosta karkuun. Sikaakaan ei pidä ostaa säkissä, mutta säästäväisyydellä ja ratio-
naalisuudellakin on rajansa. Vastakohtaparit omalta osaltaan heijastavat myös yksilön
turhautumista sosiaalista struktuuria hallitsevien kasvottomien instituutioiden suosi-
mien normien kohdatessa yksilön omat, niistä poikkeavat arvot.

4.2 Itseinhoako?

Muiden etnisten ryhmien juutalaisista kertomien vitsien mahdollisen asenteellisuuden
ohella tutkijoiden huomion on laajalti kiinnittänyt myös se seikka, että juutalaiset
myös itse kertovat juutalaisvitsejä. Tätä kysymystä käsitellään lähes kaikissa juuta-
laishuumorin tutkimuksissa, jotka itse olen käynyt läpi. Seikka on myös oman aineis-
toni kannalta sikäli mielenkiintoinen, että laihialaishuumoriaineistoni on kerätty Lai-
hialta ja valtaosa informanteista on laihialaisia, joten aineisto sisältää laihialaisten
kertomia kaskuja ja vitsejä heistä itsestään.

Kuten Dan Ben-Amos huomauttaa (1973, 112), saamme tämän kysymyksen esille-tuonnista pitkälti kiittää Freudia, joka ensimmäisten joukossa kiinnitti (Freud 1983 [1905]) huomiota itsekritiikin keskeisyyteen juutalaishuumorissa. Freud epäilee, että itsekriittinen juutalaishuumori on laajuudessaan ainutlaatuinen ilmiö, jota tuskin muilla ihmisryhmillä ilmenee. Hänen näkemyksensä juutalaisvitsien itsekriittisyydestä ei ole kuitenkaan pelkästään negatiivinen, sillä hänen mukaansa juutalaisten oman kulttuurin erityispiirteiden tuntemus auttaa heitä näkemään vitsien juutalaisstereotypian suhteessa heidän hyviin puoliinsa. (Freud 1983, 99.) Freud myös itse myöhemmässä vaiheessa arvosteli teoriansa leimaamista aggressiivisuuteen pohjautuvaksi (Lowe 1986, 443).

Freudin juutalaishuumoria koskevien huomioiden seuraukset olivat kuitenkin merkittäviä. Freudin näkemys vaikutti moniin tieteenaloihin ja pitkälti dominoi juutalaishuumorin tutkimusta aina 1970-luvulle asti. Freudin ajatukset nähtiin yleisesti ottaen faktoina, joita ei kyseenalaistettu. Vitseissä mahdollisesti nähdyt poikkeavat piirteet tuomittiin herkästi epätosiksi. Syitä juutalaisvitsien itsekriittisyyteen haettiin sekä juutalaisten sosiaalisesta ympäristöstä että heidän psyykestään. Juutalaisten katsottiin olevan taipuvaisia sekä masokistiseen itsensä nöyryyttämiseen että toisaalta myös vainoharhaiseen ylemmydentuntoon. Ben-Amos arvosteleeekin Freudiin pohjautuvaa taipumusta nähdä masokismi osana juutalaisten oletettua kansanluonnetta. (Ben-Amos 1973, 113, 115–116; Oring 1983, 270.) Christie Davies (2008, 176) on vertaillevalla tutkimusotteellaan osoittanut tällaisen käsityksen perusteettomuuden, sillä itsensä pilkkaamiseen perustuva huumori on itse asiassa skotlantilaisten itsensä kertomissa skottivitseissä prosentuaalisesti yleisempää kuin juutalaisten kertomissa juutalaisvitseissä.

Tulkittaessa sitä yleistä kontekstia, jossa etninen huumori operoi, voi huumorin kohteena olevan etnisen ryhmän pitäminen homogeenisena olla vitsien analyysin kannalta merkittäväkin, mutta moisten yleistysten perusteella on mahdotonta tehdä päätelmiä yksittäisten kertojien kulloisistakin motiiveista kussakin vitsin kontekstissa (Davies 1990, 312). Ben-Amos toteaaakin (1973, 121), että moinen yleistäminen siirtää huumorin vain pois vitsien kertojien ja sepittäjien tasolta.

Apte näkee itsekriittiselle huumorille kaksi mahdollista syytä. Toisaalta ryhmän alhaisesta sosiokulttuurisesta statuksesta johtuva ”positiivisen minäkuvan” puuttuminen voi johtaa kriittisiin näkemyksiin omasta ryhmästä. Toisena mahdollisena syynä voi olla ryhmän mahdollinen sisäinen jakautumisen esimerkiksi lukuisiin erilaisiin alaryhmiin, joiden välillä on havaittavissa konfliktitilanteita yhtä lailla kuin etnisen ryhmän ja muun väestön välillä. (Apte 1985, 131; Davies 1990, 311) Kohteen siirtäminen johonkin oman kulttuurin alaryhmään voi olla myös yksi tapa etnisen vitsin kuulijalle ottaa vitsi vastaan ja nauraa muiden mukana (Apte 1985, 137–138).

Oman näkemykseni mukaan mikään näistä selitysmalleista ei tyhjentävästi vastaa siihen kysymykseen, miksi laihialaiset kertovat vitsejä itsestään. Kuten mainituista näkemyksistä käy ilmi, on juutalaishumorin taustalta havaittuja asenteita pidetty yleisesti ottaen varsin vakavina ja oletettu itsekriittisellä huumorilla olevan jokin vakava löydettävissä oleva syy. Jo se, että ryhmien itsestään kertoma huumori on usein automaattisesti ymmärretty negatiivisessa valossa itsekriittiseksi pakottaa tutkijan selittämään kyseisenlaisen huumorin johtuvan joko alemmuuskompleksista tai kohteensierrosta. Tässä kohdin huumori ei monestikaan ole ollut tutkijoille iloinen asia. Positiivisempiakin kantoja on kuitenkin esitetty.

Ben-Amos toteaa, että ”itsekriittikin lukeminen huumorin piirteeksi on käsitteellisesti inkongruenttia. Siinä missä huumori on abstrakti käsite, kuuluu itsensä pilkkaaminen verbaalisen toiminnan piiriin. Kansallinen huumori on käsite; itsekriittikki on käyttäytymismalli.” (Ben-Amos 1973, 121; suom. PH.) Näin ollen syitä juutalaisvitsien itsekriittisyyteen on etsittävä vitsitekstin kontekstin tasolta, eikä vitsiantologioiden lehdille painetuista vitseistä, jotka on erotettu kontekstistaan. Tällöin tutkimus on laajennettava vitsinkerrontatilanteisiin. Tässä kohden taas tilanteen tulisi olla ”aito” eli tutkijan läsnäolo ei saisi millään tavoin vaikuttaa tilanteeseen. (Ben-Amos 1973, 122.) Tämä on kuitenkin hyvin harvoin, jos koskaan, mahdollista. Vaikka tutkija olisi jonkin tilanteeseen osallisen etnisen ryhmän jäsen, on hänen siltikin hyvin vaikeaa tarkkailla sekä muiden reaktioita että omia tuntemuksiaan tilanteessa. Jälleen voimme Fryn sanoin todeta: ”[o]n hyvin vaikeaa olla samaan aikaan sekä spontaani että harjoitettava.” (Fry 1968, 4–6; suom. PH.)

Omassa aineistossani vitsien kerronnallinen konteksti jää muutamaa informaation palasta lukuun ottamatta hämärän peittoon. Daviesin ja Ben-Amosin näkemykset huomioon ottaen en kuitenkaan katso kontekstin puuttumista itsekriittisyyskysymyksen ratkaisemisen kannalta ongelmalliseksi. Aineistoni peruskontekstietieto on nimittäin se, että suuri osa siitä on kerätty laihialaisten itsensä suusta. Stereotyypin instrumentaalisen, signaaleja ja tietoa välittävän luonteen ja aineistoni vitsien sävyn huomioon ottaen ei näytä todennäköiseltä, että laihialaisten itsestään kertomaan huumoriin liittyy alemmuuskompleksin tai kohteensiirtämisen piirteitä. ”Laihialainen” on pohjimmiltaan vain stereotyyppinen toimija. ”Stereotyyppinen” tarkoittaa tässä kohden sitä, että vitsien laihialainen tuskin nähdään totuudenmukaiseksi ”peruslaihialaiseksi”, jonka kaltaisia kaikki laihialaiset ovat, muttei hän myöskään edusta mitään laihialaisten alaryhmää.

Laihialaisten itsensä kertoessa laihialaisvitsejä kyseessä onkin todennäköisimmin oman etnisen ja alueellisen identiteetin ylläpitäminen. Oma näkökantani on, että laihialaishuumorin kohdalla tulisi puhua ylemmyyden sijaan yleysteoreettisesta huumorinäkökulmasta. Vitsinkerronta tarjoaa nimittäin mahdollisuuden korostaa oman kulttuurin erityispiirteitä ja osoittaa kuuluvansa oman ryhmänsä sisäpiiriin (Lowe 1986, 453). Dundesin mukaan (1971, 202) etnisten ryhmien jäsenille kenties tuottaa mielihyvää tietää, että heidän oma ryhmänsä on ”tarpeeksi elinvoimainen stimuloidaan moista traditiota.” Näin ollen etniset vitsit näyttävät osana ryhmän etnistä identiteettiä.

Ilman instrumentaalisen luonteen omaavaa stereotyyppiä vitsejä ei pystytä liittämään ryhmään. Sen lisäksi, että stereotyyppillä on signaaleja ja tietoa välittävä luonne, toimii se linkkinä ryhmän ja siihen liitetyn, ryhmäidentiteettiä kohottavan huumorin välillä. Saappaanheiton ja eukonkannon maassa ei ole tavatonta tuoda humoristisessa valossa esille omia paikallisia erityispiirteitä ja tapoja. Laihian kunta tuskin keräisi omille nettisivuilleen parhaita laihialaisvitsejä (www1), mikäli kyseessä olisi alemmuuskompleksista tai kohteensiirrosta syntynyt ilmiö.

Aiheellisempaa onkin puhua ryhmälle leimalliseksi katsotun piirteen objektisoinnista ja toisaalta myös glorifioinnista. Oli ryhmään liitetty poikkeavuus sitten todellisuudesta kumpuava tai vain ”katsojan silmissä” oleva stereotypia, on siitä vitsaileminen

ryhmän jäsenille itselleen tapa alentaa tai korottaa tuo poikkeavuus naurettavuuden tasolle. Poikkeavuus voidaan joko vitseissä liioitella absurdiksi tai vähätellä triviaaliksi vaikkapa verraten sitä johonkin paljon merkittävämpään ilmiöön. (Goldstein 1976, 110.)

Jos ajatellaan Daviesin (1990) perusjaotuksen päästereotypioita, eli tyhmyyttä ja nuukuutta, herää väistämättä ajatus, että kenties nuukuuden viittaa on helpompi kantaa kuin tyhmyyden. Vaikka nuukuusstereotypeissa ovela nuukuus esitetään usein absurdiksi liioiteltuna ja omaan nokkeluuteensa kaatuvana, mahdollistaa nuukuusstereotypia myös positiivisten viisauden piirteiden liittämisen itseensä (Davies 1990, 15, 123). Laihialaisvitsit toisinaan glorifioivat laihialaisen nuukuuden sille tasolle, että vieraspaikkakuntalaisetkin voivat sitä tulla Laihialle opettelemaan (esim. SKS KRA. Justhin piisas 81. 1969.). Jos laihialaisen nuukuuden syitä haetaan paikkakunnan maantieteellisestä sijainnista ja taloudellisesta historiasta, on mahdollista jossain määrin johtaa nuukuuden glorifioinnin syitä paikkakunnan vaikeista luonnonolosuhteista, jotka historian saatossa ovat pakottaneet paikkakunnan asukkaat tarkkaan taloudenpiitoon, kuten Marjatta Jauhiainen on (1979, 115, 117) esittänyt. Stereotyyppinen laihialainen nuukuus onkin mahdollista nähdä ankkurina, jolla laihialaiset tarttuvat oman menneisyyteensä ja luovat alueellista ja kunnallista identiteettiään.

Laihialaishuumorin – kuten monen muunkin paikallista laatua olevan nuukuushuumorin – kohdalla etnistä identiteettiä tuotetaan ainutlaatuisen sisä- ja ulkoryhmän välisen vuorovaikutuksen avulla. Sisäryhmä hyödyntää ulkoryhmän alun perin kenties negatiivissävyytteisiä keinoja positiivisessa valossa. Tätä helpottamaan on omiaan se seikka, että nuukuuteen voidaan liittää tyhmyyttä helpommin positiivisia piirteitä ja absurdista nuukasta ei ole pitkä matka oikeasti ovelaan ja älykkääseen nuukaan. Vitseissä nuukuus on instrumentalisoitu absurditeettiin asti, mutta laihialaisen kertoessa vitsejä itsestään mielihyvä syntyy kenties siitä käsityksestä, että stereotyypin taustalla on totuuden siemen ja että ilman tarkan rahankäytön taitoa laihialaisten nuukuutta tuskin koskaan olisi naapuripitäjäläisten toimesta stereotyypittävästi liioiteltu. Tämän kysymyksen selvittäminen vaatisi kuitenkin vaikkapa perusteellisen haastattelututkimuksen, eikä siltikään vielä välttämättä saataisi vastausta siihen, miksi laihialaiset myös itse kertovat laihialaisvitsejä.

Mikäli laihialaisten itsestään kertomat vitsit nähdä glorifikaationa ja oman identiteetin ylläpitäjänä, on ilmiössä mahdollista huomata yhtäläisyyksiä esimerkiksi yleisemmin vaikkapa turismiteollisuuden kanssa. Sivuhuomautuksena sanottakoon, että Laihialla nuukuusturismia edistetään esimerkiksi kotiseutumuseon yhteydessä sijaitsevan Nuukuuren museon toimesta (www2). Turismiteollisuus hyödyntää usein juuri valtakulttuurin näkemyksiä jonkin ryhmän kulttuurisista erityispiirteistä. Turismiteollisuutta rakennetaan noiden piirteiden varaan, mikä omalta osaltaan vahvistaa noita toisinaan stereotyyppienkin asteelle kehittyneitä näkemyksiä. Eikä näin toimi pelkästään turismiteollisuus, vaan valtakulttuurin ja siitä erottuvien ryhmien välinen suhde on yleisemminkin vastaavanlainen. Valtakulttuurin jollekin ryhmälle leimalliseksi katsomat piirteet tekevät ylipäättään mahdolliseksi tuon ryhmän erottumisen kyseisestä valtakulttuurista. Ryhmän oman etnisen identiteetin korostaminen tapahtuukin useimmiten standardisoituneiden kulttuuristen signaalien avulla. (Olsen 2004, 301–302.) Jos omaa ryhmää koskevan stereotyypin hyödyntäminen on ainoa keino korostaa sen muista erottuvaa identiteettiä, tuota keinoa todennäköisesti myös käytetään.

4.3 Laihialaisstereotyypin erityispiirteitä

Tässä alaluvussa pyrin erittelemään niitä piirteitä, joita laihialaisiin oman aineistoni kolmessakymmenessä yleisimmässä vitsissä liitetään. Laihialainen esiintyy vitseissä yksilöimättömänä ja persoonattomana stereotyyppinä, jota ei vitseissä liioin suoraan kuvailla. Näin ollen stereotyyppisen laihialaisen hahmo ja luonne määrittyvät hänen tekojensa kautta. Tarkastelemalla stereotyyppisen laihialaisen toimintaa hänen ympärilleen rakentuissa vitseissä on mahdollista sekä tarkemmin selvittää laihialaiseen liitetyjä piirteitä että eritellä tapoja, joilla stereotyyppiä hyödynnetään koomisen vaikutelman tuottamisessa.

Stereotyyppiin liitetyn implisiittisen merkitysisällön ja vitsitekstin eksplisiittisen tason suhde on senkaltainen, että tarkasteltaessa laajempaa vitsien joukkoa kerrallaan on vitsiteksteissä eksplisiittisesti esitettyjen seikkojen perusteella mahdollista päätellä joitain stereotyyppiin implisiittisinä liitetyjä piirteitä. Kuten jo alaluvussa *1.3 Aineisto ja lähdekritiikki* totesin, olen rajannut tutkimukseni kannalta olennaisiksi vain ne

vitsit, jotka käsittelevät laihialaisen nuukuutta, sillä nuukuus on selkeästi laihialaisstereotyypin määräävin piirre. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että nuukuus itsessään välttämättä aina riittäisi synnyttämään vitsin vastaanottajassa koomisen vaikutelman, vaan keskeistä tuon vaikutelman synnyttämisessä on se, miten laihialainen vitseissä nuukuuttaan ilmentää. Pyrkimyksenäni onkin osoittaa laihialaisstereotyyppi merkitysisällöltään sikäli monitahoiseksi, ettei laihialainen aineistoni perusteella useinkaan määrity pelkästään nuukaksi, vaan usein häneen liitetään myös joko tyhmyys- tai oveluusstereotyypin piirteitä.

Tarkasteltaessa aineistoni kolmeakymmentä yleisintä vitsiä ja niiden sisältöä on vitsit mahdollista jakaa kolmeen kategoriaan sen perusteella, miten ne stereotyyppiseen laihialaiseen liitettyä nuukuutta humoristisia tarkoituspäriään varten hyödyntävät ja mihin niiden hauskuus vitsin sisällön kannalta perustuu – mikäli siis inkongruenssin kaltaiset tekstitekniset seikat sivuutetaan. Ensimmäisen kategorian vitsit käsittelevät laihialaisen *ääretöntä nuukuutta*. Toisen kategorian vitseissä tuo nuukuus muuttuu *absurdiksi* ja kääntyy itseään vastaan. Kolmannen kategorian vitsit puolestaan perustuvat huumorinsa laihialaisen *oveluudelle*, joka ilmenee oman edun maksimointina, tai toisaalta laihialaisen omintakeiselle ja usein toimimattomalle logiikalle, joka saa laihialaisen näyttämään vitsin vastaanottajan silmissä usein varsin hölmöltä.

Ensimmäiseen kategoriaan kuuluvat selkeästi vitsit **2, 3, 4, 6, 9, 15, 16, 19, 24** ja **26**. Näissä vitseissä laihialaisen nuukuus on viety äärimmäisyyksiin ja usein hyvin lähelle absurdia. Se ei kuitenkaan ole samalla tavoin täysin hyödytöntä tai saavutettuun lopputulokseen nähden ristiriitaista kuin toisen kategorian vitseissä, vaan ensimmäisen kategorian vitsit perustuvat nimenomaan sinänsä järjellisen, mutta kohtuulliseksi katsotusta säästäväisyydestä poikkeavan äärettömän nuukuuden kuvaamiseen. Laihialainen pesee vessapaperinsakin (**4**) ja parsinneulakin kulkeutuu sukupolvelta toiselle perintökalleutena (**19**). Mummo ja pappa eivät raati ostaa molemmille omia tekohampaita (**2**), eivätkä veljekset omia partakoneita (**26**). Vieraille laitetaan nahkatupet varpasiin etteivät täkinvuoret kulu (**9**). Juhlapäivänä laihialainen sentään hieman irrottelee ja syö jopa kaksi silakkaa (**6**). Ensimmäisen kategorian vitseissä laihialaisen nuukuus venytetään siis tavallisuudesta poikkeavaksi tarkkuudeksi kaikenlaisen kuluttamisen suhteen.

Kuten jo totesin, poikkeavat toisen kategorian vitsit ensimmäisestä kategoriasta siten, että niissä nuukuus viedään äärimmäisestä absurdin puolelle. Toiseen kategoriaan kuuluvat vitsit **1, 5, 18, 20, 21** ja **30**. Absurdilla tarkoitan tässä kohden sitä, että laihihialaisen säästökeinot kääntyvät itseään vastaan ja eikä hän nuukuudellaan lopulta saavuta oikeastaan mitään. Toisin sanoen hänen säästökeinonsa ovat sellaisia, että ne lopulta mitätöivät lopputuloksen. Laihihialainen keittää kalakeittoa vedestä, jossa kala on aiemmin uinut (**1**), eli käytännössä hän keittää pelkkää vettä. Sikaa taas ei tapeta ollenkaan, koska emäntä haluaa sian jouluna lämpimänä (**18**), mutta kukapa elävää sikaa söisi. Laihihialainen nielaisee silakan, jonka jälkeen hän vetää sen narun avulla takaisin (**21**), joten lopulta hän ei tule syöneeksi ollenkaan. Toisaalta voidaan myös ajatella, että eiköhän jo valmiiksi sokeallekin jotain vahinkoa tentun ryyppäämisestä tule (**20**).

Joissain tapauksissa absurdin ja äärettömän nuukuuden raja on häilyvä. Toisaalta vesipaperin uusiokäyttö (**4**) ja teepussin käyttäminen narun katkeamiseen asti (**5**) vertautuvat pitkälti toisiinsa, onhan molemmissa kyse tilanteesta, jossa laihihialainen kohtaa pahimman vihollisensa, eli kertakäyttöhyödykkeen. Teepussivitsin vie kuitenkin absurdin puolelle se, että laihihialainen ei mittaa teepussin käyttöikä suinkaan sen mukaan, palveleeko se enää käyttötarkoitustaan eli tuo makua teehen. Sen sijaan teepussin käyttöikä määräytyy laihihialaisen tapauksessa pussin narun kestävyuden mukaan. Toisin sanoen vaikka naru vielä kestäisikin, ei pussi tuskin muutaman käyttökerran jälkeen tee vedestä sen enempää teetä kuin pelkkä kalan uiminen vedessä tekee siitä kalakeittoa.

Myös toisen ja kolmannen kategorian vitsien välinen raja on toisinaan häilyvä. Esimerkiksi vitsissä numero **7** esiintyy toisaalta hieman absurdi ajatus siitä, että säästää enemmän, jos juoksee linja-auton sijasta taksin perässä, onhan taksi näet linja-autoa kalliimpi. Tässä suhteessa vitsi **7** on periaatteeltaan vitsin **18** kaltainen. Toisaalta voidaan kuitenkin ajatella, ettei linja-auton perässä juokseminen ole absurdi säästöä, sillä säästäähän poika todella kun taittaa kotimatkan jalkaisin. Tällöin vitsi voidaan sijoittaa kolmanteen kategoriaan eli vitseihin, jotka perustuvat laihihialaisen omalaatuiselle logiikalle, oveluudelle ja oman edun maksimoinnille. Juuri tämä kolmas ryhmä on jaotteluni kategorioista suurin. Siihen katson kuuluvaksi vitsit **7, 8, 10, 11, 12, 14, 22, 23, 25, 27, 28** ja **29**.

Näistä vitsit **7, 10, 23, 27** ja **29** nauravat laihialaisen omalaatuisen loogisen päättelyn kustannuksella. Vitsissä **27** laihialaisen logiikassa on sama periaate kuin linja-autovitsissä **7**, eli kun maksullisen kulkuneuvon käyttämisen sijaan kävelee, säästyvät lippurahat. Vitsissä **23** laihialainen huomaakin vedestä nousevan sukeltajan nähdesään käyttäneensä turhaan rahaa matkalippuun. Vitsissä **10** laihialainen puolestaan sivuuttaa postimerkin todellisen käyttötarkoituksen ja näkee sen vain fyysiseltä kannalta ja tällöinhän se loogisesti ajateltuna tekee kirjekuoreen liimattuna siitä vain raskaamman. Vitsi **29** nauraa laihialaisen päätelmälle, että sprilämpömittarissa on oltava lämpimällä ilmalla enemmän nestettä kuin kylmällä ilmalla, näyttäähän asia nimittäin aivan selvästi olevan niin.

Vitsit **8, 11, 12, 14, 22, 25** sekä **28** puolestaan perustuvat laihialaisen ovelalle ja toisinaan häikäilemättömällekin oman edun tavoittelulle. Hädän tullen laihialainen kyllä tietää minkä kirkollisen toimituksen hän osaa toimittaa (**8**), mutta joutuessaan itse maksumieheksi kolehtihaavin lähestyessä (**22**) keplottelee hän itsensä ulos kirkosta keinolla millä hyvänsä. Laittaessaan vainajan arkkuun sadan markan shekin ja ottaessaan viisikymppisen takaisin vaihtorahana (**14**) hän osoittaa suorastaan tunteetonta oman edun tavoittelua, eikä emännän putoaminenkaan saa häntä avaamaan suutaan jos ilmaisen kyydin ehtona on hiljaa oleminen (**25**). Maksulliseen vessaan hän limboaa oven ali (**11**), turvavyönään hänellä on oven välissä oleva kravatti (**28**) ja taksikuskin hän huijaa viemään laukkunsa ilmaiseksi hänen itsensä taittaessa matkan jalkaisin (**12**).

Justhin piisas –aineiston kolmestakymmenestä yleisimmästä vitsistä hieman vaikeammin kategorisoitava on vitsi **17**. Se perustuu sekä laihialaisen ylpeydelle omasta nuukuudestaan että tuon nuukuuden vähättelemiselle. Laihialainen nuukuus on jotain mitä ulkopaikkakuntalaisetkin voivat tulla Laihialle oppimaan, mutta toisaalta vieraspaikkakuntalaisen omasta takaa oleva nuukuus osoittaa, että kyllä muuallakin osataan olla nuukia. Sikäli vitsin voidaan kyllä katsoa perustuvan äärettömälle nuukuudelle, että se esittää nuukuuden olevan vasta silloin laihialaisten luokkaa, kun takkakivelle istuttaessa housut lasketaan alas, jottei niiden takamus kuluisi. Vahvimmin vitsi on siis sijoitettavissa jaotteluni ensimmäiseen kategoriaan.

Kun tarkastellaan stereotyyppiseen laihialaiseen liitettyjä, hänen tekojensa kautta välittyviä luonteenpiirteitä, voidaan huomata, että kolmannen kategorian vitseissä laihialaiseen liitetään kahta ensimmäistä kategoriaa enemmän muitakin luonteenpiirteitä kuin pelkkä nuukuus. Kolmannen kategorian vitseissä nuukuus on laihialaisen perustavanlaatuisen päämäärä, mutta tuota nuukuutta hän toteuttaa häneen liitettyjen muiden luonteenpiirteiden ohjailemana. Kuten jo mainitsin, antavat monet vitsit laihialaisesta ovelan ja kekseliään kuvan (ks. myös Jauhiainen 1979, 117). Kekseliäisyydestä on kuitenkin usein vain lyhyt matka tunteettomuuteen ja häikäilemättömyyteen, kuten vitsistä **14** voimme huomata. Laihialaisen oveluus ja oman edun tavoittelu häilyykin usein sopivan ja sopimattoman rajamailla (**8, 14, 22, 25**). Ovela nuukuus herättää vitseissä nimittäin toisinaan myös jonkinasteista paheksunnansekaista ihailua (Raskin 1985, 191).

Niissä kolmannen kategorian vitseissä (**7, 10, 23, 27** ja **29**), joissa ei korostu laihialaisen oveluus, keskiöön asettuu laihialaisen omalaatuinen looginen päättely. Tällöin vitsien laihialaisessa on nähtävissä selvästi hölmöyden tai jopa suoranaisen tyhmyyden piirteitä. Näissä vitseissä laihialaisen logiikka osoittautuu usein omalaatuksella tavalla perustelluksi, mutta siltikin lopulta virheelliseksi. Laihialainen ei tunnu ymmärtävän postimerkin tehtävää kirjeessä (**10**) eikä lämpömittarin toimintaperiaatetta (**29**). Amerikkaan hän luulee sukeltajan nähdessään olevan mahdollista matkata kävellen pohjaa pitkin (**23**) ja suurena oman älynsä ilmentymänä hän pitää sen tajuamista, että junalipun hinta määräytyy matkan pituuden mukaan (**27**) ja jollain tapaa hölmöltä vaikuttaa myös ajatus, että säästön suuruus määräytyy sen mukaan, minkä hintaisen kulkuneuvon perässä juoksee (**7**).

Raskin (1985, 185–194) jaottelee Daviesin tapaan yleisimpiä etnisiä stereotyyppisiä ja rinnastaa tyhmyyden (*dumbness*) ja nuukuuden (*stinginess*) skriptiä hyödyntävät vitsit peruseriaatteeltaan samanlaisiksi. Pelkistetysti sanottuna molemmissa tapauksissa päähenkilön paheksuttavalla tai naurettavalla tavalla poikkeava käytös johtaa henkilön leimaamiseen nuukaksi tai tyhmäksi. Näiden stereotyyppien rinnalle hän nostaa oveluuden (*craftiness*) skriptin. Vaikka oveluusskripti on usein päällekkäinen nuukuuden kanssa, on se semanttiselta perustaltaan positiivisemmin sävyttynyt ja jopa jonkinasteista ihailua herättävä.

Kuten olen pyrkinyt osoittamaan, on nuukan laihialaisen stereotyyppi tai skripti toisinaan päällekkäinen sekä tyhmyden että oveluuden skriptien kanssa. Tämä havainto on vahvin todiste laihialaisvitsien pohjimmaista asenteellisuutta vastaan ja laihialaisstereotyypin välineellisen käyttöarvon puolesta. Vitseissä laihialaiseen liitetään niin negatiivisesti kuin positiivisestikin sävyttyneitä piirteitä koomisen vaikutelman aikaansaamiseksi. Tietenkin on muistettava, että Justin piisas –aineiston vitsit on kerätty laihialaisten itsensä suusta ja laihialaisstereotyyppi esiintyy kyseisessä aineistossa varsin positiivisessa valossa (Jauhiainen 1979, 118). Tämän seikan painoarvoa vähentää kuitenkin se, että laihialaisten itsensäkin suussa stereotypia sävyttyy sekä negatiivisesti että positiivisesti, vaikka laihialaisen luulisi olevan yhtäläillä motivoitunut kehumään itseään kuin ulkopaikkakuntalaiset ovat häntä haukkumaan. Lukuisien laihialaishuumoriaineistojensa perusteella Jauhiainen (1979, 123) erottaa nuukan laihialaisen muista nuukuusstereotypeista positiivisemmän sävynsä johdosta. Nuuka laihialainen on hänen mukaansa harvemmin tyhmä ja useammin jopa suoranaista arvostusta herättävä kuin hänen ulkomaiset vertailukohtansa.

Koska Justin piisas –aineistossa laihialaiseen liitetään sekä negatiivisia että positiivisia piirteitä, voidaan todeta ettei laihialaisvitseistä ole yleisesti ottaen löydettävissä mitään asenteellista johtoajatusta, joten aiheellisempaa onkin tarkastella stereotyyppiä enemmänkin koomisen vaikutelman synnyttämisen välineenä kuin varsinaisena halventamisen keinona.

5. Huumoria ja piilevää nuukuutta

5.1 Laihialaisstereotyypin tehtävä sen varaan rakentuvassa vitsissä

Jotta vitsi tunnistettaisiin vitsiksi ja huumorin kehys näin ollen otettaisiin käyttöön, on vitsissä tai sen kerrontatavassa ja kertomisen kontekstissa oltava nähtävissä joitakin merkkejä, joiden perusteella oikea tulkinta vastaanotettavan tekstin sävystä on tehtävissä. Oma aineistoni ei anna vihjeitä vitsien kerronnallisesta kontekstista, mutta itse vitsiteksteistä ja nimenomaan stereotyypin käytöstä laihialaisvitsseissä on mahdollista tehdä joitakin päätelmiä stereotyyppiin perustuvalla vitsille ominaisesta kehyksestä ja sen käyttöönoton vaatimuksen ilmaisemisesta.

Huumorille ominaista kielenkäyttöä tutkinut lingvisti Walter Nash toteaa (1985, 6), että suoran ”oletko kuullut tämän?” -tyyppisen ilmauksen lisäksi vitsi voi ilmoittaa itsestään myös vitsitekstiin itseensä sisältyvällä sanallisella konventiolla, joka on kuulijalle tuttu ja joka auttaa tätä tunnistamaan kuultavan tekstin vitsiksi. Nash käyttää tässä yhteydessä Goffmanin termistöön viittaavaa muotoa ”his wits are being *keyed*” (Nash 1985, 6; kursivointi tekijän), vaikkei suoraan Goffmaniin viittaakaan. Teksti siis kehystetään jonkin konvention tarjoaman vihjeen perusteella vitsiksi. Nashin mukaan tuon konvention eli signaalin tarkoitus on saada kuulija luopumaan varautuneisuudestaan ja antaa tälle lupa nauraa. Selkeän signaalin puuttuminen voi johtaa epätietoisuuteen siitä, onko tilanteessa soveliaista osoittaa huvittuneisuuttaan. Monissa tilanteissa saatamme nähdä vallitsevien ja vastaanotettujen asioiden hauskuuden, mutta ilman huumorista viestivää signaalia pidättäydymme nauramasta.

Vitsin osia määritellessään Nash toteaa (1985, 34) vitsin jakautuvan yleensä prelokaatio- eli johdanto-osaan sekä lokaatio-osaan eli kärkeen. Prelokaation Nash jakaa edelleen *signaaliin*, *orientaatioon* ja *kontekstiin*. Signaaliosa on Nashin mukaan vitsille välttämätön. Kuten jo otin esille, määrittää signaali sen kehyksen, jonka läpi vastaanotettavaa tekstiä tulisi tulkita. Signaalin tehtävä on viestittää, että luvassa olevaa tekstiä ei pidä ottaa vakavasti. Nash erittelee signaalityypeiksi muun muassa ylempänä mainitun ehdottavan kysymyksen, eksistentiaalisen avauksen (omassa aineistossani

esimerkiksi ”*Laihialainen isäntä ja emäntä menivät lento-kyyditykseen...*”) ja arvoituksesta viestivän kysymysmuodon (”*Mikä on laihialaisen voiveitsi?*”).

Orientaatio kertoo esimerkiksi stereotyypin avulla sen, millainen vitsityyppi on kyseessä. Orientaatio voi sisältää vaikkapa maininnan elefantista, laihialaisesta tai suomalaisesta, ruotsalaisesta ja norjalaisesta. Orientaatio-osa ei ole kaikille vitseille välttämätön, ja monin paikoin vitsi siirtyykin suoraan signaalista kontekstiin. Kontekstilla Nash tarkoittaa tässä yhteydessä sitä osaa vitsistä, joka kertoo vitsin varsinaiset tapahtumat orientaation ja kärjen välillä. Konteksti sisältää kyseisessä vitsissä tarvittavat vitsin kärjen ymmärtämisen kannalta välttämättömät tiedot. Kontekstista riippuu siis Nashin mukaan se, miten suuren aukon vitsi vastaanottajan täytettäväksi jättää. On syytä huomata, ettei Nashin erittelemien vitsin osasten järjestys monissa tapauksissa ole mainitulla tavalla lineaarinen, vaan toisinaan esimerkiksi jo signaaliosa saattaa sisältää vitsin varsinaisen kärjen ja vitsin loppu tarjoaa kontekstin, jonka kautta kärki aktualistuu. Näin on laita varsinkin monien lyhyiden vitsien kohdalla. (Nash 1985, 35–36.)

Lisäksi on tärkeää huomata, että koska tarkastelen vitsejä, joista samassa aineistossa on jokaisesta useampi toisinto, eivät nuo toisinnot yleensä – varsinkaan pidempien vitsien ollessa kyseessä – ole sanatarkasti toistensa kaltaisia, vaan kunkin vitsin sanamuoto vaihtelee toisintokohtaisesti. Siksi en pyrikään Nashin tavoin tekemään sanatarkkaa analyysia kustakin vitsistä, vaan keskityn pitkälti ainoastaan yhden sanan, eli ”laihialaisen”, merkitykseen vitseissä. Nash (1985, 7) puhuu vitsin ”energiakeskuksesta” hieman Raskinin (1985, 114–117) semanttisen skriptinvaihdon laukaisimen tapaan. Nash tarkoittaa energiakeskuksella tiettyä fraasia, jolle koko vitsi käytännössä perustuu ja johon vitsin merkitys kulminoituu. Laihialaisvitsien kohdalla ”laihialainen” on luonnollisesti mainitun kaltainen energiakeskus, joka määrittää vitsiä ja jonka varaan vitsin ratkaisu perustuu. ”Laihialainen” ja siihen liitetty merkityssisältö ja sen tunnistaminen on siis vitsin kannalta välttämätön.

Samoin kuin historiallisiin faktoihin perustuvien vitsien, myös stereotyyppiin perustuvien vitsien kohdalla on tärkeää tuntea stereotyyppiin liitetty merkityssisältö jo ennuudestaan. Kuten Nash (1985, 4) osuvasti toteaa, on vitseissä implisiittisinä esiintyvien historiallisten faktojen oltava ”eläväisiä”, eli kuulijan on oltava omaksunut ne jo

aiemmin siten, että vitsitekstiä vastaanottaessaan kuulija liittää ne kuulemaansa vitsitekstiin ikään kuin automaattisesti. Toisin sanoen vitsiteksti ei saavuta tavoittelemansa koomista vaikutelmaa riittävän tehokkaasti silloin, jos vastaanottaja ei ennestään tunne niitä implisiittisinä esiintyviä historiallisia faktoja, joihin vitsissä eksplisiittisesti viitataan, eikä myöskään silloin, mikäli kuulija vastaanottaa implisiittisen faktatiedon eksplisiittisesti esitettyinä juuri ennen vitsitekstin vastaanottamista. Nämä seikat pätevät historiallisen faktatiedon lisäksi myös stereotyyppeihin liitettyjen implisiittisten merkityssisältöjen suhteen. (ks. Davies 2004.)

Yksinkertaisin tapa osoittaa stereotyypin ja siihen liitetyn merkityssisällön välttämättömyys vitsin kannalta on poistaa stereotyyppi vitsitekstistä ja/tai vaihtaa se neutraalimman merkityssisällön omaavaan toimijaan. Seuraavassa kokeilen esimerkinomaisesti aineistoni kymmenen yleisimmän vitsin kohdalla ”laihialaisen” muuntamista neutraalimpaan ”isäntä” - tai ”emäntä” -muotoon (**A**) sekä laihialaisuusviittauksen täydellistä poistamista (**B**). Lisäksi kokeilen Laihian vaihtamista toiseen, neutraalimpaan paikkakuntaan, jonka asukkaisiin ei ainakaan yleisen tiedon mukaan ole tapana liittää laihialaisten kaltaista nuukuusstereotypiaa (**C**). Käsittelen ensin tarkemmin aineistoni viittä yleisintä vitsiä, jonka jälkeen esitän analyysini tueksi kokoavasti huomioita koskien vitsejä **6–10**.

1A *Laihian joessa nähtiin hauki, joka jätti jälkeensä ns. kalaviivan. Tätä pitkin isännät yrittivät haukea kiinni vielä viikon ajan sen jälkeen kun kala oli nähty ja naiset keittivät viivavedestä kalasoppaa.* (SKS KRA. Justhin piisas 223. 1969.)

1B **Joessa** *nähtiin hauki, joka jätti jälkeensä ns. kalaviivan. Tätä pitkin isännät yrittivät haukea kiinni vielä viikon ajan sen jälkeen kun kala oli nähty ja naiset keittivät viivavedestä kalasoppaa.*

1C **Maalahdenjoessa** *nähtiin hauki, joka jätti jälkeensä ns. kalaviivan. Tätä pitkin isännät yrittivät haukea kiinni vielä viikon ajan sen jälkeen kun kala oli nähty ja naiset keittivät viivavedestä kalasoppaa.*

Esimerkissä **1B** on poistettu paikkakunta tekstistä siten, että vitsissä mainittu joki ei ole mikään tietty joki eikä virtaa minkään tietyn paikkakunnan läpi, joten mainitut isännät ja naiset eivät myöskään ole minkään tietyn paikkakunnan asukkaita. Toisin sanoen heihin ei liity samanlaista merkityssisältöä kuin esimerkissä **1A**. Heidän toimintansa kyllä vaikuttaa varsin omituiselta, mutta se ei näyttäydy yhtä automaattisesti

nuukuuden ilmentymänä kuin vitsissä **1A**. **1B** jättää siis liian pitkälti kuulijan pääteltäväksi sen, että vitsin toimijoita motivoi juuri nuukuus. Laihian mainitsematta jättäminen johtaa nimittäin siihen, ettei vitsin aloitus saa kuulijaa suodattamaan vitsin loppuosaa tuntemansa nuukuusskriptin läpi, joten vitsin kärkeen ei lataudu oikeanlaisia odotuksia (vrt. Raskin 2004, 375). Vitsin johdanto ja kärki joutuvat siis keskenään epäsuhtaan.

Kun Laihian paikalle vaihdetaan nuukuusstereotyypin suhteen neutraali paikkakunta, kuten ”Maalahti” esimerkissä **1C**, muuttuu tilanne mielenkiintoisemmaksi. Mikäli kuulija kohtaa ensimmäistä kertaa kyseisestä paikkakunnasta ja sen asukkaista kertovan vitsin, ei hän paikkakunnan nimen vitsitekstissä kuullessaan osaa suoraan liittää siihen vitsin kannalta tarvittavaa merkityssisältöä, mutta vitsitekstin kuultuaan voi hän mahdollisesti tulkita vitsin henkilöiden toiminnan nuukuuden motivoimaksi ja jollain tapaa olettaa tuontyyppisen toiminnan juuri kyseisen paikkakunnan asukkaille tyypilliseksi.

2A *Laihialainen emäntä ja isäntä lähtivät Vaasaan ostoksille. Aikansa kauppoja kierreltyään heidän tuli nälkä, ja he päättivät mennä ravintolaan syömään. Tarjoilija toi heille tilatut ruoat. Isäntä alkoikin heti syödä, mutta emäntä vain katseli ruokaa lautasellaan. Tarjoilija huomasi tämän ja kiirehti kysymään:*

- Puuttuuko pöydästä mahdollisesti jotakin?

Tähän isäntä vastasi:

- Emännän pitää orottaa, jotta moon ensti syäny kun meillon yhtööset hamphat. (SKS KRA. Justhin piisas 143. 1969.)

2B **Emäntä ja isäntä** lähtivät Vaasaan ostoksille. Aikansa kauppoja kierreltyään heidän tuli nälkä, ja he päättivät mennä ravintolaan syömään. Tarjoilija toi heille tilatut ruoat. Isäntä alkoikin heti syödä, mutta emäntä vain katseli ruokaa lautasellaan. Tarjoilija huomasi tämän ja kiirehti kysymään:

- Puuttuuko pöydästä mahdollisesti jotakin?

Tähän isäntä vastasi:

- Emännän pitää orottaa, jotta moon ensti syäny kun meillon yhtööset hamphat.

2C **Maalahtelainen** Emäntä ja isäntä lähtivät **Vaasaan** ostoksille. Aikansa kauppoja kierreltyään heidän tuli nälkä, ja he päättivät mennä ravintolaan syömään. Tarjoilija toi heille tilatut ruoat. Isäntä alkoikin heti syödä, mutta emäntä vain katseli ruokaa lautasellaan. Tarjoilija huomasi tämän ja kiirehti kysymään:

- Puuttuuko pöydästä mahdollisesti jotakin?

Tähän isäntä vastasi:

- Emännän pitää orottaa, jotta moon ensti syäny kun meillon yhtööset hamphat.

Sama periaate toteutuu myös esimerkissä **2B**, jossa laihialaisuuden poistaminen johtaa siihen, ettei kaksien tekohampaiden ostamatta jättäminen vaikuta riittävän motivoitulta. Esimerkistä **2B** yhteiset tekohampaat ovat kyllä pääteltävissä nuukuuden ilmentymäksi ja Vaasan mainitseminen antaa sinänsä vihjeen isännän ja emännän kotipaikasta, mutta ”laihialaisen” ja siihen liitetyn merkityssisällön puuttuminen johtaa vitsin kärjen ja johdannon sille asettamien odotusten kohtaamattomuuteen.

Tässä vaiheessa on syytä huomauttaa, että Justhin piisas –aineistossa itsessään esiintyy esimerkiksi juuri ”*yhtöset hamphat*” –vitsistä sellaisia toisintoja, joissa toimijoiden laihialaisuus ei suoranaisesti käy itse vitsitekstistä ilmi. Näin on esimerkiksi silloin, kun vitsi esiintyy suppeammassa muodossa:

Mies sanoo vaimolleen: ”Anna akka ne hamphat mulle, notta mäkin saan syörä.” (SKS KRA. Justhin piisas 429. 1969.)

Toisinaan vitsi tyypistyy myös pelkkään huudahdusmuotoon: ”*Anna nyt jo ne hamphat mullekin jotta mäkin saan syörä.*” (SKS KRA. Justhin piisas 344. 1969.) Kummasakaan toisinnossa ei suoraan mainita henkilöiden olevan laihialaisia. On kuitenkin syytä olettaa perinteenkeruutilanteessa vitsin kertojan saaneen senkaltaisen ohjeistuksen, jonka johdosta sekä kertojan että muistiinmerkitsijän kesken on syntynyt yhteisymmärrys siitä, että kyse on nimenomaan laihialaisista kertovasta huumorista. Tällöin laihialaisstereotyypin liitetty merkityssisältö on ollut tilanteessa silti aktiivisena ja vitsin henkilöt on automaattisesti tulkittu laihialaisiksi. Samalla tavoin myös vaikkapa Justhin piisas –aineistoa lukiessaan on vastaanottajan helpompaa tulkita vitsin henkilö laihialaiseksi, vaikkei sitä suoraan vitsitekstissä mainittaisikaan, sillä kyseinen teksti esiintyy aineiston kaltaisessa kokoelmassa rinta rinnan muiden laihialaisvitsien kanssa, joten tällöin vitsit tukevat toisiaan ja laihialaiseen liitetty merkityssisältö pysyy vastaanottajan mielessä koko ajan aktiivisena.

Esimerkissä **2C** on esimerkin **1C** tavoin vaihdettu Laihian tilalle nuukuusstereotyypin suhteen ennestään neutraali paikkakunta (Maalahti), jolla on kuitenkin suurin piirtein samanlainen maantieteellinen suhde Vaasaan kuin Laihialla. Jos ajatellaan, että esimerkki **2C** on esimerkin **1C** jälkeen toinen vastaanottajan kuulema kyseistä paikkakuntaa koskeva vitsi, muistaa vastaanottaja kenties tuon aiemman vitsin **1C**, sekä mahdollisesti tekemänsä päätelmän kyseisen paikkakunnan asukkaiden nuukuudesta.

Vastaanottaja ei välttämättä vielä toisen kyseisestä paikkakunnasta kertovan vitsin **2C** kuullessaan suoraan osaa suodattaa tekstiä nuukuusstereotypian läpi, mutta esimerkki **2C** tarjoaa hänelle esimerkin **1C** tavoin jälleen mahdollisuuden tulkita ”maalaitelaisen emännän ja isännän” jättäneen nuukuutensa vuoksi ostamatta molemmille omat tekohampaat. Jo toinen vitsi, joka mahdollistaa saman päätelmän tekemisen saman paikkakunnan asukkaista on omiaan vahvistamaan vastaanottajan käsitystä kyseiseen paikkakuntaan liittyvän nuukuusstereotypian olemassaolosta. Toisin sanoen vastaanottajan kohtaama vitsi **2C** tarjoaa pohjan vastaanottajan toisen asteen oppimiselle eli deuterio-oppimiselle, jonka avulla hän oppii liittämään ”maalaitelaiseen” vaadittavan merkityssisällön silloin, kun kyseisen määritteen kontekstina on vitsiteksti (Bateson 1987, 288–289, 293).

3A *Kun laihialaiset meni ennen Vaasaan (taskukellot olivat silloin yleisiä), niin he pistivät viimeistään kaupungissa puutikun kellonrattaaseensa, koska aseman kellosta näki ajan, ettei oma kello kuluisi.* (SKS KRA. Justhin piisas 161. 1969.)

3B *Kun isännät meni ennen Vaasaan (taskukellot olivat silloin yleisiä), niin he pistivät viimeistään kaupungissa puutikun kellonrattaaseensa, koska aseman kellosta näki ajan, ettei oma kello kuluisi.*

3C *Kun maalahtelaiset meni ennen Vaasaan (taskukellot olivat silloin yleisiä), niin he pistivät viimeistään kaupungissa puutikun kellonrattaaseensa, koska aseman kellosta näki ajan, ettei oma kello kuluisi.*

Samalla tavoin kuin edellisessä vitsissä, myös esimerkissä **3B** Vaasan mainitseminen antaa vihjeen isäntien kotipaikkakunnasta, vaikkei suoraa mainintaa heidän laihialaisuudestaan tekstiin sisällykään. Yhtä lailla mainittu seikka voi kuitenkin viitata myös mihin tahansa muuhun Vaasan lähialueen kuntaan. Lopun maininta isäntien toiminnan motiivista puolestaan (”*ettei oma kello kuluisi*”) kertoo kyllä suoraan, etteivät he halua kellojensa kuluvan ja siksi huvittavalla tavalla pyrkivät kulumisen estämään, mutta koska isäntien laihialaisuus ei kuitenkaan tekstistä suoraan käy ilmi, ei kuulija liitä heihin automaattisesti sellaista merkityssisältöä, jonka perusteella heidän toimintansa vaikuttaisi riittävän motivoitulta.

Jos ajattelemme jälleen, että esimerkki **3C** jatkaa vitsien **1C** ja **2C** aloittamaa sarjaa ja on tällöin kolmas vastaanottajan kuulema kyseisen paikkakunnan asukkaista kertova vitsi, on hänellä kahden aiemmin kuulemansa ”maalaitelaisvitsin” ja niiden mahdol-

listaman deuterio-oppimisen myötä yhä suuremmat mahdollisuudet sanan ”maalahtelaiset” kuullessaan suodattaa koko sitä seuraava vitsiteksti nuukuusstereotypian läpi. Tällöin vitsin henkilöiden kotipaikkakunta ja heidän toimintansa asettuvat keskenään aiempaa tyydyttävämpään sopusointuun.

4A *Kun eräs vieraspaikkakuntalaanen matkusti linja-autos ja se sattuu näkemähän vessapaperia kuivumas pyykkinarulla, hoksas hän heti, että oli tultu Laihialle.* (SKS KRA. Justhin piisas 121. 1969.)

4B *Kun eräs vieraspaikkakuntalaanen matkusti linja-autos ja se sattuu näkemähän vessapaperia kuivumas pyykkinarulla, hoksas hän heti, että oli tultu **paikkakunnalle.***

4C *Kun eräs vieraspaikkakuntalaanen matkusti linja-autos ja se sattuu näkemähän vessapaperia kuivumas pyykkinarulla, hoksas hän heti, että oli tultu **Maalahdelle.***

Vitsin **4A** esimerkkinä annettu toisinto kuuluu siihen muutaman vitsitoisinnon muodostamaan joukkoon, joka poikkeaa laihialaisvitsien yleisestä linjasta siten, että stereotyyppi ja siihen liitetty merkityssisältö tulee ilmi vasta vitsitekstin lopussa. Ensin esitellään siis jokin huvittavalla tavalla poikkeava toimintatapa ja lopuksi paljastetaan kyseisen toimintatavan syy. Kyseisessä toisinnossa vitsitekstiä ei siis vastaanotettaessa alusta asti kehystetä stereotypian kautta, vaan vitsi vasta lopussa paljastuu laihialaisvitsiksi ja sen johdanto-osa asettuu – konfiguraatioteoreettisesti ajatellen – sopusuhtaiseksi kärjen kanssa.

Esimerkkinä annetun toisinnon muodossa korostuu aivan erityisesti tietyn paikkakunnan mainitsemisen välttämättömyys vitsitekstin kannalta. ”Laihian” neutralisointi pelkästään ”paikkakunnaksi” kadottaa vitsin idean täysin, kuten esimerkiksi **4B** käy ilmi, sillä vaikka vessapaperin kuivumaan laittaminen vaikuttaisikin huvittavalla tavalla omituiselle käytännölle, ei se niin ”vieraspaikkakuntalaisen” kuin vitsin vastaanottajankaan mielessä motivoitu millään erityisellä tavalla eikä vitsin loppu tällöin anna aihetta koomisen vaikutelman edellyttämälle oivallukselle. Esimerkki **4C** puolestaan synnyttää koomisen vaikutelman ainoastaan silloin, mikäli vitsin vastaanottaja on kokemustensa perusteella ja toisen asteen oppimisen kautta oppinut liittämään Maalahteen ja maalahtelaisiin vitsitekstin hyödyntämisen merkityssisällön.

Aineistosta löytyy kyllä kyseisen vitsin toisintoja, joissa Laihian mainitsemista ei säästellä vitsitekstin loppuun: ”Siitä täihän, että Laihialla olhan, kun on vessapaperia pyykkinarulla kuivamas.” (SKS KRA. Justhin piisas 128. 1969.) Tällöin vitsi luonnollisesti kehystyy eri tavoin, koska stereotyyppiä ei säästellä vitsin loppuun. Vitsin vastaanottajalle tarjotaan siis tässä tapauksessa ensin teon motiivi ja sen jälkeen itse teko. Ylempänä esimerkeistä **4B** ja **4C** mainittujen seikkojen suhteen kyseisenlainen järjestyksen muutos ei kuitenkaan ole sinänsä merkittävä, sillä edelleen paikkakunnan nimettömäksi jättäminen poistaa vitsin idean ja paikkakunnan vaihtaminen puolestaan vaatii kyseiseen paikkakuntaan ja sen asukkaisiin liitetyn vastaavanlaisen nuukuusstereotypian tunnistamisen.

5A *Laihialaisukko saapuu kauppaan ja sanoo myyjälle:*

- *Ei ne teepussit ollukkaa niin hyviä, kun te kehuutta.*

Myyjän tiedustellessa syytä ukko vastaa:

- *No kun se teepussin narukaan ei ees kestäny ku vuoren.* (SKS KRA. Justhin piisas 100. 1969.)

5B *Ukko saapuu kauppaan ja sanoo myyjälle:*

- *Ei ne teepussit ollukkaa niin hyviä, kun te kehuutta.*

Myyjän tiedustellessa syytä ukko vastaa:

- *No kun se teepussin narukaan ei ees kestäny ku vuoren.*

5C *Maalahtelaisukko saapuu kauppaan ja sanoo myyjälle:*

- *Ei ne teepussit ollukkaa niin hyviä, kun te kehuutta.*

Myyjän tiedustellessa syytä ukko vastaa:

- *No kun se teepussin narukaan ei ees kestäny ku vuoren.*

Viidennen esimerkin kohdalla voimme todeta, että vaikka laihialaisuus neutralisoidaan vitsistä pois, kuten esimerkissä **5B**, tarjoaa vitsi silti jossain määrin muotonsa puolesta mahdollisuudet koomisen vaikutelman syntymiselle, koska ilman stereotypin esilletuontiakin vitsin kärki, eli ukon esittämä kommentti, on hausalla tavalla yllättävä. Tällöin hauskuus syntyy perinteiseen tapaan inkongruenssista. Jos taas ukko mainitaan esimerkin **1A** tapaan heti alkuun laihialaiseksi, syntyy odotus siitä, että vitsi kärki on tuon stereotypian merkityssisältöä hyödyntävällä tavalla inkongruentti.

Esimerkki **5A** on kuitenkin sikäli poikkeus, että useimmiten aineistossani kyseinen vitsi-idea esitetään senkaltaisessa muodossa, josta laihialaisuuden neutralisoiminen pois kadottaisi vitsin keskeisen idean, kuten esimerkiksi seuraavassa: ”*Laihialaiset*

käyttävät yhtä teepussia niin kauan että teepussin naru katkee. Sitten he vain sanovat: "Tulis vielä mutta kun naru katkes." " (SKS KRA. Justhin piisas 325. 1969.) Laihialaisen neutralisoiminen pois annetusta esimerkistä kadottaa vitsin koomisen idean, sillä kyseessä on ikään kuin tapainkuvaus, joka vaatii koomisen vaikutelman synnyttääkseen kuvatun omintakeisen toimintatavan liittämisen johonkin nimettyyn toimijaan, jolta kyseisenlaista huvittavaa toimintaa osataan jo etukäteen odottaa. Ja jos laihialainen vaihdetaan esimerkin **5C** tavoin johonkin toiseen nimettyyn toimijaan, on kuulijan osattava liittää tuohon toimijaan sama stereotyyppinen merkityssisältö, jonka hän "laihialaiseen" liittää.

- 6A** *Kun on joulu niin olokohot joulu sano Laihian akka, ja paisto toisenkin silakan.* (SKS KRA. Justhin piisas 865. 1969. 23 toisintoa.)
- 6B** *Kun on joulu niin olokohot joulu sano **akka**, ja paisto toisenkin silakan.*
- 6C** *Kun on joulu niin olokohot joulu sano **Maalahden** akka, ja paisto toisenkin silakan.*
- 7A** *Laihialaispoika juoksi koulusta kotiin linja-auton perässä. Isä sanoi hänelle: "Mikset juossu taksin peräs niin olisit säästäny enemmän."* (SKS KRA. Justhin piisas 136. 1969. 21 toisintoa.)
- 7B** ***Poika** juoksi koulusta kotiin linja-auton perässä. Isä sanoi hänelle: "Mikset juossu taksin peräs niin olisit säästäny enemmän."*
- 7C** ***Maalahtelaispoika** juoksi koulusta kotiin linja-auton perässä. Isä sanoi hänelle: "Mikset juossu taksin peräs niin olisit säästäny enemmän."*
- 8A** *Pula-aikana 1930-luvun alkupuolella muutti paljon väkeä Suomesta Amerikkaan. Erään kerran, kun laivassa oli täysi lasti matkalla Atlantilla, tuli kova myrsky. Myrskyn yhä yltyessä kuulutti laivan kapteeni, että onko matkustajien joukossa ketään pappia, joka rauhoittaisi matkustajia? Kun ei ketään ilmaantunut, kapteeni kuulutti uudelleen: "Onko ketään joka olisi suorittanut kirkollisia toimituksia?" Silloin eräs Laihian mies astui esiin ja keräsi kolehdin.* (SKS KRA. Justhin piisas 155. 1969. 19 toisintoa.)
- 8B** *Pula-aikana 1930-luvun alkupuolella muutti paljon väkeä Suomesta Amerikkaan. Erään kerran, kun laivassa oli täysi lasti matkalla Atlantilla, tuli kova myrsky. Myrskyn yhä yltyessä kuulutti laivan kapteeni, että onko matkustajien joukossa ketään pappia, joka rauhoittaisi matkustajia? Kun ei ketään ilmaantunut, kapteeni kuulutti uudelleen: "Onko ketään joka olisi suorittanut kirkollisia toimituksia?" Silloin **eräs mies** astui esiin ja keräsi kolehdin.*

- 8C** *Pula-aikana 1930-luvun alkupuolella muutti paljon väkeä Suomesta Amerikkaan. Erään kerran, kun laivassa oli täysi lasti matkalla Atlantilla, tuli kova myrsky. Myrskyn yhä yltyessä kuulutti laivan kapteeni, että onko matkustajien joukossa ketään pappia, joka rauhoittaisi matkustajia? Kun ei ketään ilmaantunut, kapteeni kuulutti uudelleen: ”Onko ketään joka olisi suorittanut kirkollisia toimituksia?” Silloin eräs **Maalahden** mies astui esiin ja keräsi kolehdin.*
- 9A** *Kun laihialaisille tulee yövieraita, annetaan heille tupot varpasiin, etteivät raapi täkin vuoria rikki. (SKS KRA. Justhin piisas 125. 1969. 16 toisintoa.)*
- 9B** *Kun paikkakuntalaisille tulee yövieraita, annetaan heille tupot varpasiin, etteivät raapi täkin vuoria rikki.*
- 9C** *Kun maalahtelaisille tulee yövieraita, annetaan heille tupot varpasiin, etteivät raapi täkin vuoria rikki.*
- 10A** *Laihialaisisäntä vei kirjettä postiin. Antoi sen postineidille. Hän punnitsi kirjeen ja sanoi isännälle, tämä on liian painava täytyy olla isompi postimerkki. Silloin isäntä tokaisi: ”Silloinhan se tulee raskaammaksi.” (SKS KRA. Justhin piisas 263. 1969. 14 toisintoa.)*
- 10B** *Isäntä vei kirjettä postiin. Antoi sen postineidille. Hän punnitsi kirjeen ja sanoi isännälle, tämä on liian painava täytyy olla isompi postimerkki. Silloin isäntä tokaisi: ”Silloinhan se tulee raskaammaksi.”*
- 10C** *Maalahtelaisisäntä vei kirjettä postiin. Antoi sen postineidille. Hän punnitsi kirjeen ja sanoi isännälle, tämä on liian painava täytyy olla isompi postimerkki. Silloin isäntä tokaisi: ”Silloinhan se tulee raskaammaksi.”*

Kuten havaita saattaa, pätevät vitsien 1–5 suhteen esittämäni seikat myös vitseihin 6–10. Myös näissä vitseissä laihialaisuuden neutralisoiminen pois kadottaa vitsin henkilöiden omintakeisen käytöksen motivaation. Vitsien 7A, 9A ja 10A esitellyt toisinnot ovat rakenteeltaan sellaisia, että laihialaisuuden neutralisointi poistaa sen odotuksen, jonka ”laihialaisen” mainitseminen heti vitsin johdanto-osan alussa vitsin kärjen suhteen synnyttää. Tällöin vitsi ei toisin sanoen synnytä vastaanottajassaan odotusta huvittavan nuukuuden aktualisoitumisesta, joka puolestaan johtaa siihen, ettei vastaanottaja osaa välttämättä tulkita vitsin kärkeä huvittavan nuukuuden aktualisoitumana.

Vitsi 6A puolestaan rajautuu vain yhteen virkkeeseen ja rakentuu hyvin tiiviistä osatekijöistä. Vitsin aloittaa repliikki, jonka jälkeen tuon repliikin sanoja paljastetaan

laihialaiseksi. Tässä kohden syntyy siis odotus huvittavasta nuukuudesta, jonka vitsin kärki heti välittömästi tämän jälkeen lunastaa. Mikäli emäntää ei mainita laihialaiseksi, ei toisenkin silakan paistamisen kaltainen ”mukatuhlaus” vaikuta samalla tavalla huvittavalta, koska se ei ilmennä vitsin henkilöön liitettyä nuukuuden stereotyyppiä. Tässäkään tapauksessa ei siis vastaanottajassa synny odotusta huvittavan nuukuuden aktualisoitumisesta, eikä hän tällöin tuota aktualisoitumista huomaa.

Vitsi **8A** on pidemmästä muodostaan huolimatta rakenteeltaan samankaltainen kuin vitsi **6A**. Se pitää sisällään pitkän johdanto-osan jonka jälkeen tulevan vitsin kärjen muodostavat stereotypian mainitseminen ja tuon stereotypian mukainen teko. Vastaanottaja ei siis kehystä vitsin johdanto-osaa nuukuusstereotypian kautta, vaan odotus huvittavasta nuukuudesta syntyy vasta johdannon ja kärjen leikkauspisteessä, jossa laihialaisen stereotyyppi tuodaan esille. Vitsin synnyttämä koominen vaikutelma ei kuitenkaan kärsi, vaikka jo vitsin alussa mainittaisiin laihialaisen olevan mukana laivalla, sillä kyseisen vitsin kannalta ei ole merkittävää se, missä vaiheessa odotus nuukuudesta synnytetään, kunhan tuolle odotukselle tarjotaan vitsin kärjessä huvittavalla tavalla yllättävä täyttymys. Jos laihialaisen stereotyyppi puolestaan neutralisoidaan vitsistä pois, ei vitsin kärki ole tällöin vastaus vastaanottajassa syntyneeseen odotukseen, vaan vastaanottajalle jää liikaa pääteltävää kolehdin suorittavan miehen nuukuuden suhteen, joten koomista vaikutelmaa ei näin ollen pääse syntymään. Toisin sanoen jos henkilöä ei ennestään tunneta, ei osata odottaa mitään hänelle tyypillistä käytöstä.

Esiteltyjen kymmenen esimerkkivitsin valossa voimme kokoavasti todeta, että useimmissa tapauksissa ”laihialaisen” mainitseminen aktivoi vitsissä siihen liitetyn stereotyyppisen merkityssisällön, jonka kautta vitsitekstiä sitä vastaanotettaessa tarkastellaan. ”Laihialaisen” kaltainen stereotypia on toisin sanoen *geneerinen referenssi*, eli viittaus johonkin sosiaaliseen tai historialliseen tietoon, jonka oletetaan olevan vitsin vastaanottajalle tuttu (Nash 1985, 9–10). ”Laihialaisen” tehtävä on vitsitekstin alussa ilmetessään synnyttää kuulijassa odotus siitä, että tulossa oleva teksti hyödyntää tuota merkityssisältöä jollain uudella ja huvittavalla tavalla. Vitsitekstin lopussa ilmenevän laihialaisstereotyypin tehtävä taas on loksauttaa johdanto-osan tarjoamat palaset paikalleen ja synnyttää huvittuneisuus tuomalla vitsitekstiin mukaan ”laihialaisen” tarjoama implisiittinen merkityssisältö. Kuulija tietää, että laihialainen on

nuuka, ja koominen vaikutelma syntyykin siitä, millaisiin mittasuhteisiin tai miten absurdiksi laihialaisen nuukuus kullakin kertaa kasvaa, tai miten ovelasti hän nuukiin tarkoitusperiinsä pyrkii.

Jo kymmenen esimerkin perusteella on mahdollista todeta, että laihialaisvitseille keskeistä on vitsin henkilön tai henkilöiden huvittavalla tavalla omintakeinen käytös, jolle tarjotaan vitsissä motivaatio stereotyypin kautta. Useimmissa laihialaisvitseissä ensin stereotyypin mainitseminen aktivoi vastaanottajassa tuohon stereotyyppiin liitetyn merkityssisällön ja synnyttää odotuksen stereotypian mukaisen käytöksen aktualisoitumisesta, jonka jälkeen tuo käytös aktualisoituu yllättävällä ja huvittavalla tavalla.

5.2 Implisiittisyys ja eksplisiittisyys

Kuten aiemmin esittelemäni kokeilu osoitti, luodaan vitsissä laihialaisen avulla vastaanottajassa odotus aktivoimalla nuukuusstereotypian merkityssisältö, jonka jälkeen tuo odotus vitsin kärjessä yllättävällä tavalla palkitaan. Edellinen kokeiluni ei kuitenkaan vielä vastaa kysymykseen nonkommunikaation roolista ja merkityksestä stereotyyppiin perustuvissa vitseissä. Vastausta tähän kysymykseen voidaan parhaiten pohdita uuden kokeilun avulla, eli tuomalla stereotyyppiin liitetty implisiittinen merkityssisältö vitsitekstissä eksplisiittisesti esille. Seuraavassa tarkastelen vitseistä **1–5** jokaisesta kahta versiota. Näistä ensimmäisessä olen säilyttänyt laihialaisuuden mainitsemisen itse tekstissä, mutta tuonut myös tuohon stereotyyppiin liitetyn nuukuuden eksplisiittisesti esiin tekstissä. Toisessa versiossa puolestaan olen häivyttänyt laihialaisuuden tekstistä, mutta tuonut toimijoiden nuukuuden eksplisiittisesti esiin itse tekstissä.

1D *Laihian joessa nähtiin hauki, joka jätti jälkeensä ns. kalaviivan. Tätä pitkin **nuukat isännät** yrittivät haukea kiinni vielä viikon ajan sen jälkeen kun kala oli nähty ja naiset keittivät viivavedestä kalasoppaa.*

2D **Nuuka laihialainen** emäntä ja isäntä lähtivät Vaasaan ostoksille. Aikansa kauppoja kierreltyään heidän tuli nälkä, ja he päättivät mennä ravintolaan syömään. Tarjoilija toi heille tilatut ruoat. Isäntä alkoikin heti syödä, mutta emäntä vain katseli ruokaa lautasellaan. Tarjoilija huomasi tämän ja kiirehti kysymään:

- *Puuttuuko pöydästä mahdollisesti jotakin?*
- Tähän isäntä vastasi:*
- *Emännän pitää orottaa, jotta moon ensti syäny kun meillon yhtöiset hamphat.*

3D *Kun nuukat laihialaiset meni ennen Vaasaan (taskukellot olivat silloin yleisiä), niin he pistivät viimeistään kaupungissa puutikun kellonrattaaseensa, koska aseman kellosta näki ajan, ettei oma kello kuluisi.*

4D *Kun eräs vieraspaikkakuntalaanen matkusti linja-autos ja se sattuu näkemähän vessapaperia kuivumas pyykkinarulla, hoksas hän heti, että oli tultu **nuukalle Laihialle**.*

5D *Nuuka laihialaisukko saapuu kauppaan ja sanoo myyjälle:*

- *Ei ne teepussit ollukkaa niin hyviä, kun te kehuutta.*
- Myyjän tiedustellessa syytä ukko vastaa:*
- *No kun se teepussin narukaan ei ees kestäny ku vuoren.*

Esimerkeissä **1D–5D** käy itse tekstistä suoraan ilmi laihialaisten nuukuus. Näin ollen tulee siis ikään kuin suoraan varmistetuksi, että vitsin vastaanottaja on tietoinen vitsin laihialaisten nuukuudesta ja että hänessä syntyy odotus tuon nuukuuden aktualistumisesta. Samalla kuitenkin vastaanottajan oman oivalluksen osuus vitsin oikeassa ymmärtämisessä pienenee. Laihialaisten nuukuuden mainitseminen ei välttämättä kokonaan kadota vitsin potentiaalia tuottaa koominen vaikutelma, mutta stereotyypin aiheuttamiin totunnaisiin assosiaatioprosesseihin se selkeästi vaikuttaa. Toisin sanoen laihialaista ei tällöin käsitellä stereotyypinä, vaan sanamuoto ”nuuka laihialaisukko” antaa vitsitekstissä ymmärtää, että vain juuri tuo kyseessä oleva laihialainen on nuuka. Laihialaiseen ei siis tällöin samalla tavalla liity mitään implisiittistä merkitysisältöä, jolloin ei myöskään synny samalla tavalla vuorovaikutusta implisiittisen ja eksplisiittisen välille. Vitsin vastaanottamiselle ei siis enää ole keskeistä se totunnainen assosiaatioprosessi, jolla tekstin laihialaiseen liitetään geneerinen referenssi stereotyypisestä nuukasta laihialaisesta (Nash 1985, 9). Tällöin vitsistä katoaa sen huvittavuuden kannalta keskeinen reduktiivisen toiminnan elementti (Bateson 1987, 419–420).

Vitsissä **1D** isäntien ja emäntien toiminta on kieltämättä omintakeista, mutta nuukuuden mainitseminen tuntuu antavan liian suoran selityksen heidän käyttäytymiselleen. Vitsin oikea ymmärtäminen ei siis tällöin vaadi etukäteistä tietämystä laihialaisten nuukuudesta, sillä tuo nuukuus tuodaan tekstissä eksplisiittisesti esille. Tämä taas

tekee vitsissä esiintyvien laihialaisten nuukuudesta tapauskohtaisen, jolloin herää kysymys, miksi vitsin toimijat on kuvattu juuri laihialaisiksi. Tässä vitsitekstin muodossahan he voisivat olla keitä vain.

Vitseissä **2D**, **3D** ja **5D** näkyy erityisen hyvin se, mihin stereotyyppin herättämien tunnaisten assosiaatioprosessien puuttuminen vitsin vastaanottamisessa johtaa. Näissä vitsiteksteissä nuukuuden suora mainitseminen johtaa suoranaiseen kärjen latteuteen, sillä vitsi ei enää samalla tavoin hyödynnä stereotyyppin tarjoamaa potentiaalia. Toisin sanoen vitsi ei enää perustu stereotyyppin käyttöön. Davies (1990, 170) selittää stereotyyppisten piirteiden implisiittisinä säilyttämisen tärkeyden sillä, että vitsitekstin tulee oikein toimiakseen sisältää juuri sopiva määrä monimerkityksisyyttä. Esimerkiksi skottivitseille on tärkeää juuri se, että Skotlanti on todellisuudessa olemassa oleva paikka, jonka asukkaisiin liitetyn konvention hyödyntäminen vitseissä tuottaa mielihyvää tuon konvention tunteville vitsin vastaanottajille. Davies kuvaa etnisiä vitsejä ”puoliyllätyksiksi”, joiden muotoilemisen tekee mahdolliseksi nimenomaan stereotyyppiin liitetty implisiittinen merkityssisältö.

Ilmiöön liittyy siis tiettyä sisäryhmäläisyyttä, eli etninen vitsi tapaa aina kysyä vastaanottajaltaan ”tunnetko stereotyyppin, eli osaatko ratkaista vitsin arvoituksen?” Tässä on mielestäni kyse juuri siitä, mitä Nash (1985, 4) kutsuu faktojen ”eläväisyydeksi”. Etnisessä vitsissä hyödynnetyn ennestään tunnetun konvention tunteminen on se seikka, joka asettaa kuulijan ja kertojan samalle viivalle ja saa heidät nauramaan yhdessä. Esteetikko Ted Cohen (1993, 224–226, 229, 232–233) kutsuu tietyn taustatiedon tuntemista vaativia vitsejä ehdollisiksi vitseiksi, jotka hän puolestaan jakaa kahteen ryhmään: hermeettisiin ja tunnevitseihin. Hermeettiset vitsit edellyttävät johonkin tietoon tai uskomukseen liittyvää taustatietoa, kun taas tunnevitsit hyödyntävät esimerkiksi henkilöiden ennakkoluuloja tai mieltymyksiä. Tällaisiksi hän laskee muun muassa etniset vitsit. Cohen näkee ehdollisten vitsien keskeiseksi piirteeksi sen, että niiden teho perustuu paljolti kertojan ja kuulijoiden välisen läheisyydentunteen tai yhteisöllisyyden tavoitteluun. Tiettyyn taustatietoon vetoaminen saa hänen mukaansa yleisön aktivoitumaan ja saa heidät huomaamaan eroavaisuutensa niihin ihmisiin nähden, jotka tuota taustatietoa eivät tunne. Tämän eroavaisuuden havaitseminen tuo vitsiin sen lisätehon, joka kadotetaan silloin, kun yleisöä joudutaan vitsin yhteydessä valistamaan siihen liitetyn implisiittisen informaation suhteen.

Vitsissä **4D** Laihian eksplisiittinen kuvaaminen nuukaksi paikkakunnaksi johtaa siihen, ettei vitsiteksti anna sen vastaanottajan tehdä itse samaa huvittavaa oivallusta, jonka vieraspaikkakuntalainen vitsissä tekee. Nuukuuden mainitseminen tekee nimitään narulla roikkuvat vessapaperit turhaksi vihjeeksi, sillä kertoohan teksti jo suoraankin, että laihialaiset ovat nuukia. Toisin sanoen ”Laihialla” ei ole tällöin vitsissä enää erityistä merkitystä, sillä vitsi ei enää tässä muodossaan hyödynnä kontekstien oppimisen (Bateson 1987, 289, 292–293) avulla tuotettua mielihyvää, koska teksti ei aktivoi laihialaiseen juuri humoristisen diskurssin kehyksessä liitettyä tiettyä totunnaista ja implisiittistä merkityssisältöä.

1E *Joessa nähtiin hauki, joka jätti jälkeensä ns. kalaviivan. Tätä pitkin **nuukat isännät** yrittivät haukea kiinni vielä viikon ajan sen jälkeen kun kala oli nähty ja naiset keittivät viivavedestä kalasoppaa.*

2E ***Nuuka emäntä ja isäntä** lähtivät Vaasaan ostoksille. Aikansa kauppoja kierreltyään heidän tuli nälkä, ja he päättivät mennä ravintolaan syömään. Tarjoilija toi heille tilatut ruoat. Isäntä alkoikin heti syödä, mutta emäntä vain katseli ruokaa lautasellaan. Tarjoilija huomasi tämän ja kiirehti kysymään:
- Puuttuuko pöydästä mahdollisesti jotakin?
Tähän isäntä vastasi:
- Emännän pitää orottaa, jotta moon ensti syäny kun meillon yhtöiset hamphat.*

3E *Kun **nuukat isännät** meni ennen Vaasaan (taskukellot olivat silloin yleisiä), niin he pistivät viimeistään kaupungissa puutikun kellonrattaaseensa, koska aseman kellosta näki ajan, ettei oma kello kuluisi.*

4E *Kun eräs vieraspaikkakuntalaanen matkusti linja-autos ja se sattuu näkemähän vessapaperia kuivumas pyykkinarulla, hoksas hän heti, että oli tultu **nuukalle paikkakunnalle**.*

5E ***Nuuka ukko** saapuu kauppaan ja sanoo myyjälle:
- Ei ne teepussit ollukkaa niin hyviä, kun te kehuutta.
Myyjän tiedustellessa syytä ukko vastaa:
- No kun se teepussin narukaan ei ees kestäny ku vuoren.*

Stereotyypin merkityssisällön implisiittisyyden tärkeys on vielä yksinkertaisempaa todeta korvaamalla eksplisiittinen stereotyyppi kokonaan tuolla merkityssisällöllä. Esimerkeissä **1E–5E** stereotyyppi on kokonaan häivytetty ja tuotu eksplisiittisesti esiin stereotyyppiin alun perin liitetty implisiittinen merkityssisältö. Näin ollen ste-

reotyyppi ei enää millään tavoin ilmene vitsissä, vaan vitsin toimija on ”kasvoton” nuuka henkilö, jota ei erityisesti leimata minkään paikkakunnan asukkaaksi. Vitsien vastaanottamiseen ei siis liity saman implisiittisen ja eläväisen informaation hyödyntämistä eikä totunnaisuutta. Esimerkkien **1D–5D** perusteella esittämäni seikat siis yhä entisestään korostuvat esimerkeissä **1E–5E**. Stereotyypin korvaaminen sen pelkällä merkityssisällöllä johtaa totunnaisten assosiaatioprosessien tarpeettomuuteen ja tätä kautta vitsin idean latistumiseen. Vitsi ei tällöin enää sitoudu mihinkään olemassa olevaan paikkakuntaan, joten sitä mielihyvää, jota vitsin vastaanottaja tuntee ratkaistessaan vitsin pähkinän ennestään tuntemansa stereotypian avulla, ei synny. Esimerkkivitsit eivät tällöin myöskään enää liity toisiinsa, sillä ne eivät rakennu saman stereotypian ja saman implisiittisen informaation ympärille. Tämä puolestaan lopullisesti kadottaa vitseistä aiemmin mainitsemani sisäryhmäläisyyden. Vaikkeivät laihialaisvitsien kaltaiset stereotyyppiin perustuvat vitsit nimittäin olisikaan erityisen asenteellisia, on niiden huvittavuuden tekniikalle kuitenkin välttämätöntä tiettyyn ryhmään liitetty tietty stereotyyppinen ominaisuus. Ilman stereotyyppiä ei nimittäin ole konventiota, jonka varaan uusia vitsejä voidaan rakentaa. (Davies 1990, 170.)

Ei voida tietenkään väittää, etteikö vitsiteksteissä **1E–5E** viitattaisi mihinkään implisiittiseen informaatioon. Tuleehan varmasti vitsin **1E** kohdalla vitsin vastaanottajan mieleen ajatus siitä, millaista kunnollisen kalakeiton pitäisi olla. Samoin vitsin **5E** kohdalla viitataan luonnollisesti teepussin kertakäyttöisyyteen. Se, miksi vitsin toimijan käytös on poikkeavaa, käy kuitenkin liian selvästi itse vitsitekstistä ilmi. Samalla tuo käytös jää huonosti motivoituksi, sillä vitsin kasvoton nuuka ei ole vitsin vastaanottajalle ennestään tuttu, eikä häneen liity mitään ennakkokäsitystä.

Stereotyyppiin perustuville vitseille on siis keskeistä juuri niiden esiintyminen toisiinsa liittyvänä ryhmänä. Nonkommunikaatiolla ei stereotyyppiin perustuvissa vitseissä ensisijaisesti tavoitella tekstuaalista ekonomiaa itseisarvona, vaan se liittyy enemmänkin näiden vitsien hyödyntämään implikaatio- eli vihjaustekniikkaan, joka mahdollistuu stereotyyppien kaltaisten totunnaisuuksien avulla. Koestlerin (1966, 84, 87) mukaan implikaatiolla on tärkeä rooli vitsinkerronnassa, sillä sen avulla vitsin vastaanottaja pakotetaan suorittamaan päättelytyötä omassa mielessään ja täten osallistumaan kerrontatilanteeseen. Aktiivisen päättelytyön puute johtaa siis vitsin latteuteen, sillä se ei tällöin haasta kuuliijaansa tarpeeksi. Samoin kuin taiteelle, on myös

huumorille välttämätöntä ekonomisuus, joka liittyy eksplisiittisen ja implisiittisen suhteeseen. Ekonomia tarkoittaa vitseissä nimenomaan eksplisiittisen tason säästöä ja tiettyjen merkitysisältöjen säilyttämistä implisiittisinä. Ilman implisiittistä ei nimitäin myöskään synny inkongruenssia, sillä tällöin ei mikään kätkeyty merkitys voi äkillisesti tulla tekstissä esiin.

6. Päätäntö

Tutkimuksessani olen pyrkinyt osoittamaan, että laihialaisvitsien koominen potentiaali on riippuvainen laihialaisstereotyypin implisiittisestä merkityssisällöstä, johon vitsitekstin eksplisiittisellä tasolla vain epäsuorasti nuukan laihialaisen stereotyypin kautta viitataan. Vitsin toimijan määrittäminen stereotyypiseksi laihialaiseksi on vitsin kannalta välttämätöntä, sillä se sitoo eksplisiittisen vitsitekstin ja implisiittisen merkityssisällön yhteen ja toimii signaalina siitä, että tuota kyseistä merkityssisältöä on vitsin ratkaisemiseksi tarkoitus hyödyntää.

Olen käsitellyt huumoria tietynlaisena kontekstina tai kehyksenä, jonka kautta vitsitekstiä tulee tarkastella ja jonka kautta siinä ilmenevää laihialaisuutta tulee tulkita. Vaikka laihialaisvitsit eivät asenteellisuutensa tai halventavuutensa puolesta olekaan voimakkaimmasta päästä eivätkä välttämättä suurimmalta osin perustukaan kyseisten vitsien kertojien ja kuulijoiden ylemmydentunteeseen vitsin kohteeseen nähden, liittyy stereotyypin hyödyntämiseen silti tiettyä sisäryhmäläisyyttä. Vastakkainasettelu ei nimittäin laihialaisvitsien kohdalla ole niinkään kertojaryhmän ja vitsien kohteen välillä, vaan niiden, jotka tuntevat stereotyyppiin liitetyn implisiittisen merkityssisällön ja niiden, jotka tuota merkityssisältöä eivät tunne. Tässä kohden keskeinen seikka on stereotyypin sisältämä epäsuora vihjaus tuohon tiettyyn merkityssisältöön ja tuon merkityssisällön kommunikoitumatta jääminen. Laihialaisvitseissä oletetaan, että tieto laihialaisen nuukuudesta on vitsin vastaanottajan mielessä ”eläväisenä”, joten sitä ei hänelle erikseen tarvitse kertoa.

Humoristisen diskurssin kehyksen läpi tarkasteltuna laihialaisen mainitseminen vitsitekstissä herättää tiettyjä odotuksia stereotyypin merkityssisällön tuntevassa vastaanottajassa ja tuon merkityssisällön soveltamisen kautta vastaanottaja hakee vitsitekstin kokonaisuudesta täyttymystä odotuksilleen. Koomisen vaikutelman muodostumisen vaatimaa odotusta ei stereotyyppiin perustuvissa vitseissä synny, mikäli vitsin toimija jätetään nimettömäksi tai hyödynnetty stereotyyppi on vitsin vastaanottajalle vieras. Vitsin koominen potentiaali vähenee myös silloin, kun vitsin toimijan laihialaisuus korvataan pelkällä suoralla maininnalla hänen nuukuudestaan. Eksplisiittisesti ilmais-

tu toimijan laihialaisuus ja siihen implisiittisenä liitetty merkityssisältö ovat nimittäin ne peruskomponentit, joiden varaan laihialaisvitsien toimivuus perustuu.

Stereotyyppiin perustuvien vitsien eksplisiittisten ja implisiittisten tasojen tarkasteleminen on vain pintaraapaisu sen ongelman suhteen, miksi joitain asioita ei esitetä eikä oteta vakavasti, ja miksi asiat saavat huumorin varjolla esitettynä ja huumorin kehyksen läpi tarkasteltuna toisenlaisen merkityksen. Huudahdus ”se oli vain leikkiä” viestii siitä, että ilmiöt voivat eksplisiittisellä tasolla olla täysin samankaltaisia, mutta implisiittisellä merkitysten tasolla erilaisia. Huumori käsitteenä – mikäli se käsitetään koomiseksi tarkoitettujen tuotteiden joukon sijaan asenteena – puolestaan viittaa tiettyyn systemaattisuuteen, jolla jotain ilmiötä tulkitaan, eli tiettyyn kehykseen, jonka läpi tuota ilmiötä tarkastellaan.

Eksplisiittisen tason säilyminen samankaltaisena implisiittisen tason merkitysten muuttuessa on tutkijan kannalta sikäli ongelmallista, että se tekee tekstin eksplisiittisen tason analyysin menetelmät hyödyttömiksi. Tässä mielessä hieman helpompaa onkin tarkastella vitsien kaltaisia tekstiartefakteja, jotka on luotu nimenomaan huumorin kehyksen läpi tarkasteltaviksi. Tällöinkin tutkijan on kuitenkin oltava selvillä tekstin implisiittisen tason merkityksistä, sillä vaikeaa on tutkia vitsiä, jota ei itse ymmärrä.

Omassa tutkimuksessani olen keskittynyt pelkän stereotyypin perusteella havainnoimaan sitä, miten huumorin kehyksen kautta vitsitekstin eksplisiittiseen tasoon liittyy joissain tapauksissa olennaisena osana tiettyjä implisiittisiä merkityksiä, joiden avulla vitsitekstin synnyttämä odotus huvittavalla tavalla aktuaalistuu. Tätä tarkastelua olisi kuitenkin kenties aiheellista laajentaa myös muihin kuin stereotyyppiin perustuviin vitseihin ja pohtia systemaattisemmin sitä, miten humoristisen diskurssin kehyksen kautta vastaanotettaviksi tarkoitetut vitsitekstit hyödyntävät vakavan diskurssin piiristä juontuvia implisiittisiä merkityksiä ja kirjoittamattomia sääntöjä. Edelleen voitaisiin tarkemmin tutkia sitä, miten vahvasti implisiittiset merkityssisällöt ja niiden tunteminen rajaavat vitsien kertojat ja kuulijat sisäryhmäksi ja muut tuon ryhmän ulkopuolelle, sekä miten suuri tuon sisäryhmätunteen osuus stereotyyppiin perustuvien vitsien toimivuuden kannalta tarkkaan ottaen on. Keskeistä ei ole stereotyyppiin pe-

rustuvien vitsien mahdollinen vihamielisyys vaan se, miten ne yhdistävät niiden kertojia ja kuulijoita.

7. Lähteet

Tutkimusaineisto

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto
SKS KRA. Justhin piisas 1–1006. 1969. Laihialaiskaskujen keruukilpailu.

Internet-lähteet

www1: Laihian kunta/ Sivistystoimi/Laihialaisvitsit
URL: <http://www.laihia.fi/171.html> Viitattu 23.3.2007

www2: Laihian kunta/ Matkailu/ Matkailukohteet/ Nähtävyyksiä ja käyntikohteita
URL: <http://www.laihia.fi/121.html> Viitattu 1.9.2012

Painetut lähteet

Apte, Mahadev L. 1985: *Humor and Laughter. An Anthropological Approach*. Ithaca: Cornell University Press.

Atkinson, Ronald F. 1993: *Humour In Philosophy*. Teoksessa Cameron, Keith (ed.) 1993: *Humour and History*. Oxford: Intellect. S. 10–20.

Barthes, Roland 1984: *Writing Degree Zero [1953] & Elements of Semiology [1964]*. London: Jonathan Cape.

Bateson, Gregory 1969: *The Position of Humor in Human Communication*. Teoksessa: Levine, Jacob (ed.) 1969: *Motivation in Humor*. New York: Atherton Press. S. 159–165.

- Bateson, Gregory** 1987 [1972]: *Steps to an Ecology of Mind. Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution, and Epistemology.* Northvale (N.J.): Jason Aronson Inc.
- Bateson, Gregory** (– **Bateson, Mary Catherine**) 1988 [1987]: *Angels Fear. An investigation into the nature and meaning of the sacred.* London: Rider.
- Ben-Amos, Dan** 1973: The “Myth” of Jewish Humor. *Western Folklore*, Vol. 32, No. 2. S. 112–131.
- Bergson, Henri** 2000 [1899]: *Nauru. Tutkimus komiikan merkityksestä.* Helsinki: Loki-Kirjat.
- Boskin, Joseph** – **Dorinson, Joseph** 1985: *Ethnic Humor: Subversion and Survival.* *American Quarterly*, Vol. 37, No. 1, Special Issue: *American Humor.* S. 81–97.
- Burma, John H.** 1946: *Humor as a Technique in Race Conflict.* *American Sociological Review*, Vol. 11, No. 6. S. 710–715.
- Cameron, Keith** (ed.) 1993: *Humour and History.* Oxford: Intellect.
- Chapman, Antony J.** – **Foot, Hugh C.** (eds.) 1976: *Humour and Laughter: Theory, Research and Applications.* London: Wiley & Sons.
- Cohen, Ted** 1993: *Vitsi. Teoksessa Haapala, Arto – Lammenranta, Markus (toim.): Kauneudesta kauhuun. Kirjoituksia taidefilosofiasta.* Helsinki: Gaudeamus. S. 219–240. Alunperin teoksessa Shaper, Eva (ed.) 1983: *Jokes: Pleasure, Preference, and Value.* Cambridge: Cambridge University Press. Suomentanut Arto Haapala.
- Davies, Christie** 1982: *Ethnic Jokes, Moral Values and Social Boundaries.* *The British Journal of Sociology*, Vol. 33, No. 3. S. 383–403.

- Davies, Christie** 1990: *Ethnic Humor Around the World. A Comparative Analysis.* Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Davies, Christie** 2004: Victor Raskin on jokes. *Humor - International Journal of Humor Research* , Volume 17 (4). S. 373–380.
- Davies, Christie** 2008: Undertaking the comparative study of humor. Teoksessa Raskin, Victor (ed.) 2008: *The Primer of Humor Research.* Berlin: de Gruyter. S. 157–182.
- Douglas, Mary** 1979 [1968]: *Implicit Meanings. Essays in Anthropology.* London: Routledge & Kegan Paul.
- DuBois, Thomas – Virtanen, Leea** 2000: *Finnish Folklore.* Helsinki & Seattle: Finnish Literature Association, University of Washington Press.
- Dundes, Alan** 1971: A Study of Ethnic Slurs: The Jew and the Polack in the United States. *The Journal of American Folklore*, Vol. 84, No. 332. S. 186–203.
- Edwards, Carol L.** 1984: “Stop me if you’ve heard this one”: Narrative Disclaimers as Breakthrough into Performance. *Fabula* 25: Issue 3-4. S. 214–228.
- Emerson, Joan P.** 1969: Negotiating the Serious Import of Humor. *Sociometry*, Vol. 32, No. 2. S. 169–181.
- Envall, Markku – Kinnunen, Aarne – Sepänmaa, Yrjö** (toim.) 1972: *Estetiikan kenttä.* Porvoo: WSOY.
- Freud, Sigmund** 1983 [1905]: *Vitsi ja sen yhteys piilotajuntaan.* Helsinki: Love Kirjat.
- Fry, William F., Jr.** 1968 [1963]: *Sweet Madness. A Study of Humor.* Palo Alto: Pacific Books.

- Gans, Herbert** 1979: Symbolic Ethnicity: The Future of Ethnic Groups and Cultures in America. *Ethnic and Racial Studies* Vol. 2. S. 1–20.
- Goffman, Erving** 1986 [1974]: *Frame Analysis. An Essay on the Organization of Experience*. Boston: Northeastern University Press.
- Goldstein, Jeffrey H. – McGhee, Paul E.** (eds.) 1972: *The Psychology of Humor. Theoretical Perspectives and Empirical Issues*. New York and London: Academic Press.
- Goldstein, Jeffrey H.** 1976: Theoretical Notes on Humor. *Journal of Communication*, Vol. 26, No. 3 (Summer). S. 104–112.
- Gonos, George** 1977: “Situation” versus “Frame: The “Interactionist” and the “Structuralist” Analyses of Everyday Life. *American Sociological Review*, Vol. 42, No. 6. S. 854–867.
- Haapala, Arto – Lammenranta, Markus** (toim.) 1993: *Kauneudesta kauhuun. Kirjoituksia taidefilosofiasta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Hobbes, Thomas** 1999 [1651]: *Leviathan, eli, Kirkollisen ja valtiollisen yhteiskunnan aines, muoto ja valta*. Tampere: Vastapaino.
- Honko, Lauri** 1967: Perinnelajianalyysin tehtävistä. *Sananjalka* 9, s. 125–149.
- Honko, Lauri** 1988: Perinnelajiteoria. *Sananjalka* 30, s. 99–123.
- Isajiw, Wsevolod W.** 1992: Definitions and Dimensions of Ethnicity. A Theoretical Framework. University of Toronto. Paper presented at “Joint Canada-United States Conference on the Measurement of Ethnicity”, Ottawa, Ontario, Canada, April 2, 1992.
http://eprints.utoronto.ca/archive/00000008/01/Def_DimofEthnicity.pdf
 Viitattu 19.3.2007

- Jauhiainen, Marjatta** 1979: Laihialaishuumorin laji-, teema- ja stereotyyppianalyysia. *Suomen antropologi* 3/1979. S. 114–123.
- Johnson, Ragnar** 1975: The Semantic Structure of the Joke and Riddle: Theoretical Positions. *Semiotica* 14:2. S. 142–174.
- Johnson, Ragnar** 1976: Two Realms and a Joke: Bisociation Theories of Joking. *Semiotica* 16:3. S. 195–221.
- Järvinen, Irma-Riitta – Knuutila, Seppo** (toim.) 1982: Kertomusperinne. Kirjoituksia proosaperinteen lajeista ja tutkimuksesta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Karvonen, Erkki** 1999: Elämää mielikuvayhteiskunnassa. Imago ja maine menestystekijöinä myöhäismodernissa maailmassa. Helsinki: Gaudeamus.
- Keith-Spiegel, Patricia** 1972: Early Conceptions of Humor: Varieties and Issues. Teoksessa Goldstein, Jeffrey H. – McGhee, Paul E. (eds.): *The Psychology of Humor. Theoretical Perspectives and Empirical Issues*. New York and London: Academic Press. S. 4–39.
- Ketola, Kimmo – Knuutila, Seppo – Mattila, Antti – Vesala, Kari Mikko** (toim.) 2002: Puuttuvat viestit. Nonkommunikaatio inhimillisessä vuorovaikutuksessa. Helsinki: Gaudeamus.
- Kinnunen, Aarne** 1972: Huumori. Teoksessa Envall, Markku – Kinnunen, Aarne – Sepänmaa, Yrjö (toim.) 1972: *Estetiikan kenttä*. Porvoo: WSOY. S. 195–216.
- Kinnunen, Aarne** 1994: Huumorin ja koomisen keskeneräinen kysymys. Helsinki: Wsoy.
- Knox, Israel** 1951: Towards a Philosophy of Humor. *The Journal of Philosophy*, Vol. 48, No. 18. S. 541–548.

- Knuuttila, Seppo** 1982: Kaskut ja vitsit. Teoksessa: Järvinen, Irma-Riitta – Knuuttila, Seppo (toim.): Kertomuserinne. Kirjoituksia proosaperinteen lajeista ja tutkimuksesta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 106–125.
- Knuuttila, Seppo** 1983: Huumorin teorit ja koomisen käytäntö. Suomen antropologi 1/1983, s. 20–33.
- Knuuttila, Seppo** 1992: Kansanhuumorin mieli. Kaskut maailmankuvan aineksena. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Knuuttila, Seppo** 2002: Vaitiolo, salaisuudet, ilmaisukiellot: Nonkommunikaation kontekstuaalisia merkityksiä. Teoksessa: Ketola, Kimmo – Knuuttila, Seppo – Mattila, Antti – Vesala, Kari Mikko (toim.): Puuttuvat viestit. Nonkommunikaatio inhimillisessä vuorovaikutuksessa. Helsinki: Gaudeamus. S. 119–150.
- Koestler, Arthur** 1966 [1964]: The Act of Creation. London: Pan Books LTD.
- Kravitz, Seth** 1977: London Jokes and Ethnic Stereotypes. Western Folklore, Vol. 36, No. 4. S. 275–301.
- Kuusi, Matti** 1989: Sananparsistomme uusin kehitysvaihe. Teoksessa Pöysä, Jyrki (toim.): Betoni kukkii. Kirjoituksia nykyperinteestä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 215–231.
- La Fave, Lawrence – Haddad, Jay – Maesen, William A.** 1976: Superiority, Enhanced Self-Esteem, and Perceived Incongruity Humour Theory. Teoksessa: Chapman, Antony J. – Foot, Hugh C. (eds.): Humour and Laughter: Theory, Research and Applications. London: Wiley & Sons. S. 63–91.
- La Fave, Lawrence – Mannell, Roger** 1976: Does Ethnic Humor Serve Prejudice? Journal of Communication, Vol. 26, No. 3 (Summer). S. 116–123.
- Laineste, Liisi** 2008: Politics of Joking: Ethnic Jokes and Their Targets in Estonia (1890s–2007). Folklore: Electronic Journal of Folklore, Vol. 40. S. 109–138.

<http://www.folklore.ee/folklore/vol40/laineste.pdf>. Viitattu: 13.9.2012

Laurila, K. S. 1918: Estetiikan peruskysymyksiä. Porvoo: WSOY.

Levine, Jacob 1969: Approaches to Humor Appreciation. Teoksessa: Levine, Jacob (ed.): Motivation in Humor. New York: Atherton Press. S. 1-27.

Levine, Jacob (ed.) 1969: Motivation in Humor. New York: Atherton Press.

Lowe, John 1986: Theories of Ethnic Humor: How to Enter, Laughing. American Quarterly, Vol. 38, No. 3. S. 439–460.

Mulkay, Michael 1988: On Humour. Its Nature and Its Place in Modern Society. Cambridge: Polity Press.

Nash, Walter 1985: The Language of Humour. London: Longman.

Olsen, Kjell 2004: The Touristic Construction of the “Emblematic” Sámi. Teoksessa: Siikala, Anna-Leena – Klein, Barbro – Mathisen, Stein R. (eds.): Creating Diversities. Folklore, Religion and the Politics of Heritage. Helsinki: Finnish Literature Society. S. 292–305.

Oring, Elliott 1983: The People of the Joke: On the Conceptualization of a Jewish Humor. Western Folklore. Vol. 42, No. 4. S. 261–271.

Oring, Elliott 2008: Humor in anthropology and folklore. Teoksessa Raskin, Victor (ed.) 2008: The Primer of Humor Research. Berlin: de Gruyter. S. 183–210.

Pollner, Melvin 1974: Mundane reasoning. Philosophy of the Social Sciences, No. 4. S. 35–54.

Pöysä, Jyrki (toim.) 1989: Betoni kukkii. Kirjoituksia nykyperinteestä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Radcliffe-Brown 1940: On Joking Relationships. *Africa*, Vol. 13. S. 195–210.

Raskin, Victor 1985: *Semantic Mechanisms of Humor*. Dordrecht: Reidel.

Raskin, Victor 2008: Theory of humor and practice of humor research: Editor's notes and thoughts. Teoksessa Raskin, Victor (ed.) 2008: *The Primer of Humor Research*. Berlin: de Gruyter. S. 1–15.

Raskin, Victor (ed.) 2008: *The Primer of Humor Research*. Berlin: de Gruyter.

Rastas, Anna 2008: Rasismi. Oppeja, asenteita, toimintaa ja seurauksia. Teoksessa Rastas, Anna – Huttunen, Laura – Löytty, Olli (toim.) 2008: *Suomalainen vieraskirja*. Tampere: Vastapaino. S. 69–116.

Rastas, Anna – Huttunen, Laura – Löytty, Olli (toim.) 2008: *Suomalainen vieraskirja*. Tampere: Vastapaino.

Röhrich, Lutz 1977: *Der Witz. Figuren, Formen, Funktionen*. Stuttgart: Metzler.

Sacks, Harvey 1978: Some Technical Considerations of a Dirty Joke. Teoksessa Schenkein, Jim (ed.): *Studies in the Organization of Conversational Interaction*. New York: Academic Press. S. 249–269.

Schenkein, Jim (ed.) 1978: *Studies in the Organization of Conversational Interaction*. New York: Academic Press.

Shultz, Thomas R. 1976: A Cognitive-Developmental Analysis of Humour. Teoksessa: Chapman, Antony J. – Foot, Hugh C. (eds.): *Humour and Laughter: Theory, Research and Applications*. London: Wiley & Sons. S. 11–36.

Siikala, Anna-Leena – Klein, Barbro – Mathisen, Stein R. (eds.) 2004: *Creating Diversities. Folklore, Religion and the Politics of Heritage*. Helsinki: Finnish Literature Society.

- Stubbs, Michael** 1983: *Discourse Analysis: The Sociolinguistic Analysis of Natural Language*. Oxford : Blackwell.
- Talve, Jukka** 2004: *Vitsimieli - Huvittavuuden mekanismien systeemianalyysi*. Julkaisematon folkloristiikan pro gradu -tutkielma. Turku: Turun yliopisto, folkloristiikka.
- Vakimo, Sinikka** 2001: *Paljon kokeva, vähän näkyvä. Tutkimus vanhaa naista koskevista kulttuurisista käsityksistä ja vanhan naisen elämäntäytännöistä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vinacke, W. Edgar** 1957: *Stereotypes as Social Concepts*. *The Journal of Social Psychology*, 46. S. 229–243.
- Virtanen, Jukka** 2003: *Vitsi tutkimuskohteena*. *Huumorintutkimuksen jaakopinpainia*. Elore 1/2003. http://www.elore.fi/arkisto/1_03/vir103.html 16.11.2012.
- Virtanen, Leea** 1988: *Suomalainen kansanperinne*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Virtanen, Leea** 1989: *Nykytarinat – uusi kenttätutkimuksen kohde*. Teoksessa Pöysä, Jyrki (toim.): *Betoni kukkii. Kirjoituksia nykyperinteestä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 232–251.
- Wilson, Christopher P.** 1979: *Jokes: Form, Content, Use and Function*. London: Academic Press.
- Zijderveld, Anton C.** 1983: *The Sociology of Humor and Laughter*. *Current Sociology*, vol. 31:3. S. 1–59.